

ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ ગણેશવિજયજી વિરચિત

શ્રી જ્ઞાનસાર (આટકલ)

(મૂળ સંસ્કૃતમાં)

તેનું

પંચાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજી ગણિ કૃત

વિવરણ અનુસારે

ગુજરાતીમાં શબ્દાર્થ અને વિવેચન સહિત

ભાષાન્તર કરતા

સ્વર્ગનાસ્ત્રી શાહ દીપચંદ છગનલાલ ખા. જી.

પ્રસિદ્ધ કરતા

શાહ હરીચંદ છગનલાલ

ભાવનગર.

અમદાવાદ—ધી યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લિ. માં
છાપ્યું.

અચરવામિત્વના સર્વ હક્ક રવાબીન

આવૃત્તિ બીજી

સંવત ૧૯૬૩.

સને ૧૯૦૬.

મુદ્રણ રૂ. ૧-૦-૦

चतुर्णामनुयोगानां कठिने तु विशेषतः ।
 पद्मद्वयविषये यस्य प्रयत्नः कार्यसाधकः ॥१॥
 विज्ञाताशेषभावस्य वचः प्रमाणत्वं गतम् ।
 यस्यैव शास्त्रता तद्ध्या शेषवाक् फलवन्निता ॥२॥
 उपाध्यायस्य प्रथः क क चादमतिर्मदधी ॥
 पदाशये स्फुटीकर्तुं विद्वानपि स्खलद्गतिः ॥३॥
 शुद्धिहीनोऽपि धार्ष्ट्येन निर्जरायै तु कर्मणाम् ।
 विवरणानुसारेण भाषान्तरे कृतोद्यमः ॥४॥
 तथाप्यलसिता दोषाः ये प्रविष्टाश्च मस्कृतौ ।
 तत्त्वज्ञैः सोधनं कृत्वा विधेयो मध्यनुग्रहः ॥५॥
 भाषान्तरकर्ता

" इत्याह वाह पुनरने, नयगर्हित नसवाय ।"
 " अतः पर्याय इत्यने प्रुते, सोहि नैन हे साया ।"
 उपाध्याय

સ્વર્ગસ્થ શ્રીયલાઈ નીપચંદ

સંસારની અસારતા વિચાર્યા કરતાં, એદિક અને પારમાર્થિક કહેવાણુને અર્થે આ સંસાર, સુખરૂપમાની, અર્ધધાટ આબ્યાનું સતેજ જ્ઞાન રાખી, આગળ ગમન કરવામાંજ સુક્ષિત પ્રયુક્ષિતઓનો ઉપયોગ કરી, વ્યવહારપણે સગાં અને સ્નેહીવર્ગમાં સ્નેહાકર્ષણ મૂકી, જે મોહ અમારામાં તહે ઉદ્ભવ્યો છે તે મોહથી પ્રેરાઈ, પ્રિય અને અનુકૂળ ભેટ કરવા માટે, જે અંથ તહે અંત્ય થકિ સુધી ત્હારી છાંતી ઉપરજ રાખી, સંસારની અસારતા વિચારતાં, આંતુમાસ વિત્યાબાદ સાધુસિંઘિની ભેઠે અન્ય ઉચિત સ્થળે ગમન કરવા માટે તહે તને અનુકૂળ વખત સાધ્યો, તે વખતે, તને પ્રિય એવો આ અંથ અનુકૂળ બ્રામથી, આજ ત્હારી મરણતિથિએ, સજળ નેત્રે તનેજ અર્પણ કરીએ છીએ, અને ધનિષ્ઠએ છીએ કે ત્હારો અમર આત્મા અનંત, અખંદ શાંતિ લોગવો.

ત્હારા સ્નેહાધિન બાંધવો.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ અંશ સાપાંતર કર્તાએ પ્રથમ સંવત ૧૯૫૫ માં પ્રસિદ્ધ કરતાં તેની નકલો ઘોડા વખતમાં ખપી જતાથી, અને ત્યાર પછી આજ દિન સુધી તેની માગણી અચિન્નપણે થયા કરતી હોવાથી, જનસમુદયે કરેલી મેળબે કદરથી, આજ બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો આનંદ હાથે પ્રસંગ આપવામાં આવ્યો છે તેમાટે તેમનો હું આભાર માનું છું. અને તેથી આવી રીતે અનુકૂળ થયેલા અંશમાં કંઈપણ ફેરફાર કર્યો નથી રાખ્યો છે. છતાં તેમાં સાપાંતર કર્તાએ પોતાની હયાતીમાં અને બતાવેલા, કરવાના ફેરફાર-વધારાથી-અંશ વિશેષ ઉપયોગી બતાવવાના હેતુથી તે હવે પછી કાળજી કરવા ધારણા રાખી છે. આ આવૃત્તિ બહાર પાડતી વખતે જનસમુદય પ્રત્યે મારી એટલી વિનંતિ છે કે આ વખતે પણ તેઓ ઉદાર આશય આપી આભારી કરશે.

સંવત ૧૯૬૩ ની કાર્તિક પૂર્ણિમાં.

લી.

તા. ૧. નવેમ્બર સને ૧૯૭૬

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી જૈનદર્શનના ધર્મશાસ્ત્રી ચાર અનુયોગમાં વહેંચા-
યેલાં છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ,
અને કથાનુયોગ. દ્રવ્યાનુયોગ તેને કહે છે કે જેને વિશે ૫૨-
દ્રવ્યનો વિચાર વર્ણવેલો હોય છે; જેમકે સૂત્ર કૃતાંગ. ગણિ-
તાનુયોગ એટલે સંખ્યાશાસ્ત્ર જેવાં કે ચંદ્રપ્રજ્ઞા પ્રમુખ.
ચરણકરણાનુયોગમાં આચાર વર્ણવેલો હોય છે, જેમકે શ્રી
આચારાંગસૂત્ર. કથાનુયોગમાં આખ્યાયિકાનો સમાવેશ ક-
રેલો હોય છે; જેમકે શ્રી જ્ઞાતાસૂત્ર. આ રીતે શાસ્ત્રોના
ચાર વિભાગ થયેલા છે, તે સિવાય દ્રવ્યાનુયોગગત વિષયો
સ્પષ્ટ કરવાને માટે અનેક પ્રકરણપ્રમુખ લખાયેલાં છે; પ-
રંતુ તે વિષય સમજનારા અથવા સમજવાની ઇચ્છા ધરા-
વનારા સાંપ્રતકાળમાં બહુજ ઓછા છે. ગણિતાનુયોગને
માટે પ્રયાસ કરનાર કવચિતજ દૃષ્ટિએ પડે છે. આચાર તો
પરંપરાથી ચાલ્યો આવે છે તેમ પળાય છે, તેથી ચરણ-
કરણાનુયોગ પણ જેમનો તેમ રહે છે. કથાનુયોગમાં કેટ-
લાએકને રસ પડે છે; કેમ કે તેમાં અનેક ધામક પુરૂ-
ષોના ચરિત્રોનો સમાવેશ કરેલો હોય છે. આ જ્ઞાનસાર
અથ દ્રવ્યાનુયોગનો છે. જેમકે આ અંશમાં આત્મદ્રવ્યનું

વિશેષ વિવેચન છે. તેથી આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરનાર મુન
કુળોએ વિશેષ પ્રયામ કરવો એવી નમ સૂચના છે. ૩

વિદુરતાનમાં આરથી ઈશ્વર સરકારનો આમત્ત જ્ઞા-
નો આરથી લોકોની કેળવણીનાં વિવિધ પ્રકારનો વધારો
કર્યો છે. જૂદી જૂદી સાંસારિક વિધાઓ, નિશાળમાં અને
ગાડયાળામાં શીખવાય છે, અને લોકોની સાંસારિક રીતિ
મુધાન્વામાં ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયો યોજનામાં આવે છે; પરંતુ
ધાર્મિક જ્ઞાન તરફ લોકોની અગ્રિયતા બદલાઈ પડી નથી.
હૈનભાઈઓમાં સાંસારિક કેળવણીની જેટલે દરજ્જે ખાતરી
છે તેટલે દરજ્જે ધર્મના જ્ઞાનની પણ ન્યૂનતા એવામાં
આવે છે. ધર્મજ્ઞાનની ન્યૂનતાનું મુખ્ય કારણ મને તો એમ
લાગે છે કે પંડિતશ્રી રચિત સર્વ ગ્રંથો પ્રાયઃ સંસ્કૃત અ-
થવા માગધીમાં લખાયેલા છે, તે ગ્રંથોના જાહેરો ભિન્ન
ભિન્ન રચકો છે એટલું થવળાંજીવર થાય છે; પરંતુ પ્રથમ
સુરકેલી તો કેઈ પણ જાહેરમાંથી કેઈ ગ્રંથ પ્રાપ્ત કર-
વાતી છે; બીજાં તે ગ્રંથ સમજવાની છે અને છેવટે તે
ગ્રંથમાં રહેલી શંકાનું સમાધાન કરવાની છે. તત્વજ્ઞાનના
વિદ્વાનોની સંખ્યા દિવસાનુદિવસ ઘટતી જાય છે, અને
તેથી શંકાનું સમાધાન નહીં થવાથી અને સાંસારિક કા-
મમાં વ્યગ્ર હોવાને લીધે વર્ષતના સંકેતથી ધર્મજ્ઞાન સં-
પાદન કરવામાં લોકો હીનસત્વ થઈ જાય છે.

હું જ્યારે મુળધર્મની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મારા એક મિત્ર મિ. કૃત્તેચંદ્ર કર્પૂરચંદ્ર લાલને આ અંધતા મૂળ શ્લોકની મને પોતાની પ્રત આપી. કેટલાં એક શ્લોકો વાંચ્યાથી તે અંધનું અધ્યયન કરવા ઇચ્છા થઈ પરંતુ, તે વિચાર તરતજ પાર પડ્યો નહીં. ત્યાર પછી મહામુનિરાજ શ્રીમદ્ વલ્લિચંદ્ર મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય પંચાસજી શ્રીમંભીરવિજયજી મહારાજે રચેલી જ્ઞાનસારની ટીકાં મારા જોવામાં આવી, જેને વિષે કેટલી-એક હકીકત આગળ ઉપર લખવામાં આવી છે. આ ટીકાની મદદથી હું તે અંધ પ્રાયઃસમજી શક્યો. સંસ્કૃત જાણા નહીં જાણનારા આ અર્જુન અંધનો લાલ લઈ શક્તા નથી, અને જો તેનું જાણાંતર થાય તો તેઓને જરૂર લાભ મળે એવું વિચારી મુનિ મહારાજ શ્રી દુર્લભવિજયજીએ મને તે અંધનું જાણાંતર કરવાની સૂચના કરી. મને પણ એ વાત રૂચી તેથી તેમની સૂચનાને માન આપી જાણાંતર કરવું શરૂ કર્યું. તેમાં નીચે પ્રમાણે યોજના રાખી છે.

પ્રથમ મૂળ શ્લોક, તે પછી શબ્દાર્થ, અને ત્યારપછી વિવેચન આપવામાં આવ્યું છે. અને વાક્યરચના હાલમાં છપાતા ગુજરાતી જૈનગ્રંથો પ્રમાણે રાખી છે; પરંતુ તેમાં આવતા વ્યાકરણના દોષો ન આવે તેવી કાળજી રાખી છે.

આમ કરવાથી વાચકવર્ગને અંથ સમજવો સુલભ થશે એમ
મારું માનનું છે જોકે ભાષા ગુજરાતી છે તોપણ કેટલાં
એક પારિભાષિક શબ્દો અને ખીજાં સંસ્કૃત શબ્દો
ભાષાન્તરમાં આવ્યા છે. તેવા શબ્દોનો અંથના અંતમાં
કોષ આપ્યો છે. નવીન રીતિઅનુસાર અથકર્તાનું કુંઠ
ચરિત્ર અને તેમણે બનાવેલા અંથોની મળી તેટલી ટીપ
આપી છે. અને ઉપાધ્યાયજીકૃત અન્ય અંથોમાંથી તેમજ
ખીજા વિદ્વાનોના અંથોમાંથી સમાન વિચારો રચેલે રચેલે
ટાંક્યા છે. આથી મૂળ અંથ સમજવામાં સરલતા થવા
સંભવ છે. તત્ત્વજ્ઞાનના અંથોમાં આ યોજના નખીત છે અને
તે યોજના જો વાચકવર્ગને ઉપયોગી થશે તો મારો પ્રયાસ
ફળીશૂત થયો સમજાય.

છેવટે આ અંથ તૈયાર કરવામાં જે જે મહાશયો તરફથી
મને સહાય મળી છે તેમનો ઉપકાર માનવાની આવી સારી
તક મળવાથી મારી જાતને કૃતાર્થ સમજીશું. સૌથી પ્રથમ
પન્થાસજી શ્રીમદ્ ગંભીરવિજયજી મહારાજે આ ભાષાન્તર
આદ્યંત જોઈને મારા ઉપર તેમજ વાચકવર્ગ ઉપર પરમ
ઉપકાર કર્યો છે તેમજ મુનિરાજ શ્રી દુર્લભવિજયજી મહારાજે
પોતાની ટીકાવાળી પ્રત મારા ઉપયોગને માટે આપી
ખરેખર આભારી કર્યો છે. સુવાવસ્થામાં પણ અત્યંત ધ્યાનક
વૃત્તિવાળા રાધનપુરનિવાસી મારા પરમ રહેણી શ્રેષ્ઠ

શિવલાલભાઈ બાદરથ'ક તરફથી અને મારા પ્રીત સ્નેહી-
ઓ તરફથી જે જે સહાય મળી છે તે માટે તે સર્વેનો
અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

ભાવનગર તા. ૧-૭-૬૬.

લિ.

ભાષાન્તર કર્તા.

ગુરૂના ગુરૂભાઈ હતા એટલે બીજી રીતે બોલીએ તો ઉપાધ્યાયજીના કાકા-ગુરૂ થાય. તેમના બનાવેલા અનેક શ્ર-
મો શ્રવણગોચર થાય છે. શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ એક અધ્યાત્મિક પુરૂષોમાં અગ્રગણનીય હતા અને તે-
મની પાસેથી કેટલુંએક અધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઉપાધ્યાયજીને મ-
ળ્યું હશે એમ સંભવે છે. જૈનદર્શનનું સારું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી તેમને સંસ્કૃત વગેરેનું વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કર-
વાની અભિરૂચી થઈ. તેથી ગુરૂની આજ્ઞા લઈ ઉપાધ્યાયજી અને શ્રી વિનય વિજયજી મહારાજ કાશીમાં અભ્યાસ કરવા ગયા. તે કાળમાં જૈનો અને બ્રાહ્મણો વચ્ચે ધર્મવાદ વિશેષ થતો હતો. અને તેથી કરીને એક બીજા ઉપર અમીતિ રહેતી હતી. વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પાસે અભ્યાસ કરવામાં જૈનગુરૂઓને કેટલીએક અડચણ પડતી. પરંતુ તે છતાં ત્રીજી જુદીના યોગે * ગુરૂને આનંદ આપી ધણું જ્ઞાન મેળવ્યું. અને ઉપાધ્યાયજીના જ્ઞાનથી આદ્યર્મની સાથે ખુશી થઈ વિદ્વાનોએ તેમને ‘ન્યાયવિશારદ’ એવું ઉપનામ-ભિરૂદ-આપ્યું. કાશીની અંદર

* ઉપાધ્યાયજી મહારાજના મનમાં ગુરૂબલિત કેટલે દરજ્જે સતેજ હતી તેને મારે જૈનધર્મમાં નીચેની ફતકચા ચાલે છે. જે ગુરૂની પાસે કાશીમાં અભ્યાસ કર્યો તે ગુરૂની પાસેથી છેવટે વિદાય થવા રજા માંગતા તેમણે જણાવ્યું કે અમે જૈનના ગુરૂ છીએ અને આપની પાસેથી જે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું તેનો ચત્તિચિત બદલો આપવા અસમર્થ છીએ તેપણુ અવિધ્વમા કાષ્ઠપિણુ વખતે અમારા સાપક કાંઈપણુ કાર્ય હોય.

આ મહાત્માએ અનેક ગ્રંથોની રચના કરી છે. અઘ્યાસ સંપૂર્ણ કર્યા પછી તેઓ ગુજરાતમાં આવ્યા, અને લિત્ત, લિત્ત સ્થલે ધર્મદેશના આપી લગ્ય જનોપર ઉપકાર કરવા લાગ્યાં તેમના વળતમાં હુંદીઆ મતની ઉત્પત્તિ થઇ તે મતની કેવી રીતે અને કયા શહેરમાં શરૂઆત થઇ તે લખવાનું અત્ર

તો અમને જખુરી ઉપકૃત કરશે ઇસાદિ ઉપાધ્યાયજી દ્વારા છોડીને ગુજરાતમાં આવ્યા. ત્યારપછી અમુક વર્ષ વીસા બાદ તેમના ગુરની હુંદીઆ થઈ. તેમના ગુર જોનિપૂમાં પણ કુશળ હતા, તેથી પોતાની પાસે બજેલા કાંધપણશિષ્ય તરફથી પોતાને લાભ થવાનો સંભવ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરતાં એમ જોવામાં આવ્યું કે જો કાંધપણ લાભ મળશે તો યજ્ઞોપવિત્તજી અને વિનયવિત્તજી તરફથી મળશે આથી તે ગુરને હર્ષેને બંદસે ખેદ થયો કેમકે જોનગુરઓ અકિંચન છે, પરિચયદના લાગી છે એ તેમને સુવિદિત હતું. તોપણ તેમની પાસે જવાને તૈયાર થયા. અને શરતાં શરતાં ગુજરાતનાં ખંભાત શહેરમાં આવ્યા. પ્રાતઃકાળે જ્યારે વિનયવિત્તજી વ્યાખ્યાન કરતા હતા તે અંવસારે તે આદ્યજીગુર ઉપાશ્રયમાં આવી તેમને મળ્યા. ધણી કાળે ગુરને જોઈને બંને સિંહોને અતીવ આનંદ થયો. કુશળ સમાચાર પૂછી આગમન કારણ નિવેદન કરવા અરજ કરી. ગુરએ પોતાની નિર્ભય દેહી બંતાવી અને તે શ્રવણ કરી ગુરને આશ્વાસન આપ્યું. ત્યારપછી વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા આવેલ જોનો સમક્ષે ને ગુરની તેમણે ધબીત પ્રશંસા કરી અને તેમના ઉપદેશથી તે આદ્યજીગુરના લાભને માટે તન્તજ દીપ સાર થઈ. રૂપીઆ ૬૦,૦૦૦ તત્કાળ બરાઈ ગયા. જે લઈ તે આદ્યજીગુર અત્યંત હર્ષિત થયા અને પોતાને સ્વદેશ ગયા.

અયાજ્ઞન નથી. પ્રતિમાઉત્થાપક તે નવીન મત કેટલો ક-
 રજાને જુઠો છે એ વાત પુરવાર કરવાને માટે પ્રતિમા શ-
 વક નામનો અંચ જનાવી તેની ટીકા પણ પોતેજ કરી. તે
 અંચ અઘાપિ વિષમાન છે. આ અંચનું અવલોકન કર-
 વાથી ઘણા જાન્ય લખેા પ્રતિમાની પૂજા, સ્થાપના વગેરે-
 માં સુદૃઢ થયા. શ્રી વિજયસિંહ સૂરિજેઓ કે ચંચલ
 ૧૭૦૮ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમની આજ્ઞાથી શ્રી સત્યવિ-
 નયજી ગણિ અને ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ક્રિયા ઉદ્ધાર
 કરવા તત્પર થયા, તે વખતમાં કેટલાએક સાધુઓ શિ-
 થિલ આચારિ થઈ ગયા હતા. અને અમુક દરજાને પ-
 વિશ્રહનો સંસર્ગ પણ તેમને થયો હતો. અને ડુંડીઆના
 મતથી કેટલોએક અંધકાર થયેલો હતો. તે અંધકાર દૂર
 કરી તથા શુદ્ધઆચારની પ્રરૂપણા કરી શાશ્વતધારાએ ક-
 રીને શિથિલ આચારિ સાધુને પવિત્ર કરી શુદ્ધ ક્રિયાની
 ફરીથી શરૂઆત કરી

ઉપાધ્યાયજીને સંસ્કૃત, માગધી અને ગુજરાતી ભાષા-
 ળોનું બહુજ ઉચ્ચા પ્રકારનું જ્ઞાન હતું. પૂર્વાચાર્યરચિત
 અનેક અંથોનું ઘણીજ સદૃશ રીતે તેમણે અવલોકન કર્યું હતું
 અને તીવ્ર યાદશક્તિ અને અનુપમ બુદ્ધિથી જૈનદર્શનનું
 સ્વરૂપ યથાર્થ રીતે સમજાયા હતા એટલુંજ નહીં પણ પદ
 દર્શનનું સ્વરૂપ તેમને સુવિદિત હતું; સ્વકર્મની નિર્જરા કર-
 વાને અને જાન્ય લખેાને શાશ્વત્વરૂપ સમજાવવાને માટે

અનેક શ્રેયોની તેમણે રચના કરી છે. તેમની વિદ્વતા અથવા પાંડિતાઈ માટે જેટલું કહીએ તેટલું ઓછું છે. તેમનું પાંડિત્ય, તેમની કવિત્વશક્તિ, વાક્યપદ્ધતિ, પદલાલિત્ય, અર્થગૌરવતા અને રસ તથા અલંકાર તેમજ પરપદ્યખંડને અને નિજ પદ્યખંડન તેમના બનાવેલા શ્રેયોમાં અનાયાસે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેમના રચેલા અનેક શ્રેયો તેમના જ્ઞાનની બહુજ સારી રીતે સાક્ષી આપે છે: શાસ્ત્રોના વચનની અપેક્ષા શુદ્ધ રીતે તેઓ સમજ્યા હતા, અને તેથી કરીને તેમનું વચન હાલ સમ્રમાણ ગણાય છે. કેઈ પણ વિદ્વાનને જ્યારે શંકા પડે છે ત્યારે તે શંકાનો જે ખુલાસો ઉપાધ્યાયજીએ પોતાના શ્રેયમાં કર્યો હોય છે તેજ પ્રમાણ ગણાય છે. તેમના લખાણમાં સાતે નય આશ્રીને શાસ્ત્રગત સર્વ હકીકતોનું યથાર્થ વર્ણન છે અને એક જગ્યાએ પોતે જ લખે છે કે “વાણિ વાચક જસ તણી એકે નયે ન અધુરી રે.”

ન્યાયાંભોનિધિ મહાસુનિરાજ શ્રીમદ્ આનંદવિજય સુરિજી (આત્મારામજી) મહારાજ ઉપાધ્યાયજીને માટે નીચે પ્રમાણે લખે છે. “મહોપાધ્યાય પદ્મશાસ્ત્રવેત્તા, ન્યાયવિશારદ બિરુદ ધારક, મહા વૈયાકરણી, તાર્કિક ચિરોમણિ અને બુદ્ધિના સમુદ્ર”. આ હરેક વિશેષણોનો વિસ્તારકરી લખીએ તો જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું છે. કિં બહુના સિદ્ધપુર, પાટણ, ભરૂચ, ખંભાત, રાંઠેર, ડભોઈ વગેરે અનેક રચણોમાં

ધર્મનો ઉપદેશ કરી અમૃત્ય (૧૧૦) એકસો ને ૬૨ મં.
 થોની રચના કરી અને ખંભાતમાં રહી ન્યાયના ૨,૦૦,૦૦૦
 ષોડો લખી, વાલીઓને છતી જયપતાકા મેળવી એ મ.
 હાત્મા સંવત ૧૭૪૫ ના મહા શુદ્ધિ પાંચમને દિવસે
 શુજરાતના ડોહોઈ ગામમાં સ્વર્ગવાસી થયા. તે શહેરમાં
 તે મહાત્માની પાદુકા છે અને તેનો છોડાદાર મહામુનિ-
 રાજ શ્રી આત્મારામજી મદારાજના ગ્રિધ્ય મુનિશ્રી વીર-
 વિજયજીના ઉપદેશથી થયોછે; અને ડોહોઈનીવાસી જૈન-
 ભાઈઓ તેમની સંવત્સરીને દિવસે પૂજામહોત્સવાદિ કરેછે.
 ડોહોઈ જનાર સર્વ જૈનભાઈઓને એ પાદુકાનાં દર્શન કરી
 પવિત્ર થવા અમે ભલામજી કરીએ છીએ. તેમના અંથોમાંનાં
 જેટલાનાં નામ મને મળી શક્યાં છે તે આ નીચે આપતો
 અગાઉ, તેમના ખગર આપનાર મુનિ રાજ શ્રી ગાંધીવ-
 વિજયજી, તથા મુનિરાજ શ્રી વીરવિજયજી, તથા મુનિરા-
 જ શ્રી વલ્લભવિજયજી, તથા મુનિરાજ શ્રી આલુન્દસાગર-
 જીનો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

સકરહુ મંથોનાં નામઃ—(૧)શ્રી અધ્યાત્મ મત પરીક્ષા (૨)
 શ્રી અધ્યાત્મસાર. (૩)શ્રી અધ્યાત્મોપનિષદ. (૪)અધ્યાત્મો પદો-
 શ (૫) નયમદીપ. (૬) નયોપદેશ. અમૃત તરંગિણી હીકા
 સંહિત. (૭) નયરહસ્ય, (૮) ન્યાયાલોક. (૯) જૈન-
 તર્ક ભાષા. (૧૦) ર્યાદાદ રહસ્ય, (૧૧) સિદ્ધાંત તર્ક
 પરિષ્કાર, (૧૨) આઘખંડન. (ખંડખાધવીરસ્તુતિ)

- (૧૩) અનેકાંત મત વ્યવસ્થા. (૧૪) માર્ગ પરિશુદ્ધિ.
 (૧૫) પાતંજલ યોગશાસ્ત્ર ચતુર્થ પાદવૃત્તિ. (૧૬) આત્મખ્યાતિ. (૧૭) ઉપદેશ રહસ્યવૃત્તિ. (૧૮) વેરાગ્ય
 કેફપલતા. (૧૯) જ્ઞાનખિંદુ. (૨૦) જ્ઞાનાર્ણવ. (૨૧) જ્ઞાનસાર. (૨૨) વિચાર ખિંદુ. (૨૩) દેવધર્મ પરીક્ષા.
 (૨૪) શુદ્ધતાત્વનિર્ણય સટીક. (૨૫) યંતિલક્ષણ સમુ-
 મ્ભવ. (૨૬) શાસ્ત્રવાર્તા સમુમ્ભવ. (૨૭) સમાચારી.
 (૨૮) ત્રિસૂત્ર્યાલોક વિધિ. (૨૯) કર્મપ્રકૃતિવૃત્તિ. (૩૦)
 સમાધિ શતક. (૩૧) સમતાશતક. (૩૨) દૈન્યશુભ
 ધર્માર્થનો રાસ. (૩૩) શ્રીપાળનો રાસ. (પાછલો ભાગ) (૩૪)
 જગજીવનાનો રાસ. (૩૫) યોગદૃષ્ટિ સંગ્રહ. (૩૬)
 બીરસ્તુતિ રૂપ હુંડીનું સ્તવન. (૩૭) મંદિર સ્વામીની વિ-
 નતિ રૂપ (૩૫૦) ગાથાનું સ્તવન. (૩૮) દશ મત ગલિ-
 ત મહાવીર સ્તવન. (૩૯) પ્રતિક્રમણ ગર્ભ હેતુ. (૪૦)
 મંગળવાદ. (૪૧) દિક્ષપટ ચોરાચી બોલ. (૪૨) સમ્યક્
 શાસ્ત્રવિચાર સારપત્ર. (૪૩) શક પ્રકરણ તત્ત્વાર્થનો બાળા-
 વંબોધ. અદાર પાપસ્થાનકની સંગ્રાહ. અધ્યાત્મિક પદો વગેરે.

ઉપોદ્ધાત.

કોઈપણ પુસ્તકનું અધ્યયન કરતાં પહેલાં તેનો અનુ-
ભવ ચતુષ્ઠ પ્ધાનમાં રાખવાની ઘણી જરૂર છે. તેમ નહીં
કરવાથી અનેકવાર અસંતોષ ઉપજે છે. ગમે તે ભાષામાં
લખાયેલો ગ્રંથ હોય તે, તે ભાષાના જાણનારને સમજાવોજ
જોઈએ એવો નિયમ નથી. અક્ષરવાંચતા આવડયાથી અર્થ
પણ સમજતો હોત તો પછી શિક્ષણની કાંઈ જરૂર ર-
હેત નહીં. તેની અર્થ સમજતાં શીખવું જોજ જરૂરનું છે.
અર્થ સમજવામાં જે કાંચો હોય છે તે પોતાની ન્યૂનતાનો
હોય લેખકને માથે ચડાવે છે. તેથી ગ્રંથનો વિષય શો છે ?
ગ્રંથ લખવાનું પ્રયોજન શું છે ? તેના અધિકારી કોણ છે ?
અને ગ્રંથના કર્તા કોણ છે ? આટલી વાત પહેલેથીજ જાણવી
જોઈએ “ શુજરાતી લીપિથી લખાયેલો ગ્રંથ, અને તે પણ
સરોતનું ભાષાન્તર, એટલે શુજરાતી લખતાં વાંચતાં શી-
ખેલાં સર્વે એ સમજવો જોઈએ, ન સમજાયતો ભાષાન્તર
કારનો હોય, એવી કલ્પના ઘણાને આવે, પણ તે અજ્ઞાન
મૂઠક છે ” “ ગ્રંથનો જે વિષય હોય તેને અનુ-
દત્ત રાખે અને વાક્યરચના તે ગ્રંથમાં આવવાં જોઈએ.
પ્રત્યેક વિષયની અમુક પરિભાષા હોય છે, તેને દૂર કરીને
સામાન્ય રીતે લખતાં અર્થ સિધ્ધિ થઈ જાય છે એટલું જ

નહીં પણ પરપરાથી ચાલી આવતી વિશ્વારથેશ્વરને સમજવાનું મુખ્ય આધન વાચકના હૃદયમાંથી જતું રહે છે. ” આ જ્ઞાનનાર અંધના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી છે જેમને લગતી કેટલીએક હઠીકત અગાઉ આપનામાં આવી છે. આમાં મોક્ષની નીચરણીરૂપ જુદા જુદા બત્રીશ વિષયોના સમાવેશ કર્યો છે. અને અધ્યાત્મિક રીતે પ્રત્યેક વિષય ઉપર આઠ આઠ શ્લોકો લખ્યા છે; જેથી આ ગ્રંથ અષ્ટકજીનાં નામથી પણ ઓળખાય છે. આમાં વર્ણવેલા વિષયો ધાત્રાજ ઉપયોગી છે, અને તે વિષયોનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં બહુ સુંદર રીતે કર્યું છે. ખરેખર જ્ઞાનનો સાર-તત્ત્વ-આ ગ્રંથમાં સમાવ્યો છે. તત્ત્વના ગવેષી, શુદ્ધ માર્ગ અંગીકાર કરનાર, અને પરપરાએ મોક્ષ જેતું લક્ષ્ય છે એવા આ ગ્રંથના અધિકારી છે. અધિકારીનું સ્વરૂપ જાણી, પરભાવથી વિમુખ થઈ સ્વધર્મમાં સુદ્રઢ થાય એ આ ગ્રંથનું પ્રયોજન છે.

સિદ્ધપુર નગરને વિષે દિવાળી મહોત્સવમાં આ ગ્રંથ ઉપાધ્યાયજીએ સંપૂર્ણ કર્યો પરંતુ કઈ ચાલમાં રચ્યો તે નહીં થઈ શક્યું નથી. તોપણ સંવત ૧૭૩૮ અગાઉ લખ્યો એવું અનુમાન થઈ શકે છે. કેમકે શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ રચિત શ્રીપાલનો રાસ જે કે પૂર્ણ કર્યા પહેલાં તેમનો સ્વર્ગવાસ પ્રયો તે રાસ યશોવિજયજી મહારાજે સંવત ૧૭૩૮ માં પૂર્ણ કર્યો તે ગ્રંથમાં “ સર્વસમૃદ્ધિ અષ્ટક ”

નામ દુષ્ટિગોચર થાય તે * તત્ત્વચંદ્રણ કરવામાં તે-
ની ઠેકી માધ્યસ્થત્વ દલી તે સોજમું અણક વાંચવા-
ની માલમ પડશે. અંચના અંતમાં લખે છે કે “ નિર્દોષ
બને વસ્તુ ધર્મમાં વિરોધ રહિત જ્ઞાનસાર જેણે પ્રાપ્ત કર્યો
તે અને પૌદ્ગલિક ભોગતૃષ્ણાનો જેને અભાવ થયો છે એવા
મહાત્માનો આ જન્મને વિશેષ મોટા છે. ”

આ અંચ ઉપર અંચકર્તાએ પોતેજ ભાષાર્થ લખ્યો છે. અને
ધારપછી સવત ૧૭૬૬ મીં દેવચંદ્ર મહારાજે આ અંચ ઉપર
પ્રસ્ફુટ ટીકા લખી છે. ધારપછી મહા મુનીરાજ શ્રીમદ્ ૪-
દેવચંદ્ર મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય પંચાસજી શ્રીમદ્ ગમી-
રવિજયજીએ આ અંચ ઉપર વિવરણ કર્યું છે. આ અંચનું ભાષા-
ન્તર મેં વિવરણને આધારેજ કર્યું છે. કેમકે મને ભાષાર્થની પ્રત
અને દેવચંદ્રની ટીકા ભાષાન્તર પુરું થતાં સુધીમાં મળી
શકી નહીં. જે વિવરણ ઉપરથી આ ભાષાન્તર તૈયાર કરવામાં
આવ્યું તે ધણીજ સારી રીતે લખવામાં આવ્યું છે. ટીકા-
કાર જૈનદર્શનનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજે છે અને આગં-
ભોક્તા તત્ત્વનું સૂક્ષ્મ રીતે તેમણે અધ્યયન કર્યું છે એવું આ
ટીકા વાંચતાં સહજ અનુમાન થાય છે. આ ટીકા ઉપરાંત શ્રી
વિનયવિજયજી મહારાજ પિરચિત નયકર્ણિકા નામના અંચ ઉ-

* આણક સાલ સમૃદ્ધિની શિક્ષિ ઘટમાંજે લખીર, નમંડ ૪ થો. રાજ
મારમી ગુરુ, ૧૨ મી. મુક્તિવિજયજીવદ્ ૨૭૫૫૧ની પ્રત.

પર તેમજ સંસ્કૃત ટીકા સંવત ૧૯૪૧ માં લખી છે. ત્યાર પછી સંવત ૧૯૫૨ ના આસો શુદ્ધ બીજને દિવસે મથોવિ-જયજીકૃત અધ્યાત્મસાર નામના અંથ ઉપર સાત હજાર શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી છે. આ અંથનું વિવરણ ગતવર્ષમાં અંપૂર્ણ થયું છે. ભાષા સરલ છે અને શબ્દરચના ઘણીજ સુંદર છે. અ-સ્કૃત જાણનારને એ ટીકા વાંચવાથી ઘણાજ લાભ થશે. તેઓ સાહેબ દીર્ઘાધુ થાઓ અને પૂર્વાચાર્ય રચિત અંથો ઉપર આવી આવી અનેક ટીકા લખો એવી પરમેશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

આ અંથ શાંત રીતે મનન કરેવાનો છે. નવલકથાની જેમ ઉતાવળે વાંચવાથી બિંદુલ લાભ થવા સંભવ નથી, ધીમે ધીમે વાંચી સમજવાનો પ્રયાસ કરવાથી ઘણો લાભ થશે અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાશે. આ અંથ એકદમ ન સમજી શકે તેને માટે આ અંથનો દુક સાર આપ્યો છે. આ અંથ પોતેજ સારરૂપ છે તેથી તેનો સાર લખવો અનુચિત છે. છતાં પૂર્વોક્ત કારણથી લખ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે—

અંથના આરંભમાં મંગલાચરણ કરતું બોધ્યે, તે પ્રમાણે આ અંથમાં મંગળાચરણ કરેલું નથી; કારણકે આ અંથ પોતેજ મંગળરૂપ છે તોપણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવારૂપ ભાવ મંગળ પહેલા અણકના પહેલા શ્લોકમાં ભતાવે છે. પૂર્ણતા એટલે શું (પૂર્ણતાદ્રક. ૧.) તે પહેલા અણકનો નિપચ છે. જ્ઞાન, દર્શન વગેરે આત્માની જે લક્ષી

છે તેથી જે સુખ ઉપજે છે તે સુખમય થવું, આત્માના
 સ્વરૂપમાં રમણ કરવું તેનું જ નામ પૂર્ણતા કહેવાય. પ્રત્યેક
 જીવ પોતાના શુષ્કરાશિથી સુકા છે, માટે સજ્જન પુરૂષ
 જાતિ, કુળ, તપ, લાભ, શુદ્ધિ વગેરેનો મદ તણ. આત્મીય
 લક્ષ્મીની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ૧. મ-
 નધાન્યાદિ પરવસ્તુથી પૂર્ણપણું માનવું એ ખોટું છે, પરંતુ
 નિજ સ્વભાવની પૂર્ણતા તેજ ખરી પૂર્ણતા છે. ૨. જ્ઞાતિથી મા-
 નેલી પૂર્ણતા વાસ્તવિક નથી. કેમકે પૌદ્ગલિક વસ્તુથી થયે-
 લી પૂર્ણતા આ ભવ તેમજ પરભવમાં દુઃખ આપે છે. ૩. જ્યાં
 સુધી પૂર્ણાનંદપણું પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં સુધી રંકપણું જતું જ
 નથી. જે મહાપુરૂષની જ્ઞાનદ્રષ્ટિ હૃદયમાં જાગત છે તેને
 તૃપ્તિ રહેતી નથી. ૪. બાહ્યવસ્તુનો ભોગ કરવો તેનું ના-
 મજ પૂર્ણતા છે. ૫. કેમકે આત્માનો આનંદ જોવો છે. કે
 પરવસ્તુથી પૂર્ણ કરીએ તો અપૂર્ણ થઈ જાય છે અને પર-
 વસ્તુથી અપૂર્ણ હોયતોજ પૂર્ણ થાય છે. ૬. પ્રવૃત્ત આત્માના
 સુખમાં જે પૂર્ણ છે તેને કોઈપણ પ્રકારની ન્યૂનતા નથી.
 ૭. તે પૂર્ણતાનો અવસર ક્યારે આવશે ? અર્થ પુદ્ગલપર-
 વર્તન માત્ર સંસાર જ્યારે રહેશે ત્યારે પૂર્ણિમાના અંદરની
 જેમ પૂર્ણાનંદરૂપી અંદ્ર પ્રકાશમાન થશે. ૮.

(મગ્નતાદિકમ્. ૨.) સ્વપ્રરનો વિચેક કરી આત્મશુદ્ધિ
 નિમગ્ન થયાં વિના પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થતી નથી તેથી જોજા અ

દેશમાં મમતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે. ઇન્દ્રિયોને ઉપયોગ પૂ-
 ર્વક જે નિયમમાં રાખે છે અને જ્ઞાનની નિશ્ચલતા ધારણ
 કરે છે જ્ઞાનમાં લય થઈ જાય છે તે મગ્ન કહેવાય છે. ૧.
 જ્ઞાન સમુદ્રમાં આત્માના અનુભવમાં જે ઉપયોગવંત છે,
 તેને પરવસ્તુમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઝેર જેવી લાગે છે. ૨.
 જગતના તત્ત્વને જે જાણે છે, અને આત્મજ્ઞાનમાં જે મગ્ન
 છે, તેવો પુરૂષ; પરભાવનો પોતે કર્તા નથી માત્ર સાક્ષી,
 રૂપ જ્ઞાતા છે એમ સમજે છે. ૩. આત્મસ્વરૂપમાં મગ્ન
 થયેલાને ઝાળખવાનું લક્ષણ બતાવે છે કે તેવો પુરૂષોને
 પૌંદ્રલિક કથા નિરસ લાગે છે. તેમજ ઇચ્છા રહિત હો-
 વાથી અર્થ અને કામ તે પુરૂષને અસર કરી શકતા નથી.
 ૪. મગ્ન પુરૂષની પ્રશસ્તિ (તેજો) લેશ્યા વૃદ્ધિ પામે છે. ૫.
 જ્ઞાન મગ્ન થયેલાના સુખનું વર્ણન કોણ કરી શકે ? ૬.
 કેમકે શુદ્ધ જ્ઞાનનું ણિંદુ માત્ર પણ શમતાનું પોષણ ક-
 રે છે. તે પછી તે જ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલાના સુખનું શું કહે-
 વું ? ૭. જેની દૃષ્ટિ કૃપાથી ભરેલી છે અને જેની વાણી
 અમૃતમય છે. એવા, અને જ્ઞાન, ધ્યાનમાં મગ્ન પુરૂષને,
 નમસ્કાર છે. ૮.

(સ્થિરતાદેશ. ૩.) આ જીવ અનાદિ કાલથી અશુદ્ધ-
 તામાં મગ્ન થયેલ છે અને તેથી સ્વરૂપના સુખની પ્રાપ્તિ
 થઈ નથી. ઇન્દ્રિયસુખની ઇચ્છાથી અચેત્ત મનેવાળો છે. તે

અચલતા તથા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યાવિના આત્મસ્વરૂપમાં મં-
 ગ્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી માટે હવે સ્થિરતાનું સ્વરૂપ બતા-
 વે છે. આત્માને પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ ધર્મ અને મોક્ષ છે.
 તે વસ્તુ ઘનિતાદિ પરવસ્તુમાંથી મળી શકે તેમ નથી માટે
 પરવસ્તુમાંથી તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરી કલેશનો અ-
 નુભવ કરવો તે નિર્મયક છે. માટે અચલતા તથા સ્થિ-
 રતામાં સ્થિર થવું એજ કર્તવ્ય છે. ૧. હોશમાં જ્ઞાનનો
 નાશ થાય છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો એજ શ્રેય છે, અ-
 સ્થિર ચિત્તે કશી મોક્ષ આપનારી ક્રિયા પણ નિષ્ફલ
 થાય છે. ૨. જ્યાં સુધી મન સ્થિર થયું નથી ત્યાં સુધી
 ઉત્પન્ન થયેલા વિવિધ વિકારની રક્ષા કરવી તે કલ્યાણ-
 કારી નથી. ૩. અસ્થિરતા નિર્મૂળ થઈ નથી ત્યાં સુધી ક્રિ-
 યાના ફળની સિદ્ધિ નથી. ૪. મન, વચન, અને કાયાએ
 કરીને જેની સ્થિરતા અંગાંગિત થઈ છે એવા યોગીને અ-
 રણ્ય તેમજ શહેર સરખું જ છે. ૫. જેણે સ્થિરતા પ્રાપ્ત
 કરી છે તેને સંકલ્પ વિકલ્પ થતા નથી. ૬. મન અસ્થિર
 હોય ત્યાં સુધી સમાધિમાં અડચણ થવાનીજ. ૭. માટે
 બીજી વસ્તુનો પરિહાર કરીને સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા ઉપમ
 કરવો જોઈએ, ૮.

(મોહાષ્ટક. ૪.) પૂર્વોક્ત સ્થિરતા મોક્ષના ત્યાગથી
 મુક્ત છે તેથી હવે મોક્ષત્યાગ વર્ણવે છે, મોક્ષ એટલે-

મોહનીયકર્મ. આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં મારાપણાની બુદ્ધિ
 હું અને મારું, આથી સર્વ જગત્ અંધ થયેલું છે. પરંતુ
 પરસ્તુને હું સ્વામી, સંબંધી નથી એવી સમજણ મોહ
 હને છતનારી છે. ૧. હું શુદ્ધ આત્મા છું, શુદ્ધ જ્ઞાન
 મારો ગુણ છે, હું અન્ય નથી, અને બીજું કંઈ મારું
 નથી, આણું જ્ઞાન મોહને કાપી નાંખે છે. ૨. રાગાદિ પ
 રિણામ ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યાં
 મોતાના ઉપયોગથી જે ખસતો નથી તે પાપકર્મથી ખ
 ખાતો નથી. કેમકે રાગ અને દ્વેષ જે અંધનના હિતુ
 તેથી તે રહિત છે. ૩. મોહનો જેને અભાવ થયો છે અ
 જે તત્ત્વ સમજ્યો છે એવો યોગી સંસારમાં પરિભ્રમ
 કરતો ખેદ પામતો નથી. ૪. મોહવશ થયેલો જીવ જન્મ
 જંશ, મરણાદિ દુઃખ પામે છે, માટે મોહ તણ દેવ
 નેહએ. ૫. આત્માનું નિજ સ્વરૂપ નિર્મળ છે તે સ્વરૂપ
 ઉપાધિશ્રેષ્ઠ નેહ શક્તો નથી અને તેથી હર્ષ શોકાદિય
 આકુલબ્યાકુલ થાય છે. ૬. મોહશ્રેષ્ઠ જીવની આગળ મોહ
 ત્યાગીના સુખનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. મોહત્યાગ
 આત્મા. ૭. પરસ્તુને વિષે કદી મોહ પામતો નથી. ૮.
 (જ્ઞાનાદિક. ૫.) એથી અદ્વકમા ઉપદેશ કરેલો મોહ
 ત્યાગ જ્ઞાનીઓ કરી શકે છે માટે હવે જ્ઞાનાદિક કહે છે, જ્ઞાન
 એટલે હેમ અને ઉપાદેયે કરીને સમ્યક્ વસ્તુના બાહુન

૧. તેજ જ્ઞાન છે કે જેથી આત્મા વારંવાર મોક્ષપદમાં તન્મય થાય છે. ૨. નિજભાવના લાભનું જે કારણ છે તેજ જ્ઞાન કહેવાય. તેથી અન્ય બુદ્ધિને અંધ કરનારું છે. ૩. વાદપ્રતિવાદ કરનાર, ધાંચીના બળદની જેમ તરવનો પાર પામતો નથી. ૪. તેથી વાદ બુદ્ધિમાં પાંડિત્ય તણને પરમાર્થગ્રાહી જ્ઞાનમાં ઉદ્ધમ કરવો યોગ્ય છે. ૫. રાગદ્વેષની ગાંઠ કાપી તાંબે એવું જ્ઞાન જેને યજુ છે તેને શાસ્ત્રખંડનની જરૂર નથી. કેમકે જેની દૃષ્ટિ અંધકારનો નાશ કરનારો છે તેને કીવાની જરૂર નથી. ૬. મિથ્યાત્વનો જેણે નાશ કરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે એવો યોગી આનંદવનમાં નિર્ભયપણે વિલાસ કરે છે. ૭. કેમકે જ્ઞાન છે તે અમૃત છે, રસાયણ છે, અને ધનાદિની અપેક્ષા રહિત છે. ૮.

(શમાદક. ૬.) પ્રવૃક્ત જ્ઞાન શાંત સ્વભાવવાળાનું હોય છે માટે હવે શમાદક કહે છે. અજ્ઞાનથી યતા વિકલ્પરહિત અને નિજભાવનું જેમાં સદા આલંબન છે એવી જ્ઞાનની નિપુણતાને સમ કહ્યું છે. ૧. સત્તામાં સર્વ ભવ સરખા છે. તેથી સર્વ જગતને સમ ગણનારો યોગી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. યોગારૂઢ યવાની ઇચ્છાવાળા બાહ્યક્રિયાને સેવે છે, પરંતુ જેણે સમતા પ્રાપ્ત કરી છે તે શાંત સ્વભાવથીજ કર્મરહિત થાય છે. ધ્યાનરૂપી વરસાદથી દયારૂપી નદીનું સમતારૂપી પૂર પ્રસરે છે ત્યારે વિહારરૂપી વૃક્ષનું ઉન્મૂલન થાય છે,

વિકાર માત્રનો અભાવ થાય છે. ૪. જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમ્યક્ત્વવાળા સાધુ જે ગુણ પ્રાપ્ત કરતો નથી તે ગુણ સમતાવાળા સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે. ૫. સમતાવંતની સંરખામણી કરવી એ અસંભવિત છે. ૬. કેમકે મન હમેશાં સમતાવાળું છે તેને રાગનો અભાવ થઈ જાય છે. ૭. જ્ઞાન અને ધ્યાન કરાને મુનિરાજની સમતા વિજયવંત છે. ૮. (ઇન્દ્રિયજ્યાયક. ૭.) ઇન્દ્રિયોનો જય કરવાથી સમતા મુલભ છે માટે ઇન્દ્રિયોપર જય મેળવવાનો ઉપદેશ કરે છે. સંસારની જેને ખીક છે, અને મોક્ષની ઇચ્છા છે તેણે ઇન્દ્રિયોપર જય મેળવવો જોઈએ. ૧. જેમ જેમ વિષયો લોભવાંય છે તેમ તેમ તે લોભ લોભવવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે. લોભવૃદ્ધિથી ઇન્દ્રિયો પ્રગલ્ભ થાય છે અને વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. તે વિકારોથી આત્મા મૂર્ચ્છિત થાય છે. ૨. હનરો નહીંઓથી સમુદ્ર જેમ પૂરાતો નથી તેમ વિષયલોભથી ઇન્દ્રિયો વૃદ્ધ થતી નથી. ૩. અને મોહનીય કર્મની દાસીરૂપ ઇન્દ્રિયો આત્માને ચાર ગતિમાં રખડાવે છે. ૪. ઇન્દ્રિયોથી મોહિત થયેલો જ્ઞાનરૂપી અક્ષય ખજાનો જોઈ શકતો નથી. ૫. તેથી તે જ્ઞાનામૃતનો ત્યાગ કરી મૂઢમતિ ઇન્દ્રિય અર્થમાં રાગાતુર થાય છે. ૬. એકજ ઇન્દ્રિયને આસકત થયેલાનાં છવનું જોખમ થાય છે તો પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલાનાં દુઃખનું શું કહેવું ? ૭. વિવેકનો નાશ કરનાર

અને સમાધિનું હરણ કરનાર એવી ઇંદ્રિયોથી ને છતાં-
યેલો નયો તેજ ધીર પુરૂષમાં અગ્રેસર છે. ૮.

(ત્યાગાટક. ૮.) ઇંદ્રિયો ઉપર જય મેળવવો તે ત્યા-
ગથીજ થાયછે માટે હવે ત્યાગાટક વર્ણવે છે. ૧. જેના આ-
ત્માની પરિણતિ નિજભાવને અભિપ્રાય ॥ એવો આત્મા
ઉપયોગ અને ઈર્ષ્યતાનો આશય લેછે. ૨. અને લૌકિક માતા-
પિતાનો ત્યાગ કરેછે. ૩. એવા ત્યાગીનાં પ્રહાર્ય્યાદિ બંધુઓ
છે, સુખતા સી છે, અને સમક્રિયાવાળા તેની જ્ઞાતિ છે.
સાધિક ભાવ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે તેને દાયોપશમાદિભાવ
તજવા યોગ્ય છે, કેમકે તે પણ કિંચિત્ અશુદ્ધ છે-અ-
નાદિ નથી અને અનંત પણ નથી. ૪. આત્મતત્ત્વનો ત્યાગ-
સુધી પ્રકાશ થતો નથી ત્યાંસુધી ઉત્તમ શુરૂની સેવા ક-
રવી અવશ્ય છે. ત્યારપછી પોતેજ શુરૂપણું પ્રાપ્ત કરે ॥
અને અન્ય શુરૂની અપેક્ષા રહેલી નથી. ૫. વિનય, બહુ
માન આદિ જ્ઞાનાચાર કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી સેવ્ય છે.
તેવી રીતે દર્શનાચારાદિની સીમા સમજવી. પરંતુ નિર્વિ-
કલ્પ ત્યાગને વિષે આવશ્યકાદિ ક્રિયાનું અપોજન નથી.
૬. મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાથી
યોગસંન્યાસ થાય અને તે અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યાથી હઠાસય
અવસ્થાનો ત્યાગ કરી પરપ્રેક્ષ થાયછે. ૭. સકલ વિલાપ
જેણે તજ્યો છે એવાં આત્માનું સ્વરૂપ અનંત શુદ્ધોથી

પૂર્ણ હોઇને અપ્રરહિત ચંદ્રની જેમ પ્રકાશે છે. ૮.
 (ક્રિયાષ્ટક. ૬.) પરભાવનો ત્યાગ કરવારૂપ ક્રિયાપણુ
 કર્યા વિના થતી નથી. માટે હવે ક્રિયાષ્ટક કહે છે. સર્વજ્ઞ
 કહેલું શાસ્ત્ર શુદ્ધબુદ્ધી જે પ્રહણ કરે તેને જ્ઞાની કહીએ.
 એવા જ્ઞાની અને વળી આત્મશુણને અનુસરતી ક્રિયા કર-
 નાર પોતે આ ભવ તરી જાય છે, અને બીજાને પણ તા-
 રવાને સમર્થ થાય છે. ૧. ગતિ નહીં કરનાર માર્ગના જાણુ-
 નારની જેમ ક્રિયારહિત જ્ઞાન કાંઈ કામનું નથી. ૨. જ્ઞાને
 કરીને જે પૂર્ણ છે તેને પણ પોતાને ઉચિત ક્રિયા કરવી
 જોઇએ. ૩. માત્ર જ્ઞાનથીજ મોક્ષની અલિલાપા રાખી ક્રિ-
 યાને વિષે જે ઉદ્યમવાંત નથી તે, મુખમાં કાળીઓ મુકયા
 સિવાય તૃપ્તિને ઇચ્છનાર છે. ૪. શુણ્યાનના બહુમાનની અને
 વ્રતનિયમનો રમરણની હેતુભૂત સત્ક્રિયા, ઉપજેલા ભાવ-
 થી પાડતી નથી અને નવીન ભાવ ઉપજાવે છે. ૫. અને
 પતિતનો પણ ઉદ્ધાર કરે છે. ૬. તે કારણથી શુણ્યની વૃ-
 દ્ધિને માટે અથવા રખણના ન થાય તે માટે ક્રિયા કરવી
 જોઇએ. ૭. જે જે ક્રિયા હોયવાળી છે તેનો ત્યાગ કરી મોક્ષ
 સાધવામાં હેતુભૂત આત્મશુણના સાધનરૂપ ક્રિયા અવશ્ય
 કરવી જોઇએ. ૮.

(તૃત્યાષ્ટક. ૧૦.) ક્રિયા કરનાર કોઇ વખતે મદ
 અને લોભથી આરી ક્રિયા નિષ્ફળ કરે છે માટે કપાયનો

ત્યાગપૂર્વક ક્રિયા કરવી જોઈએ. કપાયનો ત્યાગ પણ સ્વ-
રૂપભોગની તૃપ્તિથીજ થાય છે માટે હવે તૃપ્તિઅટક કહે
છે. આત્મસ્વરૂપનું મનન કરે તેને મુનિ કહીએ. તે મુનિ
જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરે છે, ક્રિયારૂપી ફલાહાર કરે
છે અને સર્વત્ર તુલ્યદૃષ્ટિ રૂપ સુખવાસ લઈ-વૃત્તે થાય છે.
૧. જા તૃપ્તિનું સ્વરૂપ જોવું છે કે તે યયા પછી કોઈ વ-
ખતે નાશ પામતી નથી. કોઈ વખત નાશ ન થાય એવી
ધૃમ્જ્ઞાની નિવૃત્તિનું નામ તૃપ્તિ છે. ૨. આત્મસ્વરૂપના અ-
સુખવરસથી જે તૃપ્તિ થાય છે તે મન અને વાલ્કિથી અ-
ગોચર છે. ૩. પરંતુ અભિમાનથી થયેલી સાંસારિક તૃપ્તિ
મિથ્યા છે. આત્માનો અનુભવ કરવો તેજ ખરી 'તૃપ્તિ' છે.
કેમકે પુદ્ગલથી પુદ્ગલજ વૃત્ત થાય છે, ૪, માટે પુદ્ગલથી
આત્માની તૃપ્તિ માનવી એ અયુક્ત છે. ૫. પુદ્ગલાનંદીને આ-
ત્માના આનંદનો અનુભવ થતો નથી. ૬. એવાને લંબાલિ-
નંદી જાણવા. માત્ર આત્મજ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલાનું મોક્ષ-
ગામી જાણવા. ૭. વિષયના ભોગમાં લુપ્ત થયેલા હવે
કોઈ કાળે વૃત્ત થતાજ નથી. માટે આત્મજ્ઞાનીજ ખરે-
ખરો મુખી છે. ૮.

(નિર્વેપાટક. ૧૧.) પૂર્ણાનંદની તૃપ્તિ અલિપ્તનેજ થાય
છે માટે હવે નિર્વેપાટક કહે છે. પાપ કર્મથી જેનો આ-
ત્મા લેપાતો નથી તેજ ખરો મુનિ છે. ૧. આત્માને વિષે

આત્મપણાનો નિશ્ચય કરી સર્વ પરવસ્તુ પરરૂપે જાણે છે, જ્ઞાને કરીને ઉપયોગવંત છે, અને સમજે છે કે પુદ્ગલનો પોતે કર્તા નથી, કરાવનાર નથી, તેમજ તેના ગુણનો અનુયાયી નથી, આવો આત્મા લેખાતો નથી. ૨. અજ્ઞનથી આકાશ જેમ લેખાતું નથી તેવીજ રીતે પુદ્ગલથી આત્મા લેખાતો નથી. ૩. આત્માની શક્તિ પરભાવથી જેથીને નિજભાવમાં પ્રવર્તીવે તેટલીજ બંધનરહિત છે, પણ પરભાવમાં પ્રવર્તાવવાથી બંધનરૂપ થાય છે, જેમ સમજનારને સર્વ ક્રિયા ઉપકારી થાય છે. ૪. જિનકલ્પીના જેવી ક્રિયાનો અભ્યાસી, જો ગર્વ કરે તો ઉલટાં નવાં કર્મ બાંધે છે. પરંતુ આત્મજ્ઞાનના અનુભવમાં મગ્ન, અને ભાવનાએ કરીને સુક્ત, એવો ક્રિયારહિત હોય તોપણ લેખાતો નથી. ૫. નિશ્ચયનયથી જોતાં આત્મા અલિપ્ત છે. શુદ્ધ છે. અને શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો આત્મા મોક્ષગામી થાય છે. વ્યવહારનયથી જોતાં આત્મા લિપ્ત છે. અનાદિકાળના પાપરૂપી મેલથી હું લેખાયેલો છું માટે શુદ્ધ થાજી જેમ વિમારી મોહનો નાશ કરવાથી મોક્ષસ્થ થાય છે. ૬. કોઈ વખતે જ્ઞાનની સુખ્યતાની સાથે ક્રિયાનું ગૌણપણું છે અને બીજી વખતે ક્રિયાની સુખ્યતાની સાથે જ્ઞાનની ગૌણતા છે. પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમાવેશ મોક્ષનું સાધન છે. ૭. માટે જ્ઞાનપૂર્વક જેનું અનુમાન દોષરહિત છે તેવા

મહાત્માને નમસ્કાર છે. ૮.

(નિઃસ્પૃહાદક. ૧૨.) પોતાના સહજ સ્વભાવ સિવાય આત્માને બીજું કંઈ મેળવવાનું નથી. એવું સમજીને મુનિ પરવસ્તુને વિષે ઇચ્છાનો ત્યાગ કરે છે. કેમકે જ્ઞાનદર્શનાદિ જે આત્માના નિજ ગુણ છે તે સિવાય બીજી વસ્તુની સ્પૃહાવાળાની પિડાબના થતી જોવામાં આવે છે. ૧. આત્માર્થીને આ આખું જગત્ તૃણવત્ છે. ૨. અને તેથી ધર્મશ્રવનનો નાશ કરનારી સ્પૃહારૂપી વિષવેલડીને જ્ઞાનરૂપી હાતરડાંથી પાંડિતો કાપી નાંખે છે. ૩. સ્પૃહાવાળા પુર્જીલાનકી હોય છે એમ સમજીને સ્પૃહાને તુટકામાં જડાવણ અવકાશ આપવો નહીં. ૪. ભારે વસ્તુ જલમાં છુટી જાય તે તો સ્વતાઃ સિદ્ધ છે પરંતુ સ્પૃહાવાંત હલકા છતાં સંસારમાં ડુબે છે. ૫. જે મુનિ ઇચ્છારહિત છે તેને લોક પંદના કરે અને ગાંભીર્યાદિ શુભે કરીને સહિત હોય તો પણ પોતાના શુભે ને પ્રગટ કરતા નથી. ૬. ભૂમિ ઉપર શયન કરનાર, શિષ્યાભોજન જમનાર, અને વનમાં રહેનાર ઇચ્છારહિતને સકવર્તી કરતાં અધિક મુખ્ય છે. કેમકે તે નિરાકુલ આતંદ્રમય છે. ૭. બીજાની ઇચ્છા કરવી એજ મોટું દુઃખ છે, અને ઇચ્છારહિત યવુ એજ અરેખરું મુખ્ય છે એમ સંક્ષેપમાં સમજવું. ૮.

(મૌનાદક. ૧૩.) જગતના તત્ત્વને જે માને છે, પ્રત્યક્ષ

પ્રવક્ષ બાલ્યે છે તે મુનિ કહેવાય. આત્મ જે મુનિત્વ-મૌન-મુનિનો ભાવ-તેનું નામજ સમ્યક્ત્વ છે, અને સમકિત દર્શને કરીને હેયોપાદેયતાના વિભાગ કરી ઉપાદેયને વિષે રમણ કરવું તેનું નામ મૌન છે. ૧. ચૈતન્ય પોતેજ વિષય છે અને સદ્વિષયમાં વિષયને બાલ્યે છે. ૨. જ્ઞાનનયથી વિચારીએ તો આત્મભાવમાં રમણ કરવાથી, અને ક્રિયાનયથી વિચારીએ તો યથા પ્રવૃત્તિઆદિ કરણ વિશેષે કરીને, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર સાધવાનાં છે. ૩. જેવીરીતે ખોટાં રત્નને ખડું માનવાથી જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાન સાચાં રત્નની પરીક્ષા કરવામાં નિરૂપયોગી છે. ૪. તેવી રીતે જે જ્ઞાનથી ઢોપણી નિષ્પત્તિ થતી નથી તે જ્ઞાન જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાનજ છે. ૫. આ સંસારના ઉન્માદને ધરાખંડ ઓળખીને મુનિ આત્માને વિષેજ તૃપ્ત થાય છે. ૬. કોઈને શંકા થાય કે જોલ્યા વિના ચુપ બેસી રહેવું તેનું નામ “મૌન” નહીં ? જવાબ એટલોજ કે ના. કેમકે ચુપ રહેવું તે તો એકેદ્રિયજીવને પણ સુલભ છે. પરંતુ મન, વચન, અને કાયાને, પુર્જલમાં જતાં અટકાયતાં તેનું નામજ મૌન છે. ૭. આત્માના શુદ્ધમાં રમણ કરનાર જે પુરૂષની ક્રિયા જ્ઞાનમયી છે તેનું મૌન સર્વોત્તમ છે. ૮.

(વિદ્યાપ્રક. ૧૪.) યોગના આચાર્યો કહે છે કે. આ મારો આત્મા શુદ્ધ છે, નિત્ય છે, એમ જે બાલ્યુ.

નામજી વિદ્યા છે. આથી જે વિપરીત તે અવિદ્યા છે. ૧. આત્મા નિત્ય છે અને પરનો સંગ અનિત્ય છે એવું જે યથાર્થ જાણે છે તેને વિષે મોહ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. ૨. જેની બુદ્ધિ પરિપક્વ છે તે સમજે છે કે અનેક પાપનું મૂળ લક્ષ્મી હાંમેા વખત રહેતો નથી. હવિતં પવનની જેમ અસ્થિર છે. અને આ શરીર હજુમાં નાશ થઈ જાય તેવું છે. ૩. શુદ્ધચોક્ષિતથી જેની ઉત્પત્તિ થઈ એક આ શરીર સ્નાનજિલ્લેપનથી પવિત્ર થાય ઉ એ એક સમજ છે. ૪. ખરેખર પવિત્રતો તેજ કે જે સમતાઈથી જલમાં સ્નાન કરે છે, અને કર્મરૂપી મેલ દૂર યરી દૂરીથી પોતાના આત્માને મલિન કરતો નથી. ૫. પરવસ્તુને પોતાની માનવી એ એક પાશ છે; અને તે પાશથી આત્મા બદ્ધ થાય છે. ૬. માટે આત્માનેજ પોતાનો માનવો ૭. પરવસ્તુને પોતાની માનવારૂપ અધિકારનો જ્યારે નાશ થાય છે ત્યારે આત્મધર્મને વિષે મારાપણાની બુદ્ધિ થાય છે. અને તેવી સાનદૃષ્ટિએ કરીને પોતાને વિષેજ પરબ્રહ્મને જુએ છે. ૮.

(વિવેકાષ્ટક. ૧૫.) દુધ અને પાણીની જેમ અનાદિ કાળથી સંયુક્ત થયેલ હવ અને કર્મને જે જૂઠા કરે છે, જડની જડરૂપે અને ચેતનની ચેતનરૂપે જે વ્યવસ્થા કરે છે, તેવું નામ વિવેકી-સ્વપરતુ વિવેચન કરનાર છે. ૧. આ

દેહ એજ આત્મા છે, આ દેહથી આત્મા જૂદો નથી,
 આવો અવિવેક હમેશાં સુલભ છે. પરંતુ દેહ અને આ-
 ત્મા જૂદા છે એવી સમજણ કોઈ લવમાં પણ આવતી
 નથી. ૨. દેહથી આત્મા જૂદો છે એમ મરતી વખતે અ-
 નેકવાર જાણ્યા છતાં તે બન્ને એકજ છે એમ બુદ્ધિના વિ-
 પરીભ્રમથી લાય છે. ૩. કર્મકૃતને આત્મકૃત માનવું એ અ-
 વિવેક છે. ૪. ધંતુરાનું પાન કરનારને પીળી વસ્તુઓ સુવર્ણ
 છે એવું ભાન થાય છે, તેમજ અવિવેકીને દેહ એજ
 આત્મા છે, એવી ભ્રાંતિ થાય છે. ૫. જે પરમ ભાવના
 ગવેષી છે, તે, સુર, નર, પશુપણું હું છું એમ માનતા
 નથી. પરંતુ તેથી ભિન્ન છું, એમ માને છે. ૬. આત્મા
 આત્માને આત્માએ કરીને આત્માને માટે, આત્માને વિષે
 જાણે છે. ૭. કર્મરૂપી શત્રુનું નિકંઢન કરવાને મુનિની પાસે
 સંયમરૂપી શસ્ત્ર છે, તે શસ્ત્ર વિવેકરૂપી સરાણુ ઉપર અ-
 ડાવેલું છે, અને સંતોષરૂપી ધારથી ઉત્કટ કરેલું છે આથી
 સર્વ કર્મશત્રુનો નાશ કરી શકે છે. ૮.

(મોક્ષસાધક. ૧૬.) શુદ્ધ અંતરંગે કરીને પક્ષપાતર-
 હિત શુદ્ધ આશયમાં સ્થિતિ કરે. ૧. અપક્ષપાતી મધ્ય-
 સ્થ પુરોહિત મન યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યમવ-
 ત છે પરંતુ જે શુદ્ધવાદી છે, તે, સમાધાનસ્થાનથી પ્ર-
 સ્થુત થઈ વિવાદસ્થાનમાં વિહાર કરે છે. ૨. સાતે નય

પોત પોતાના -પક્ષમાં સત્ય છે. અને પરપક્ષમાં નિષ્ફલ
 છે. કેમકે દરેક નંધ વસ્તુનો એક અંશ અહુષ્ટ કરે છે,
 તેથી તે નયોમાં મધ્યસ્થ પુરૂષ તુલ્યદિશી રાંખે છે. આમ
 છે માટે એકજ નયનું આલંબન કરનાર મધ્યસ્થ હોઈ
 શકે નહીં. ૩. સર્વ પ્રાણી પોતે કરેલાં કર્મોને આધીન હોઈ
 તેનાં ફળ ભોગવે છે. તેમની પ્રત્યે મધ્યસ્થ રાગ-
 દ્વેષ ધરતો નથી. ૪. બીજના દોષ અહુષ્ટ કરવાને મન નયારે
 તત્પર થાય તે પહેલાં આત્મભાવમાં મગ્ન થઈ જવું એ
 જ શ્રેય છે. ૫. મધ્યસ્થતા માર્ગો ભો ઠે જૂઠા જૂઠા છે તો-
 પણ સર્વ નદીઓ જેમ સમુદ્ર ને મળે તેમ તે સર્વ
 માર્ગો એક બ્રહ્મસ્વરૂપને માત્ર કરે છે. ૬. તત્ત્વની પરીક્ષાં કરી
 તેનું અહુષ્ટ કરે અને અતત્ત્વનો ત્યાગ કરે તેજ અપક્ષપા-
 તી સમજવો. ૭. માર્ગમાં મોક્ષ આરાધકપણું છે એમ અ-
 મે માનીએ છીએ અને રાગદ્વેષથી દૂર રહી જગત્ના ભા-
 વને શુદ્ધ રીતે જાણી કલ્યાણની આશા રાખીએ છીએ. ૮.
 (નિર્ભયાદિક. ૧૭.) આ જગત્માં ભયરહિત કોણ છે? આત્મા-
 મીભિત્તએવા દેહ, વિષયાદિથી સુખની ઈચ્છા જેને નંધો તેજ
 રૂપર નિર્ભય છે. ૧. આ સંસારનું સુખ, ભયરૂપી અગ્નિની
 ભસ્મ જેવું છે. માટે ખરા સુખનું શોધણું કરનાર ઇહલોક
 પરલોકાદિ ભયનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨. મુનિને કાંઈસં-
 તાડવાનું નથી, આરોગ્ય નથી, હેય નથી, તેમજદેય ન-

ધી. જ્ઞાને જ્ઞાનથી જાણે છે, માટે તે નિર્ભયજ છે. ૩. જ્ઞાનરૂપી શસ્ત્રથી મોહનીય કર્મનો નાશ કરે છે, અને કર્મ-સુદમાં જરા પંથુ કરતાં નથી. ૪. જ્ઞાનનો વિલાસ જેના ચિત્તમાં વ્યાપી રહ્યા છે તેના આનંદમાં કોઈ પણ ભય રહી શકતો નથી. ૫. કેમકે મોહના શસ્ત્રને જેણે વિકૃણ કર્યું છે અને જ્ઞાનકવચ ધારણ કર્યું છે તેને કોનો ભય છે ? અને કોણ તેનો પરાજય કરી શકે ? ૬. જે ભયથી મૂઠેલો કોઈ ત્રાસ પામે છે તે ભયથી જ્ઞાનીનું એક રોમ પણ કંપાયમાન થતું નથી. ૭. માટે જેના ચિત્તમાં નિર્ભય સ્થાવિત વ્યાપી રહ્યું છે એવા અખંડ જ્ઞાનરાજ્યવાળા સાધુને ક્યાંથી ભય હોય ? ૮

(અનોત્તમશંસાષ્ટક. ૧૮.) જે શુણ્ણી સંપૂર્ણતા નથી, તે આત્મપ્રશંસા કરવી એ વ્યર્થ છે, અને શુણ્ણી સંપૂર્ણતા છે તે પછી પ્રશંસા કરવાથી કાંઈ લાભ નથી. ૧. તેથી પોતાના શુણ્ણી પોતે પ્રશંસા કરે તેમાં જરા પ-
ણ લાભ નથી, ૨. પોતે પોતાના શુણ્ણી આલંબન કરે-
સ્તુતિ કરે-તો સંસારનીજ વૃદ્ધિ થાય છે, પરંતુ જો તે શુ-
ણ્ણી ગીજ અવલંબન કરેતો તેમને લાભનું કારણ છે. ૩. જ્ઞા-
નાદિશુભે કરીને હું મોટો છું એવો ગર્વ થાય ત્યારે પૂર્વે ય-
ઈ ગયેલા મહા-પુરુષોને સંભારી તેમની આગળ હું કાંઈ
શુણ્ણીમાં નથી એમ ચિંતવવાથી ગર્વનો નાશ થાય છે. ૪.

શરીર, ધનાદિ પરવસ્તુ આત્માને બિલકુલ લાભકારી નથી.
જ્ઞાનદર્શનાદિ શુભે કરીને, નિશ્ચયનયથી સર્વ આત્મા તુલ્ય
એમ સમજનારને પરપયાયથી કાંઈપણ ઉત્કર્ષ થતો નથી. ૬.
પોતાના શુભની પોતે પ્રશંસા કરવાથી તે શુભોનો નાશ
થાય છે. ૭. મદ અને દીનતાથી જેના મનોરથનો નાશ થ-
તો છે એવા યોગી અખંડજ્ઞાન સ્વરૂપી થાય છે. ૮.

(તત્ત્વદષ્ટયટક, ૧૬.) ચર્મચક્ષુથી જોનાર સીપુરૂપોદિ
વેરે અજ્ઞાનથી શાંતિ પામે છે, પરંતુ જેની તત્ત્વદષ્ટિ છે
તે જિહ્વાનંદસ્વરૂપમાં મગ્ન થાય છે. ૧. શરીરોદિ પદાર્થો-
ને પોતાના માનનાર મિથ્યા જ્ઞાનમાં ભટકે છે. પરંતુ
જેની દષ્ટિ પરમાર્થને જોનાર છે તે, જામનો આશ્રય કરે
નહીં. ૨. બાહ્યદષ્ટિથી જોતાં વાડી વગેરે મોહ ઉત્પન્ન કરે
છે, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિથી વિચારતાં વૈરાગ્ય ઉપજાવે છે. ૩.
આ શરીર લાવણ્યથી પવિત્ર છે એમ ઉપરથી જોતાં જા-
સે છે. પરંતુ તત્ત્વથી જોતાં તે શરીર કીડાઓથી ભરેલું
કામકામકુતરાઓનું જાણીજોજન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૪.
રાજમંદિરમાં રહેલ હાથીગોઝથી તત્ત્વદષ્ટિ થઈ વિસ્મય
પામતો નથી. ૬. શરીર ઉપર જરમ લગાવે, અથવા કેશનો
લેણ કરે તથા મલિન વસ્ત્રો અથવા ગાત્રો રાખે તેવા પુરૂ-
ષો ઉપરથી જોનારને મહાન્ લાભ છે; પરંતુ ખરી રીતે
જોતાં જ્ઞાનરાજ્યથી જે ગરિષ્ઠ છે તેજ પુરૂષોત્તમ છે. ૭.

જેની દૃષ્ટિમાંથી કરુણા વર્ષી રહી છે એવા મહંતો જગત ઉપર ઉપકાર કરવા સદ્જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા માટે છે, પરંતુ બીજાના સંતાપને માટે નથી. ૮.

(સર્વ સમૃદ્ધ્યષ્ટક. ૨૦.) પૂર્વોક્ત બ્રાહ્મદૃષ્ટિનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે એવા મહાત્માને સર્વ સમૃદ્ધિઓ આત્મામાંજે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જુઓ, મહેંદ્રને લોગવવાલાયક સર્વ સમૃદ્ધિ મુનિને છે. ૧. કેમકે સમાધિરૂપી નંદનવન છે, ધીરજરૂપી શસ્ત્ર-વજ્ર-છે; સમતારૂપી ઇંદ્રાણી છે, અને જ્ઞાનરૂપી વિશાળ વિમાન છે. ૨. ક્રિયા અને જ્ઞાનરૂપી ચર્મર-રત્ન અને છત્રરત્ન હોવાથી મુનિ પણ ચક્રવર્તીજ છે. ૩. નવ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યરૂપ અમૃતના કુંડમાં સ્થિત છે, અને અધિષ્ઠાયક હોઇને 'પૃથ્વીનુ' રક્ષણ કરે છે તેથી પાતાલલોકના સ્વામી અનંતનાગની જેમ શોભે છે. ૪. મુનિ અધ્યાત્મરૂપી કૈલાસ પર્વતમાં વિવેકરૂપી વૃષભ ઉપર બેસીને વિરતિરૂપી ગંગા અને શુદ્ધજ્ઞાનરૂપી ગોરીથી આલંગિત છે તેથી શિવજ છે. ૫. જ્ઞાનદર્શનરૂપી ચંદ્રસૂર્ય નેત્રવાળા અને નરકગતિને કાપી નાંખનાર તથા પરમાનંદરૂપી સાગરમાં મગ્ન એવા મુનિ ચંદ્રાર્ક નેત્રવાળા નરકાસુરને છેદનાર ક્ષીર-સાગરમાં મગ્ન એવા વિષ્ણુથી કોઇપણ પ્રકારે ઓછા નથી. ૬. બ્રહ્માની સૃષ્ટિ નાશવંત છે અને પરાધીન છે. પરંતુ મુનિની

સહિ સ્વાધીન છે અને અવિનાશી છે માટે પ્રદાની સહિ કરતાં અધિક છે. ૭. પૂર્વોક્ત સાધુને રત્નત્રયથી પવિત્ર જોવી અર્હત પદથી પણ દૂર નથી. ૮.

(કર્મ વિપાકાદિક. ૨૧.) સર્વ જગત્ કર્મને વશ છે એમ જાણી મુનિ સુખથી હર્ષ પામતા નથી, તેમજ દુઃખ થી પણ પામતા નથી. ૧. કેમકે જેના કોપ કરવાથી પવંતતુલ્ય બળવાન પુરૂષો સૂર્ય ચંદ્ર જામ જોવા રાજાને કર્મની વિષમતાથી બિચ્છા મગરો પણ દુર્લભ ચંદ્ર જામ છે તો બીજાનું શું કહેવું ? ૨. શુભ કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે નીચ જાતિમાં જન્મેલો અને ચાતુર્વેરદિત હોય તો પશુ સજીવારમાં મોટો રાજા થાય છે. ૩. માટે કર્મની સહિ ઉત્તરી પીઠની જેમ વિષમ છે એમ જાણી યોગીઓ તેમાં પ્રીતિવંત થતા નથી. ૪. પ્રશમ્યંહિપર ચડેલા સુતકેવળી પણ અશુભકર્મના ઉદયથી બહુલસંસારી થાય છે, તો બીજાને તો શો આશરો ? ૫. સર્વ સામગ્રી પડી રહે છે, અને કર્મવિપાક કાર્યના અંતસુધી પહોંચે છે. ૬. આ કર્મવિપાક પ્રાણીઓના ધર્મનો નાશ કરે છે; અને પ્રમાદ વગેરે મુનિના છિદ્ર જોઈ તેમના ધર્મને મલિન કરે છે. ૭. ઉદયમાં આવેલાં સર્વ કર્મો ક્ષય થવાના છે એમ સમજી જે તુલ્ય દહિ ખાવળું કરે છે તેજ યોગી સહજાનંદરૂપ માસ કરે છે. ૮.

(ભવોદ્દેગાદિક. ૨૨.) આ સંસારસમુદ્ર તરી જવાને મુનિ સર્વ પ્રકારે ઇચ્છા કરે. તે સંસારનો મધ્યપ્રદેશ ઘણો ગંભીર છે, અસાનનું ભૂતલ છે, દુઃખરૂપી પર્વત છે. ૧. કપાયદુષ્ટી-પાતાલકલશ વિષયસુખથી ભરેલા છે. ૨. કામદેવરૂપી વડવાનલ બળવદ્યમાન છે, અને ભગંદર આદિ અનેક વ્યાધિથી ભરેલ છે. ૩. અને દુર્બુદ્ધિ, દ્રોહ અને મત્સરથી જે ભયંકર છે. ૪. આવા સમુદ્રનો પાર પામવા મુનિ ચારિત્રરૂપી હોડીનું શરણ લે છે. ૫. રાખના ભયથી તેલનું વાસણ ધારણ કરનાર રાધાવેધને વિષે જેમ ઉદ્ધમવંત થાય છે તેવી રીતે મુનિ ધર્મક્રિયાને વિષે એકાગ્ર હોય છે. ૬. જેમ ઝેરનું ઓસડ ઝેર છે તેમ ભયનું ઓસડ ભય છે. ઉપસર્ગાદિ ભય જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સંસારથી ખીતા તે ઉપસર્ગને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે, અને નિર્ભયજ કહે છે. ૭. વ્યવહારમાં સ્થિત સાધુ આ સંસારની ભીતિ ક્યાંવે, પરંતુ નિજભાવમાં રમણ કરનારને છે ભવભયનો અવકાશ રહેતો નથી. ૮.

(લોક સંસારત્યાગાદિક. ૨૩.) પ્રમત્તસંયત નામનું છઠું ગુણરથા પ્રાપ્ત કરીને મુનિ લોકસંસાર-સાધારણ લોક પ્રવૃત્તિ-નો ત્યાગ કરે. ૧. જનરંજનને માટે સુકૃત આચારને તજી દે છે તે અનેખર ખેદનીય છે. ૨. ઘણા માણસો લોકસંસારને અનુસરનારા છે પણ તેની પ્રતિકૂળ જનાર

એક મુનિરાજ્ય છે. ૩. બહુ લોક કરે તે કરવું એવો નિ-
યમ હોય તો પછી મિથ્યા દૃષ્ટિનો ધર્મ કોઈકાણે લજવા
યોગ્ય થશે નહીં. કેમકે મિથ્યાદૃષ્ટિ ઘણાજ છે. ૪. જેમ
રત્નના ન્યાપારી ઘણા થોડા છે તેમજ શુદ્ધ માર્ગને અ-
નુસરના બહુજ જોછા છે. ૫. લોકસંજ્ઞાથી હણાયેલા આ
ભવ તેમજ પરબ્રહ્મમાં દુઃખ પામે છે. ૬. પ્રસન્નરાજ્યો
અને ભરત મહારાજતાં દૃષ્ટાંતો ધ્યાનમાં લઈ, ધર્મકાર્યમાં
લોકયાત્રા નિરૂપયોગી છે એમ સમજવું. ૭. લોકસં-
જ્ઞાનો જે ત્યાગી છે, દ્રોહ, મમતા, મત્સર જેના નાશ
થઈ ગયા છે એવા પરબ્રહ્મ સમાધિવાળા સાધુ સુખમાં
રહે છે. ૮.

(શાસ્ત્રાદિક. ૨૪.) સર્વ જીવ ચર્મચક્ષુવાળા છે. અને
મુનિશાસ્ત્રચક્ષુવાળા છે. એટલે કે શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ કરીને સર્વ
સાધે છે. ૧. કેમકે જ્ઞાની પુરૂષ શાસ્ત્રરૂપી નેત્રથી સર્વ
ભાવને જુએ છે. ૨. દુર્મતિમાં પડનારની પાપપ્રવૃત્તિનો
રોધ કરી ધર્મશિક્ષણ જે આપે છે તેવાં વચનો શાસ્ત્ર
એમ પડિતો કહેછે, અને તે શાસ્ત્ર ચીતરાગનાં વચનો
છે. ૩. જિનેશ્વરપ્રસિદ્ધ સર્વ સાધન કરવાથી અધીચ સંપ-
ત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪. અધિકારમાં રહેલા ગદાર્યોને શાસ્ત્રરૂ-
વાપી હીલા વિના ચોધનારને પગલે પગલે સંતાપ થાય
છે. ૫. શાસ્ત્રની આજ્ઞામાં રહેચ્છાચારી છે તેની દોષરહિત

એવી ક્રિયા પણ તેને હિતકારી નથી. ૬. અજ્ઞાનરૂપી સર્પ-
 ને વશ કરનાર સ્વછાચારીપણારૂપી તાવનો નાશકરનાર
 અને ધર્મરૂપી બગીચા પ્રત્યે અમૃતતુલ્ય શાસ્ત્ર છે એવું પ-
 ઠિતો કથન કરે છે. ૭. શાસ્ત્રમાં કહેલા આચારને જે પા-
 લે છે, શાસ્ત્ર લક્ષીને તેનો ઉપદેશ કરે છે, અને શાસ્ત્ર
 એજ જેના અહુ છે એવા યોગી પરમપદને પામે છે. ૮.
 (પરિબ્રહ્મક. ૨૫.) પરિબ્રહ્મ એટલે પોતપણાએ બ્રહ્મ
 કરવાના ઇચ્છાતેરૂપી ત્રણ જગત્ની વિડંબના કરનાર બ્રહ્મ
 પોતાની વક્તા કદી છોટતો નથી. ૧. એ બ્રહ્મનું પ્રબલ એ-
 ટલું બધું કે તેને વશ થયેલા, મુનિવેશને ધારણકરનાર
 પણ અસંગદ પ્રલાપ કરે છે, તેના સંગથી મતિ નષ્ટ
 થાય છે. ૨. પરિબ્રહ્મનું આવું સ્વરૂપ લક્ષીને જે તેનો લ્યા-
 ગ કરે છે તે મુનિના અરણ્યકમલની ત્રણ જગત્ના લોકો
 પૂજા કરે છે. ૩. જે મન શુદ્ધ થયું નથી, અંદરથી મમ-
 તાનો અભાવ થયો નથી, તે પછી બાહ્યત્યાગ નિષ્ક્રમ છે.
 કેમકે, કાંચળી તજવાથી સર્પ ઝેરરહિત થતો નથી. ૪.
 અનેક પાપના મૂળ પરિબ્રહ્મેનો લ્યાગ કર્યાથી સાધુના ક-
 મનો નાશ થાય છે. ૫. પુત્રાદિને જેણે તજી દીધાં છે, મો-
 હથી જે મુક્ત છે, અને જ્ઞાનનું જે સેવન કરે છે, તેને
 પુર્ણતનું બંધન હોયજ નહીં. ૬. ધર્મના સાધનો રાખવા
 છતાં, તે સાધનો પ્રત્યે મમતાનો અભાવ છે માટે તે પ-

રિમ્મડ છે એમ કહેવું તે બુદ્ધિનો વિપર્યાસ છે. ૭. મોહ નયન ચેલને સર્વ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા છે, પરંતુ જે આકાશારહિત છે તેને ત્રિભુવનમાં રહેલ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ છે એમ નિશ્ચયી સમજવું; કેમકે સર્વ પદાર્થોમાંથી ઇચ્છા નિવર્ત થઈ છે. ૮.

(અનુભવાદિક. ૨૬.) અનુભવજ્ઞાન તે મતિ અને સુત-જ્ઞાનનું કાર્યરૂપ છે અને કેવળજ્ઞાનનું કારણરૂપ છે. કેમકે અનુભવ અને કેવળજ્ઞાનનું અત્યાસબવર્તિપણું છે. અને સુ-ત અને કેવળ બંનેથી ભિન્ન છે જેમ સંધ્યા દિવસ અને રાત્રિની મધ્યમાં છેત અને બંનેથી ભિન્ન છે. ૧. સર્વ શા-સ્ત્રો સકલ પ્રવૃત્તિના વિધિનું કથન કરે છે, પરંતુ તેના અનુભવ વિના ભવનો પાર પમાતો નથી. ૨. કેમકે શા-સ્ત્રની શુકિતઓનો ભણનાર શુદ્ધ અનુભવ વિના પરબ્રહ્મને ભણી શકે નહીં. ૩. જો અનુભવ વિના હેતુવાદથીજ અ-તીન્દ્રિય પદાર્થનું જ્ઞાન થતું હોતતો આદલો બધો કાળ વ્યતીત થયો તેમાં તેનો નિશ્ચય કેમ ન થયો ? ૪. શા-સ્ત્રની વાતો કરવામાં તો સર્વ કાઈ શૂરા છે, પરંતુ તે મેં માણે આચરણ કરી લાભ લેનાર વિરલા છે. ૫. શુદ્ધ અ-નુભવ વિના નિર્વોકાર ચૈતન્યમાત્ર આત્મા ઝોગખી શકા-તો નથી. ૬. આદે અનુભવ છે તે વિકલ્પ રહિત અતુર્થ બ્રહ્મ અવસ્થા છે. ૭. શાસ્ત્રના અભ્યાસથી શબ્દબ્રહ્મને ભ-

છીને અનુભવથી સ્વસંવેદ્ય પરબ્રહ્મને મુનિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૮.
 (યોગાષ્ટક. ૨૭.) આત્માને મોક્ષની સાથે ભેદ
 તે યોગ કહેવાય. તેનાં પ્રથમ પાંચ ભેદ છે. સ્થાન, વર્ણ,
 અર્થ, આલંબન અને એકાગ્ર. સ્થાન એટલે યથોચિત
 આસન, વર્ણ એટલે સૂત્રોનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવો. અર્થ
 એટલે સૂત્રના વાચ્યાર્થનું ચિંતન કરવું. આલંબન એટ-
 લે જિનજિંબનું દૃષ્ટિને વિષે સ્થાપન કરવું. અને એકાગ્ર
 એટલે કર્તવ્યમાં એકાગ્રચિત્ત થવું. ૧. પહેલા બે કર્મ-
 યોગ કહેવાય છે અને બાકીના ત્રણ જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે.
 અને દેશવિરતિ, સંસારવિરતિમાં તે નિશ્ચયે હોય છે. ૨.
 તે પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે. કૃપ એટલે પ્રાણીઓ
 ઉપર અનુકંપા; નિવેદ એટલે લવબ્રમણથી ત્રાસ; સંયોગ
 એટલે મોક્ષની ઇચ્છા; અને પ્રથમ એટલે વિષયકષાયનું
 શાંત થવું. ૩. તદ્વત્ કથામાં પ્રીતિ છે તે હૃદયયોગી છે.
 વિધિપૂર્વક મત કરનાર પ્રવૃત્તિયોગી છે. જ્ઞાનના રોધ કર-
 નારની બીક જેને નથી તે સ્થિરયોગી છે અને બીજાના
 અર્થનું જે સાધન થાય છે તે સિદ્ધયોગી છે. ૪. આલંબન
 રૂપી અને અરૂપી બે પ્રકારનું છે અને નિરાલંબન યોગ
 સર્વથી અધિક છે. વળી સ્થાનાદિ યોગ ચાર પ્રકારના છે,
 પ્રીતિ અનુષ્ઠાન એટલે કહેલું અનુષ્ઠાન આદરસહિત કરવું.

ભક્તિ અનુષ્ઠાન એટલે બહુમાનપૂર્વક અભ્યુત્થાનાદિ કરવું. વચન અનુષ્ઠાન એટલે શાસ્ત્ર અનુસારે પ્રશ્ન કરવી. અને અસંગ અનુષ્ઠાન એટલે અતિશય અભ્યાસને લીધે શાસ્ત્ર-સ્મરણ કર્યા શિવાય આવરણ કરવું તે. આ પ્રમાણે યોગના (૮૦) એંશી લેઈ થયા. ૬. પૂર્વોક્ત યોગથી અ-યોગયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પછી તરતજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૭. યોગરહિતને સૂત્ર બધાવવામાં થઈો દોષ છે; કેમકે તીર્થનો ઉત્તેજ થવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ તે-વા યોગરહિતથી શાસ્ત્રન જળવાતું નથી. ૮

(નિયાગાદિક. ૨૮.) હિંસામુક્ત હોમનો ત્યાગ કરી કર્મનો હોમ કરવો. મુક્ત છે, મુનિ જ્ઞાગ્નિને વિષે આઠ કર્મનો હોમ કરી પરમેશ્વરપદમાં ગૌરવવાનું છે. ૧. પાપનો નાશ કરનાર જ્ઞાનયજ્ઞમાં તત્પર થવું. સાવધ મંત્રથી કાંઈપણ લાભ કદાપિ મળતો નથી. ૨. જે હોમ કરવાનું વેદમાં લખ્યું છે તે કરવો જોઈએ કેમકે તે મનઃશુદ્ધિનો હેતુ છે, આ પ્રમાણે જોજનારને એટલુંજ કહેવું બસ છે કે વેદમાં કહેલ રથેનયાગ કેપ કરતાં નથી. માટે હિંસકયજ્ઞો મુમુક્ષુઓને તજવા ગોચર છે. ૩. વીતરાગની આજ્ઞા પ્રકારી પૂજા કરવી વગેરે તર્વજ્ઞ જ્ઞાનયજ્ઞનો હેતુ. માટે ગૃહસ્થને અવગ્ય કરાવીય ને. મુનિને તો સાવ પૂજા માત્ર કરાવીય છે. ૪. એનાં મિ શિવાય અન્ય-

ઉંચથી ઠરેલું પૂજાદિ કર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો ક્ષય કરી શકતું નથી. ૫. અહંકારનો ત્યાગ કરો-હોમ કરો-તો અષ્ટકર્મોનો નાશ થવો સુલભ છે. ૬. ચેતન્યના સ્વભાવમાં આત્માને જેણે અર્પણ કર્યો છે, શ્રુત જેનું નેત્ર છે, મોક્ષ જેનું સાધ્ય છે, વિકારનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, સાધુના શુદ્ધ આચાર જે પાળે છે, અને પરમેશ્વરપૂજા એજ કર્તવ્ય છે એમ જે યથાર્થ સમજે છે એવા બ્રહ્મવેદી પાપથી લેપાતા નથી. ૭. ૮.

(પૂજાપદ્ધતિ. ૨૬.) દયારૂપી જલથી સ્નાન કરી, સંતોષરૂપી વસ્ત્ર પહેરી; વિવેકનું તિલક કરી, ભક્તિ અને શ્રદ્ધારૂપી કેશરચુક્ત ચંદનથી, શુદ્ધ ભાવનાથી પવિત્ર થઈ શુદ્ધ આત્મદેવની ભાવપૂજા કરો. ૧. ૨. ક્ષમારૂપી પુષ્પનો હાર ચઢાવો, નિશ્ચય વ્યવહારરૂપ ધર્મરૂપી વસ્ત્રો ધરો, ધ્યાનના અલંકાર પહેરાવો, (૩), આઠ પ્રકારના મહત્તા ત્યાગરૂપી અષ્ટમંગળ રચો, અને જ્ઞાનાગ્નિને વિષે શુભ અંકરૂપનો ધૂપ કરો, (૪), સરાગ અવસ્થાના ભાવના ત્યાગરૂપી હ્રુવ પ્રભુ ઉપરથી ઉતારી અગ્નિમાં નાંખી વીતરાગધર્મ અંગીકાર કરવા રૂપ આરતિ ઉતારો, (૫), અનુભવરૂપી મંગળદીવો કરો અને યોગનૃત્યમાં તત્પર થાઓ. ૬. પ્રભાણે ભાવપૂજામાં તત્પર થાઓ, અને યથાવાદી તથા કર્તવ્ય રૂપ મંદાવાદ કરો જેથી કરીને મોક્ષ

પ્રાપ્તિ એકદમ સુલભ થાય. ૭. દંબપૂત્ર અને સવિકલ્પ ભાવપૂત્ર ગૃહસ્થને ઉચિત છે અને નિવિકલ્પ ભાવપૂત્ર સાધુને ઉચિત છે. ૮.

(ધ્યાનાષ્ટક. ૩૦.) ધ્યાન કરનાર તે ધ્યાતા. ધ્યાન કરવાયેાગ્ય વસ્તુ તે ધ્યેય અને ધ્યાન કરનાર ને વ્યાપાર કરે તે ધ્યાન. આ ત્રણેની એકતા ને મુનિને યદ્યપિ તેને કાંઈ પણ દુઃખ રહેતું નથી. ૧. અંતરાત્મા ધ્યાતા છે, પરમાત્મા ધ્યેય છે, જ્ઞાન તે ધ્યાન છે, અને ધ્યાતાને વિશે ધ્યેય અને ધ્યાનનો એકી ભાવ કરવો તે અલોહ ભાવપણું છે. ૨. જેમ સ્ફટિકાદિને વિશે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ વૃત્તિનો અભાવ થયાથી અંતરાત્મામાં પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ૩. ધ્યાન કરવાથી પ્રથમ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, પછી તીર્થંકરનામં કર્મનો બંધ થાય છે અને તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે તીર્થંકર પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪. ત્રીશ સ્થાનક તપ કે જે

કર્મો છે, જે અપ્રમત્ત છે, અને ચિદાનંદનો અનુભવ કરે છે એવા ધ્યાનની જેવો બીજો કોઈ નથી. ૬. ૭. ૮. (તપાશ્રક. ૩૧.) જ્ઞાનથી કર્મનો નાશ થાય છે માટે જ્ઞાન એજ તપ છે. બાદ્ય તપ ઉપવાસાદિ છે તે પણ અન્યંતર તપને વધારનાર છે માટે તે પણ ઇદ્ર છે. ૧. તપનો અર્થ જેણે જાણ્યો નથી એવા જ્ઞાનરહિત જીવો બાદ્ય તપ અનાયાસે કરી શકે છે. પરંતુ મથાર્ય વસ્તુસ્વરૂપ જાણનારનો તપ સર્વોત્કૃષ્ટ સમજવો. ૨. ધનની ઇચ્છા વાળાને દાહતડકો કાંઈ જણાતો નથી તેવી રીતે સંસારથી વિરક્ત થયેલાને પણ પરિચ્છ દુષ્કર નથી. ૩. મુનિના ધર્મ જે પાળે છે, વસ્તુનો પરમાર્થ જેણે જાણ્યો છે અને જે તપ કરે તેના આનંદની હમેશાં વૃદ્ધિ થાય છે. ૪. તપ દુઃખ આપે છે માટે વ્યથ છે એવું જોદોહાતું કહેવું છે તે જોડું છે કેમકે પ્રત્યક્ષ રીતે તપ કરનારને દુઃખને બદલે આનંદવૃદ્ધિ થાય છે. ૫. તપ કરવાથી પ્રદ્યુમ્ન નિર્મલ થાય છે, વીતરાગની પૂજા મુખેથી થાય છે અને કપાયની મંદતા થાય છે તેજ ખરેખરો તપ છે. ૬. જે તપથી દુર્ધ્યાન યતું નથી, સ્વાધ્યાયની હાનિ થતી નથી, અને ધર્મની હેતુશૂન્ય ઇદ્રિયો ક્ષીણ થતી નથી, તેજ તપ કરવા યોગ્ય છે. ૭. જ્ઞાન ચારિત્રાદિની પ્રાપ્તિને માટે

પ્રાપ્તિ એકદમ સુલભ થાય. ૭. દબ્યપૂજા અને સ્વિકરણ
ભાવપૂજા ગૃહસ્થને ઉચિત છે અને નિવૃત્તકંડપ ભાવપૂજા
સાધુને ઉચિત છે. ૮.

(ધ્યાનાષ્ટક. ૩૦.) ધ્યાન કરનાર તે ધ્યાતા. ધ્યાન કર-
વાયેાગ્ય વસ્તુ તે ધ્યેય અને ધ્યાન કરનાર જે વ્યાપાર
કરે તે ધ્યાન. આ વળેની એકતા જે મુનિને થઈ છે તેને
કાંઈ પણ દુઃખ રહેતું નથી. ૧. અંતરાત્મા ધ્યાતા છે,
પરમાત્મા ધ્યેય છે, જ્ઞાન તે ધ્યાન છે, અને ધ્યાતાને વિ-
ષે ધ્યેય અને ધ્યાનનો એકી ભાવ કરવો તે અલોક ભાવ-
પણું છે. ૨. જેમ રશ્મિકાદિને વિષે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ
પડે છે તેમ વૃત્તિનો અભાવ થયાથી અંતરાત્મામાં પર-
માત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ૩. ધ્યાન કરવાથી પ્રથમ
આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. પછી તીર્થકરનામ કર્મ-
નો ખાંધ થાય છે અને તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે તી-
ર્થકર પૂજાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪. વીશ સ્થાનક તપ કરે-
તું ફક્ત ગર્હસ્થ પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે પણ યુક્ત છે. કષ-
ભાત તપનો અભવ્યને પણ ફલભ નથી. ૫. હૃદયોને
જેણે છૂટી છે; જે પૌર્ણવાન છે, શાંત છે, મન જેનું સ્થિર
છે, ધ્યાનનો ધાત ન કરે એવા આસવયુક્ત છે, નાસિકા-
ના અગ્રભાગે દષ્ટિ જેણે રચાવી છે, બાહ્યચિત્તોના સ્થાન

કર્યો છે, જે અપ્રમત્ત છે, અને ચિદાનંદનો અનુભવ કરે છે એવા ધ્યાનની જેવો બીજો કોઈ નથી. ૬. ૭. ૮.

(તંપાદક. ૩૧.) જ્ઞાનથી કર્મનો નાશ થાય છે માટે જ્ઞાન એજ તપ છે. બાહ્ય તપ ઉપવાસાદિ છે તે પણ અવ્યંતર તપને વધારનાર છે માટે તે પણ ઇષ્ટ છે. ૧. તત્ત્વનો અર્થ જેણે જાણ્યો નથી એવા જ્ઞાનરહિત જીવો બાહ્ય તપ અનાવાસે કરી શકે છે. પરંતુ મથાર્ય વસ્તુસ્વરૂપ જાણનારનો તપ સર્વોત્કૃષ્ટ સમજવો. ૨. ધનની ઇચ્છા વાળાને ટાઢતડકો કાંઈ જણાતો નથી તેવી રીતે સંસારથી વિરક્ત થયેલાને પણ પરિસદ્દ દુષ્કર નથી. ૩. મુનિના ધર્મ જે પાળે છે, વસ્તુનો પરમાર્થ જેણે જાણ્યો છે અને જે તપ કરે તેના આનંદની હમેશાં વૃદ્ધિ થાય છે. ૪. તપ દુઃખ આપે છે માટે વ્યથ છે એવું યૌદોત્તું કહેવું છે તે જોડું છે કેમકે પ્રવૃક્ત રીતે તપ કરનારને દુઃખને બદલે આનંદવૃદ્ધિ થાય છે. ૫. તપ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય નિર્મલ થાય છે, વીતરાગની પૂણ્ન મુખેથી થાય છે અને કપાયની મંદતા થાય છે તેજ ખરેખરો તપ છે. ૬. જે તપથી દુર્ધ્યાન યતું નથી, સ્વાધ્યાયની હાનિ થતી નથી, અને ધર્મની હેતુબૂત ઇદ્રિયો ક્ષીણ થતી નથી, તેજ તપ કરવા યોગ્ય છે. ૭. જ્ઞાન ચારિત્રાદિની પ્રાપ્તિને માટે

પ્રાપ્તિ એકદમ સુલભ થાય. ૭. દાનપૂજા અને સવિકલ્પ ભાવપૂજા ગૃહસ્થને ઉચિત છે અને નિર્વિકલ્પ ભાવપૂજા સાધુને ઉચિત છે. ૮.

(ધ્યાનાદિક. ૩૦.) ધ્યાન કરનાર તે ધ્યાતા, ધ્યાન કરવાયોગ્ય વસ્તુ તે ધ્યેય અને ધ્યાન કરનાર જે વ્યાપાર કરે તે ધ્યાન. આ ત્રણેની એકતા જે મુનિને થઈ છે તેને કાંઈ પણ દુઃખ રહેતું નથી. ૧. અંતરાત્મા ધ્યાતા છે, પરમાત્મા ધ્યેય છે, જ્ઞાન તે ધ્યાન છે, અને ધ્યાતાને વિશે ધ્યેય અને ધ્યાનનો એકી ભાવ કરવો તે અલોક ભાવપણું છે. ૨. જેમ રૂઢિકાદિને વિશે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે તેમ વૃત્તિનો અભાવ થયાથી અંતરાત્મામાં પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ૩. ધ્યાન કરવાથી પ્રથમ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. પછી તીર્થકરનાંમ કર્મનો બંધ થાય છે અને તે કર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે તીર્થકર પૂજાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪. વીશ સ્યાનકે તપ કે જેનું ફલ અર્હતપદ પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે પણ સુકૃત છે. કદાચ માત્ર તપનો અભ્યાસને પણ ફલિત નથી. ૫. ઇન્દ્રિયોને જેણે છૂટી છે; જે મોર્ચવાન છે, ચાંવ છે, મન જેનું સ્થિર છે, ધ્યાનનો ધાત ન કરે એવા આસવસુકૃત છે, નાસિકાના અગ્રભાગે દષ્ટિ જેણે સ્થાપી છે, બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ

અનુક્રમણિકા.

૧ પૂર્ણતાપ્રક.	૫૪
૨ મંગલતાપ્રક.	૧
૩ સ્થિરતાપ્રક.	૯
૪ મોહાપ્રક.	૧૫
૫ જ્ઞાનાપ્રક.	૨૨.
૬ શમાપ્રક.	૨૯
૭ ઇન્દ્રિયજ્ઞાપ્રક.	૩૭
૮ ત્યાગાપ્રક.	૪૨
૯ ક્રિયાપ્રક.	૫૦
૧૦ તૃપ્ત્યપ્રક.	૬૧
૧૧ નિર્લેપાપ્રક.	૬૮
૧૨ નિઃસ્પૃહાપ્રક.	૭૪
૧૩ મૌનાપ્રક.	૮૧
૧૪ વિદ્યાપ્રક.	૮૭
૧૫ વિવેકાપ્રક.	૯૩
૧૬ માધ્યસ્થાપ્રક.	૯૯
	૧૦૫

જ્ઞાનવિશિષ્ટ બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર વપનો મુનિ આ-
દર કરે. ૮.

(સર્વનૈયાશ્રયાદિક. ૩૨.) નય એટલે વસ્તુનું સ્વરૂપ
બતાવવાનું કરેલો વચનમાર્ગ. દરેક નય પોતાનો પક્ષ સ્થા-
પે છે. વસ્તુના ધર્મો અનંત છે તે દરેકનું સ્વરૂપ પ્રતિ-
પાદન કરે છે. તેથી સર્વ નય સરખા છે અને એક બી-
જાના પ્રતિપક્ષી છે માટે જ્ઞાની સર્વ નયનો આશ્રય લે
છે. ૧.૨. સામાન્ય વાક્ય પ્રમાણુ અથવા અપ્રમાણુ હોય
શકે નહીં પરંતુ જે વિશેષિત હોય તેજ પ્રમાણુ છે. ૩.
સર્વ નયના બાહ્યતર જગત્જનને ઉપકારી થાય-છે. પરં-
તુ એકજ નયનો આરાધક ગર્વયુક્ત અને મિથ્યાવાદી થા-
ય છે. ૪. સર્વ નયના આરાધકનું ધર્મવાદ કરવાથી કલ્યા-
ણ થાય ■ પરંતુ એક નયથી જે વ્યાપોદિત છે તેને ક-
પાયને લીધે દુખની પરપરા થાય છે. ૫. સર્વ નય આ-
શ્રિત મત જેણે પ્રકાશ્યો છે અને તે જેતાં મનમાં પરિ-
ણત થયો છે તેને વારંવાર નમસ્કાર છે. ૬. કદાચંકુનો
ત્યાગ કરી સર્વ નયને સમપણે જે બળે છે તેજ ખરેખ-
ર વિજયવંત છે. ૭. ૮.

શ્રી જિનાય નમઃ

અથ શ્રી જ્ઞાનસારઃ

પૂર્ણતાવૃદ્ધમ્ ॥ ૧ ॥

પ. શ્રીસુતમણેન લીલાવ્યપિવાસિલમ્ । :

સચ્ચિદાનંદપૂર્ણેન પૂર્ણ જગદ્દેક્ષ્યતે ॥ ૧ ॥

સાંખ્યાર્થ—જ્ઞાનાદિરૂપ આત્માની લક્ષ્મીથી ચતાં સુખમાં મગ્ન, અને સત્, ચિત્, અને આનંદે કરીને પૂર્ણ, એવા પુરૂષને અખિલ જગત્ લીલાએ આસક્ત હોય તેમ પૂર્ણ દેખાય છે.

વિવેચન—ઈદ્ર એવું 'લવનુ' નામ છે, સકલ ઐશ્વર્ય-સુખ ભોગવવાથી. જ્ઞાન દર્શનાદિ લવની સંપત્તિ છે. તેનાથી ચતા સુખનેવિષે મગ્ન અર્થાત્ જ્ઞાનદર્શનાદિમય થયેલ લવ, અને વગી સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણ, સત્ એટલે સત્ય, યથાર્થ સ્વરૂપે વિદ્યમાન સુખસત્તારૂપ, ચિત્ એટલે સકલ જ્ઞેયને જાણના-

૧૭ નિર્ભયાણક.	૧૧૪
૧૮ આનાત્મશાસાણક.	૧૧૬
૧૯ તત્ત્વદષ્ટયણક.	૧૨૭
૨૦ સર્વસમૃદ્ધયણક.	૧૩૨
૨૧ કર્મવિપાકાણક.	૧૩૮
૨૨ ભવોદ્વેગાણક.	૧૪૪
૨૩ લોકસંસારાગાણક.	૧૪૧
૨૪ શાસ્ત્રાણક.	૧૪૬
૨૫ પરિચ્છેદાણક.	૧૬૩
૨૬ અનુભવાણક.	૧૬૬
૨૭ યોગાણક.	૧૭૫
૨૮ નિયાગાણક.	૧૮૨
૨૯ પૂજાણક.	૧૮૮
૩૦ ધ્યાનાણક.	૧૯૪
૩૧ તપાણક.	૨૦૦
૩ સર્વન્યાશ્રયાણક.	૨૦૬

વિવેચન—શિષ્ય પ્રશ્ન કરેછે કે પૂર્વોક્ત પૂર્ણતા ક્યાં ઉપા-
યથી મુપ્રાપ્ય થાય. શુદ્ધ ઉત્તર આપેછે કે હે ભદ્ર, નીચે કહેલી
રીતે જ્ઞાનદંષ્ટિ બાંધત કર. પર એટલે ધન, રમણી, દેહ, સ્વ-
જન, રૂપ, સૌભાગ્ય, બલ, યોવન, ઐશ્વર્યઆદિ પૌર્ણલિક
પદાર્થો. તેની પ્રાપ્તિથી થતી ને પૂર્ણતા, સમગ્રતા, તે કેવી
છે તો કહેછે કે યાચનાએ કરીને મેળવેલાં કંઠણ, કુંડળાદિ
આભરણો જેવી છે. જેમ યાચિત અલંકારથી પૂર્ણપણું હોઈ
શકે નહિ તેમ પૌર્ણલિક પદાર્થોથી પણ સમગ્રતું. કહેવાનો
ભાવાર્થ એવો છે કે ઉક્ત અલંકાર કુત્સિત છે; કારણકે
તે પારકાં છે. અલંકારનાં ફલ બે પ્રકારનાં છે. જે પુરુષો
પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકેછે તેમને. શરીરચોભાજનિત
મુખ આપનાર છે. અને જેનો નિર્વાહ ચાલી શકતો નથી
તેમનો અલંકારથી નિર્વાહ ચાલી શકેછે. ઉક્ત અલંકારમાં
નિર્વાહફલ નથી તેવીજ રીતે હે ભદ્ર ! પરઉપાધિકૃત પૂર્ણતા-
થી આ ભવમાં ઉપશાંતિનો અભાવ છે, અને પરભવમાં
પણ દુર્ગતિહાતા છે. પરંતુ જ્ઞાનાદિધર્મ જે આત્માના નિજ-
ભાવ છે તેથી થતી ને પૂર્ણતા તેજ પૂર્ણતા, સ્વંતતિને વિવે-
શ્રેષ્ઠ એવું ચિંતામંથ્રિ આદિ રત્ન તેની કાન્તિ જેવીછે. એટલે
કે જેમ શ્રેષ્ઠ રત્નની કાન્તિ, જ્યાં સુધી તે રત્ન વિદ્યમાન હોય
ત્યાં સુધી તેનાથી અભિન્ન રહેછે તેવીજ રીતે આત્માની જે

વનાર જ્ઞાનસ્વભાવપણું, આનંદ એટલે સ્વાભાવિક પરમ આહ્વાદ, તે ત્રણ સ્વભાવના વિજ્ઞાને કરીને બરેલી છે દંદિ જેની એવા પ્રદાસવરૂપવેદી પુરૂષને ત્રણ ભુવનનેવિષે રહેલા સર્વ પ્રાણી સ્વચ્ચાગત શુદ્ધરાશિથી બરેલ દેખાયછે. પોતે પૂર્ણ હોવાથી જેમ એક મુખી પુરુષને સર્વ મુખમય લાસેછે તેમ સર્વ જીવસમૂહ તેને પૂર્ણ લાસેછે. પરંતુ આ પોતાના શુદ્ધોથી હીન છે એમ લાસતું નથી. અખિલ જગત્ શું કરતું દેખાયછે તો કહેછે કે લીલાલગ્નમિત્ર, લીલા એટલે સ્વશુદ્ધિવિલાસમાં જે ક્રીડા, રમણ, તેને વિષે ઝોહના વશથી નથી લાગ્યો તોપણ આસક્ત હોય એવું દેખાયછે. આ શ્લોકથી અંશકાર એમ સૂચવેછે કે પ્રત્યેક જીવ પોતાના શુદ્ધરાશિએકરીને સમૃદ્ધ છે, તેથી દરેક મહાપુરુષે જાતિ, ક્ષેત્ર, રૂપ, ગતિ, તપ, લાભ, યુત અને બુદ્ધિવગેરેનો અંશ તથા સ્વસંપત્તિની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો.

पूर्णता या परोपाधेः सा याचितकर्महनम् ।

या तु स्वाभाविकी सैव जात्यरत्नविभानिमा ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પર ઉપાધિથી ચયેલી જે પૂર્ણતા તે માગી લાવેલા આભરણસદૃશી છે. પરંતુ જે સ્વભાવજનિત પૂર્ણતા છે તે ઉત્કૃષ્ટ રત્નની કાંતિ સદૃશી છે.

જાગર્તિ જ્ઞાનદષ્ટિએત્ તૃષ્ણાકૃષ્ણાઽદિ જાગૃતી ।

પૂર્ણાનંદસ્ય તાત્ત્વિકસ્યાદૈન્યવૃથ્વિક વેદના ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તૃષ્ણા રૂપી કાળાં સર્પ પ્રત્યે ગાઝડીવિદ્યા સમાન જે પુરૂષની જ્ઞાનદષ્ટિ બાંધત છે તે પૂર્ણાનંદ પુરૂષને શું દીનતા રૂપી વીંછીની વેદના થાય ? અર્થાત્ ન થાય.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત અર્થનું ફલ સાક્ષાત્ કરતાં કહે છે કે તૃષ્ણા એટલે નહિં પ્રાપ્ત થયેલા સુખભોગાદિની પ્રાપ્તિને માટે અને પ્રાપ્ત થયેલનાં રક્ષણ માટે જે અત્યંત આસક્તિ, અતિ લાલચવાળી પરિણતિ, તે આસક્તિ રૂપી અત્યંત કયામવર્ણ મહા બંધનકર ઝેરી સર્પ, તેનું દમન કરવાને સમર્થ ગાઝડીવિદ્યા સમાન જે પૂર્ણાનંદ પુરૂષની જ્ઞાનદષ્ટિ બાંધત છે—યથાશ્રિયત વસ્તુસ્વરૂપ ગ્રહણ કરે એવી બોધ પરિણતિ જેના હૃદયમાં બાંધત છે—તેવા પુરૂષને દીનતા રૂપી વીંછીની વેદના શું થાય ? નજ થાય. ભાવાર્થ એ છે કે જે પુરૂષના હૃદયમાં પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદષ્ટિ હોય તો બાંધત છે તેવા પુરૂષની કૃષ્ણલેક્યા રોદ્ધ્યાનથી થતી તૃષ્ણા પણ નાશ પામે છે; તો પછી દીનતાથી થતી વેદનાનું હરણ કરવું તે કેવળમાત્ર છે ? દીનતા વિકલ્પે કરીને થાય છે અને પૂર્વોક્ત પુરૂષને વિકલ્પનો અભાવ છે તો પછી દીનતાનો પ્રાદુર્ભાવ થાયજ નહિં.

સ્વાભાવિકી પૂર્ણતા તે કાળપર્યંત અવિભક્ત રહે છે તેથી
એજ પૂર્ણતા એવણીય હો અન્યથી શું લાભ ?

અવાસ્તવી વિવરણે સ્વાત્ પૂર્ણતાએરિવોમિમિઃ ।

પૂર્ણાનંદસ્તુ મગશંસ્તિમિતોદપિર્નામ્મયઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જલકલ્લોલથી ઘણેલી સમુદ્રની પૂર્ણતા
અવાસ્તવી છે તદ્વત્ જ્ઞાંતિજનિત પણ અવાસ્તવી છે
પરંતુ પૂર્ણાનંદ ભગવાન નિઃકલ સમુદ્ર સમાન છે.

વિવેચન—પોતૂલિકી પૂર્ણતા આ ભવમાં મુખ આપે
છે એ વચન મિથ્યા છે એમ દર્શાવતાં કહે છે કે સર્વકાલ
સ્થાયી આત્મરૂપ પદાર્થ તેની આત્મધર્મમુક્ત પૂર્ણતા તે
વાસ્તવી પૂર્ણતા કહેવાય. અને તેથી અન્ય તે અવાસ્તવી
પૂર્ણતા આમ માનેલી પૂર્ણતા જ્ઞાંતિથી ઘણેત પરંતુ
વસ્તુતઃ નથી. એજ વાત દર્શાવતી સુદૃઢ કરેછે. વાયુએ
મેશિત ઉચ્ચા જલકલ્લોલથી સમુદ્રની પૂર્ણતા મિથ્યા છે તેમ
આ પણ વસ્તુતઃ નથી પરંતુ છે એમ ભાસેછે. પરંતુ કે
ચેતન, જે પૂર્ણાનંદ છે—શરીરાદિથી ભિન્ન સંકલ નિજ સુલે-
કરીને પૂર્ણાત્મા છે—તે જ્ઞાનવાન, જ્યેષ્ઠવાન, આત્મા, વા-
સુધી અચલાયમાન સમુદ્ર સરખો છે. વિકલ્પથી માનેલી
પૂર્ણતા આત્માથી ભિન્ન છે માટે તેથી ઘણેત પૂર્ણતા છુપને
કેમ મુખ આપે ? અર્થાત્ ન આપે.

અન્ય વસ્તુથી પૂર્ણ કરાતો જે અપૂર્ણ થતો જાય છે આવો જે પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ તે જગતને આશ્રય ઉત્પન્ન કરે છે.

વિવેચન—પૂર્ણાનંદને વિષે રહેલો ચમત્કાર દર્શાવે છે. આત્માનો પરિશુદ્ધ પ્રમોદમય નૈર્ગમિક ધર્મ જગતને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે છે. દેવી રીતે ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે છે તો કહે છે કે જો તે અપૂર્ણ હોય એટલેકે ધન, ધાન્યાદિ બાહ્ય વસ્તુનો સંશ્લેષ કરતો ન હોય તો પૂર્ણરૂપને પ્રગટ કરે છે; જ્ઞાનાદિ ચક્રજનનંદે કરીને પૂર્ણ થાય છે. પરંતુ કોઠારો વગેરે આમ કરવાથી નિરિક્ત થઈ જાય છે. આ ચમત્કારનું કારણ છે. ધનાદિનો સંશ્લેષ કરે તો પ્રમોદજનિત સંતાપથી નિરાનંદ થાય છે. લોકોન્યવહારમાં આથી ઉલટું છે; સંશ્લેષ કરવાથી પૂર્ણ થાય છે. આ ચમત્કારનું કારણ છે.

परस्वत्वकृतोन्माया भूनाया न्यूनतेक्षिणः ।

स्वस्वत्वसुखपूर्णस्य न्यूनता न हरेरपि ॥ ૭ ॥

શબ્દ—પરવસ્તુને વિષે સ્વત્વબુદ્ધિથી થતા ઉન્મા, થવાળા ચક્રવર્તી પણ પોતાની ન્યૂનતા જુએ છે, પરંતુ સ્વવસ્તુને વિષે સ્વત્વ બુદ્ધિથી થતા સુખે કરીને પૂર્ણ એવા પુરૂષને સુરેન્દ્રથી પણ કંઈ ન્યૂનતા નથી.

વિવેચન—આત્માથી વ્યતિરિક્ત ધન કુડુંબાદિ જે

પૂર્યન્તે યેન કૃપણાસ્તદુપેક્ષ્યૈવ પૂર્ણતા ।

પૂર્ણાનંદસુધાસ્તિગ્ધા દદિરેવામનીવિજામ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જે વસ્તુઓ ચકી કૃપણુ પોતાને પૂર્ણ માને છે તેનો ત્યાગ તેજ પૂર્ણતા છે. વિવેકીની દૃષ્ટિ પૂર્ણાનંદરૂપી અમૃતથી સિન્ધુ થયેલી હોય છે.

વિવેચન—ઉત્તમ પુરુષની દૃષ્ટિ ઠેવી હોય છે તે બતાવે છે. ધનધાન્યાદિ બાહ્ય વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી જે મંદમતિ અપૂર્ણ હોવા છતાં પોતાને પૂર્ણ માને છે તે બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ—આ મારી નથી એમ સમજવું—તેજ પૂર્ણતા છે; પરંતુ તે બાહ્ય વસ્તુનો સંગ્રહ તે પૂર્ણતા નથી. યથાસ્થિત વસ્તુનું જ્ઞાન ધરાવનાર પંડિત પુરુષની જ્ઞાનદૃષ્ટિ, પૂર્ણતાથી ઉપજતો જે જ્ઞાનંદ તે રૂપી જે અમૃત તેણે કરીને સિન્ધુ હોય છે. બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ એજ પૂર્ણતા છે એમ આ શ્લોક સ્પષ્ટ થાય છે. પરવસ્તુજનિત પૂર્ણતા અદ્યપકાળ રહેવાવાળી છે તેથી તેનો અનાહર કરવો એજ પંડિત પુરુષને યોગ્ય છે.

અપૂર્ણઃ પૂર્ણતામેતિ પૂર્યમાણસ્તુ હીયતે ।

પૂર્ણાનંદસ્વભાવોડયં જગદ્દુત્તદાયકઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—અપૂર્ણ હોય તોજ જે પૂર્ણતાને પામે છે અને

સાક્ષાત્—મત્યક્ષ—કરનાર પૂર્ણાનંદચંદ્રની કહા પ્રકાશમાન થાયછે. સોળ કૃપાયુક્ત પૂર્ણમાનો ચંદ્ર જેમ સર્વને આ-
લ્લાહ આપતો પ્રકાશે છે તેમ સહજાનંદસ્વરૂપી ચેતન
કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિથી સકલ વિશ્વભાવને પ્રકાશે છે.

મગ્નતાદ્વક્રમ ॥ ૨ ॥

મત્યાહત્યેન્દ્રિયવ્યૂઠં સમાધાય મનો નિજમ્ ।

દયશિન્માત્રવિર્થાંતિ મગ્ન इत्यभिधीયते ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—પાંચ ઇન્દ્રિયોને પોતાના વ્યાપારથી નિવર્ત-
કરીને અને મનને એકત્ર કરીને જ્ઞાનસ્વરૂપ એવી વિશ્રા-
ન્તિને ધારણ કરે તે મગ્ન કહેવાય છે.

વિવેચન—પહેલા અદ્વક્રમાં પૂર્ણાનંદ સ્વભાવ કહી
ખતાંવે. તે સ્વભાવ મગ્ન પુરૂષોનો હોયછે તેથી મગ્નત્વ
કેને કહેવું તે બતાવેછે. અથવા સાધ્ય બતાવ્યા પછી સાધન
બતાવેછે. પાંચે ઇન્દ્રિયોમાંની દરેકને ઉપયોગરૂપી દંડપ્રહારે
કરીને શબ્દાદિ વિષયથી નિવારીને અને નીચે કહેલી રીતે
મનને ઉપયોગાંતરથી રોંધીને, જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ઉપયોગની
સ્થિરતા—નિશ્ચલતા—તેને ધારણ કરનાર, સ્વ પ્રાપ્ત યનાર,

પર પદાર્થ તે મારા છે એવી બુદ્ધિથી થતો ઉન્માદ એટલે રાગાદિબંધન તે જેને હોય છે એવા અકર્મવર્તીઆદિ પણ પર વરનુથી પોતાની ન્યૂનતા છે એમ જુએછે—ધરિયાનો અલાવ કરી શકતા નથી. પરંતુ જ્ઞાનાદિશુષ્કપી બનને વિષે જેની મહિયત્વ બુદ્ધિ છે તેથી ચતા સુખથી જે પૂર્ણ છે એવા પુરૂષને કાંઈપણ ન્યૂનતા નથી. સર્વ કેઈ સ્વધર્મે કરીને સરખો છે.

કૃષ્ણે પક્ષે પરિક્ષીણે શુક્લે ચ મમુર્દચતિ ।

ચાંતતે સકલાધ્યક્ષા પૂર્જાનંદવિધોઃ કલા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—કૃષ્ણપક્ષમાં પરિક્ષીણ થતી અને શુક્લ પક્ષમાં ઉદય પામતી એવી સકલ જાવને પ્રત્યક્ષ કરતી પૂર્જાનંદચંદ્રની કલા પ્રકાશે છે.

વિવેચન—પૂર્ણતાની વૃદ્ધિનો અવસર બતાવતા અંચકાર આ વિષય સમાપ્ત કરેછે. જીવનો કૃષ્ણપક્ષ એટલેધર્મ-માર્ગિને અયોગ્ય એવો કાળ, અર્ધ પુરૂષ પરાવર્તનથી અધિક સંસારપરિભ્રમણ કરવાની શક્તિ અને ચંદ્રપક્ષે કૃષ્ણ પક્ષ એટલે અંધારીયું. તે કૃષ્ણપક્ષનો સર્વથા નાશ થયે છે; જીવનો શુક્લપક્ષ એટલે અર્ધ પુરૂષપરાવર્તન માત્ર સંસાર, એવો શુક્લપક્ષ સમ્યક્ જ્ઞાનચારિત્રની શુદ્ધિથી અને સુધ્યાન વૈરાગ્યાદિથી વૃદ્ધિ પામીને, સર્વ વિશ્વજાવને

અવલોકન કરનાર પુરુષનું પરભાવને વિષે કર્તૃત્વ નથી. માત્ર સાક્ષિત્વ છે.

વિવેચન—હે ચેતન, પરભાવને વિષે તારૂં કર્તાપણું નથી માટે તેથી વિમુખ થા. એમ આત્માએ કરીને આત્માને ઉપદેશ કરેછે. અનપેક્ષણતાદિ આત્માના જે ધર્મ છે તેથી ઉપજતા આનંદમાં મગ્ન, અને ત્રિભુવનવર્તી સકલ સચેતન અચેતન રૂપ પદાર્થોના તત્વને જ્ઞાનચક્ષુથી જોનાર, એવા પુરુષનું સ્વાત્મલિપ્ત સર્વ પદાર્થોનેવિષે ઉત્પાદ વિનાશરૂપ કર્તૃત્વ નથી; સર્વ ભાવ સ્વયંમેવ સ્વપર્યાય ધર્મથી ઉત્પન્ન થાયછે. જો આમ હોય તો ઘટાદિનો કર્તા કુલાલાદિ કેમ હોઈ શકે એવી શંકા નિવારતા અંચકાર કહેછે કે આ કાર્ય આ રીતે ઉત્પન્ન થયું અને આ રીતે નાશ પામશે એમ જે ભણ્યું એવો જ્ઞાતૃત્વધર્મ માત્ર આત્માનો છે. પરભાવનેવિષે આત્માનું કર્તાપણું નથી પરંતુ જ્ઞાનરૂપ માત્ર ક્રિયા છે. મૃદાદિ સ્વયંમેવ ઘટાદિકરૂપે પરિણમે છે.

परब्रह्मणि मयस्य श्रुत्या पौद्गलिकी कथा ।

કામી ચામીકરોન્માદાઃસ્ફારા દારાદરાન્કચ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—જે પુરુષની પૌદ્ગલિક કથા વિરલતાને પામી-
છે, એવા, પરબ્રહ્મને વિષે મગ્ન પુરુષ કંમાં, અને સુપર્ણાદિથી

તેજ મગ્ન કહેવાય છે. 'મગ્નતાનુ' સ્વરૂપ જાણનાર સર્વજ્ઞ કહેછે કે હે આત્મનુ, તું પણ જીવેા મગ્ન થા.

यस्य ज्ञानमुष्णार्तिषौ परब्रह्मणि मयता ।

विषयांतरसंचारस्त्वस्य हालाइलोपमां ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનામૃતના સમુદ્રરૂપ પરબ્રહ્મને વિષે હમેશાં નેનો ઉપયોગ છે એવા પુરૂષને વિષયાંતરમાં ને પ્રવૃત્તિ તે વિષસમાન બાસેછે.

વિવેચન—મગ્ન પુરૂષની પ્રેમગરિષ્ઠતા પરબ્રહ્મને વિષે હોયછે એમ બતાવતાં અંશકાર કહે છે કે હે ચેતન, જ્ઞાન જોટલે યથાસ્થિત વસ્તુના સ્વરૂપને પ્રકાશીત કરનાર કેવલ દર્શનાત્મક તે જ્ઞાન રૂપી અમૃત તેના સમુદ્રરૂપ પરબ્રહ્મ સર્વોત્કૃષ્ટ સકલ કર્મના ઘનસમૂદ્રપ્રીરહિત શુદ્ધ ચૈતન્યસત્તાને વિષે, સ્વપરસ્વરૂપતા વિવેચનશીલ ને પુરૂષની મગ્નતા છે તેવા પરબ્રહ્મમાં મમે પુરૂષને પરબ્રહ્મ સિવાયના વિષયાંતરમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે વિષે સમાન લાગેછે.

स्वभावमुष्णमयस्य जगत्त्वावलोकितः ।

कर्तृत्वं नान्यभावानां साक्षित्वमवशिष्यते ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વભાવમુષ્ણમાં મગ્ન અને જગતના તત્વોનું

નેલેફયા-રવચિત્તમુખલાભરૂપઆશય-તેનોવિવિધ ઉપચય-
પુષ્ટિ-જેકે મહાવીરમુખે પાંચમાં અંગમાં કહેલી છે તે
ઉક્ત પ્રકારે પરબ્રહ્મનેવિષે મગ્ન પુરૂષની હોય છે. માસાદિ
પર્યાયવૃદ્ધયા દ્વાદશભિઃ પરં તેજઃ પ્રાપ્નોતિ સર્વદેવેભ્ય ઉત્તમં
શર્મ, વિસ્તારના ભયથી પાંચમાં અંગમાંથી વિશેષ લખ્યું
નથી.

જ્ઞાનમગ્નસ્ય ચચ્છર્મ તદ્દક્તું નૈવ શક્યતે ।

નોપમેયં પ્રિયાશ્લેષે નાપિ તથંદનદ્રવ્યઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ-જ્ઞાનને વિષે મગ્ન પુરૂષનાં મુખનું વર્ણન થઈ
શકે તેમ નથી. પ્રિયાના આલિંગનની સાથે અને પ્રસિદ્ધ
અંદનના રસની સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે તેમ નથી.

વિવેચન-પૂર્વોક્તલક્ષણ જ્ઞાનમાં મગ્ન એવા પુરૂષના
સર્વશ્રમત્યક્ત મુખનું હોવાનો જિન્હાથી વર્ણન કરવાને અમે
અસક્ત છીએ. દેવાંગનાના આલિંગનથી થતા મુખની
સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે નહીં, તેમજ અંદનના રસથી
ઉપજતા મુખની સાથે પણ તેની સરખામણી થઈ શકે તહીં;
કારણકે જ્ઞાનનું મુખ સ્વાધીન છે, સ્વાભાવિક છે, કદ
રહિત છે, અને બીજું મુખ તેથી વિપરીત છે. પરમાવધી
પોતાને મુખી માનનાર ચક્રવર્તી એક લક્ષ્યમાં રહેલું જાય

ઉત્પત્તયતા ઉન્માદ તથા સ્ત્રીઓએ કરેલા ઉદાર શૃંગારાદિ હાવભાવ કયાં.

વિવેચન—કરીયો અંધકાર ઉપદેશ કરેછે કે સો, ચે-
તન, આ ધ્વનિ મનોહર છે અથવા દુષ્ટ છે એવી પાંચે વિષ-
યની વાર્તા પણ જેની નિર્ભળ થઈ છે, વિરલતાને પામી છે,
એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સુવિશુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપને વિષે મગ્ન પુરુષ કયાં,
અને સુવર્ણથી ઉગમતો ચિત્તનો વિભવ કયાં; અર્થાત્ એવા
પુરુષને ચિત્તની વિભવતા માયજ નહીં. અને સ્ત્રીઓએ કરેલા
અતિપ્રધાન હાવભાવ-શૃંગારાદિ પ્રેમોત્પાદક ક્રિયા તે પણ
કયાં, અર્થાત્, અર્થ અને કામને વિષે નિરિમ્લકપણ હોવાથી
આ વસ્તુઓ તેને અસર કરી શકતી નથી.

તેજોલેશ્યા વિદિદિ ર્યા સાપોઃ પર્યાપદિદિતઃ ।

માપિતા અગવત્પાદો સેત્યં મૂતસ્ય યુજ્યતે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સંયમપર્યાયની વૃદ્ધિથી, ભગવાન વર્ધમાન-
સ્વામીએ, માપિત, તેજોલેશ્યાની વૃદ્ધિ તે પ્રવૃક્ત પુરુષની
દેાય છે.

વિવેચન—એક માસથી આરંભીને ક્રમથી બાર માસ-
સુધી રીક્ષાકાલની વૃદ્ધિ-અધિકતા—તેથી વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ તે-

નેલેફ્યા—સ્વચિત્તસુખલાભરૂપ આશય—તેનોવિવિધ ઉપચય—
પુષ્ટિ—જેકે મહાવીરપ્રભુએ પાંચમાં અંગમાં કહેલી છે તે
ઉક્તા પ્રકારે પરબ્રહ્મનેવિષે મગ્ન પુરૂષની હોય છે. માસાદિ
પર્યાયવૃદ્ધ્યા દ્વાદશભિઃ પરં તેજઃ પ્રાપ્નોતિ સર્વદેવેભ્યઃ હ્રત્તમં
શર્મ; વિસ્તારના લયથી પાંચમાં અંગમાંથી વિશેષ લખ્યું
નથી.

જ્ઞાનમગ્નસ્ય ચચ્છર્મ તદ્દકું નૈવ શક્યતે ।

નોપમેયં પ્રિયાશ્ચર્યે નાપિ તથંદનદ્રવ્યઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનને વિષે મગ્ન પુરૂષનાં સુખનું વર્ણન થઈ
શકે તેમ નથી. પ્રિયાના આલિંગનની સાથે અને પ્રસિદ્ધ
અંદનના રસની સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે તેમ નથી.

વિવેચન—પૂર્વોક્તલક્ષણ જ્ઞાનમાં મગ્ન એવા પુરૂષના
સર્વજ્ઞપ્રત્યક્ષ સુખનું હબારો જિંઠાથી વર્ણન કરવાને અમે
અસક્ત છીએ. દેવાંગનાના આલિંગનથી ચતા સુખની
સાથે તેની ઉપમા થઈ શકે નહીં, તેમજ અંદનના રસથી
ઉપજતા સુખની સાથે પણ તેની સરખામણી થઈ શકે નહીં;
કારણકે જ્ઞાનનું સુખ સ્વાધીન છે, સ્વાભાવિક છે, કદ
રહિત છે, અને બીજું સુખ તેથી વિપરીત છે. પરભાવથી
પોતાને સુખી માનનાર ચક્રવર્તી એક લણુમાં રહે યહ જાય

ઉત્પત્તયતા ઉન્માદ તથા શીઝોએ કરેલા ઉદાર મુંગારાદિ હાવભાવ કયાં.

વિવેચન—ફરીથી અંધકાર ઉપદેશ કરેછે. કે, સો, ચે, તન, આ એવનિ મનોહર છે અથવા દુષ્ટ છે એવી પાંચે વિષયની વાર્તા પણ જેની નિર્ભય ચર્ચા છે, વિરલતાને પામી છે, એવા સર્વોત્કૃષ્ટ સુવિશુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપનેવિષે મગ્ન પુરુષ કયાં. અને સુવર્ણથી ઉપજતો ચિત્તનો વિખમ કયાં; અર્થાત્ એવા પુરૂષને ચિત્તની વિખમતાં યાચજ નહીં. અને શીઝોએ કરેલા અતિપ્રધાન હાવભાવ મુંગારાદિ પ્રેમોત્પાદક ક્રિયા તે પણ કયાં. અર્થાત્, અર્થ અને કામનેવિષે નિરિશ્ચકપણું હોવાથી આ વસ્તુઓ તેને અસર કરી શકતી નથી.

તેજોલેદયા વિશદિ ર્યા સાધોઃ પર્યાયવૃદ્ધિતઃ ।

ભાષિતા મગવત્પાદૌ સેત્થં મૂતસ્ય પુજ્યતે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સંયમપર્યાયની વૃદ્ધિથી, જન્યવાન વર્ધમાન સ્વામીએ ભાષિત, તેજોલેદયાની વૃદ્ધિ તે પ્રદોષત-પુરૂષની હોય છે.

વિવેચન—એક માસથી આરંભીને ક્રમથી બાર માસ સુધી ત્રીસાકાલની વૃદ્ધિ-અધિકતા-તેથી વક્ત્રમાણુ સ્વરૂપ તે-

છે અને જેની વાણી અમૃતની છાંટે છે એવા શુભ જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્ન યોગીને નમસ્કાર છે.

વિવેચન—સ્વપરનેવિષે હિતકારી જ્ઞાન, અને ધર્મ—ધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાન જે કે કર્મના વનનું દહન કરે છે એવા ધ્યાનને વિષે મગ્ન, એવા યોગીશ્વરને મારો નમસ્કાર છે. તે યોગીશ્વર કેવા છે તો અંશકાર કહે છે કે જેની દૃષ્ટિ—નેત્રમ્—સારથી—માંથી કણ્ણાડી મેઘ વરશે છે અને વળી સદુપદે-સમય જેની વાણી અમૃતછટાની વૃષ્ટિ કરે છે.

સ્થિરતાઘટકમ્

॥ ૧ ॥

વત્સ કિં ચંચલસ્વાંતો भ्रांत्वा भ्रांत्वा विपीदसि

निधिं स्वसन्निधावेव स्थिरता दर्शयिष्यति ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—હે વત્સ, ચંચલ મનપરિણામવાળો હોઈને (સુખનેસાડું) જમણું કરીને શામાટે કલેશ પામે છે ? (કારણ કે) તે (સુખરૂપી) ખજાનો સ્થિરતા તારી પામેજ ખતાવશે.

વિવેચન—દ્વિતીય ઘટકમાં મગ્નતાનું સ્વરૂપ ખતાવ્યું. સ્વસ્વભાવમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે સતે જીવ મગ્નતા પ્રાપ્ત

છે—પૃથિવીકાય ધાયછે—તેથી તે સુખ અસ્થિર છે.

शमशैत्यपुपो यस्य निमुपोऽपि महाकया ।

किं स्तुमो ज्ञानपीयूषे तत्र सर्वागमग्नता ॥ ७ ॥

શામશૈલ્યપુપો—શમશૈલ્યનું પોપણ કરનાર 'જ્ઞાનનું' ખિંડુ માત્ર પણ જે આત્માને વિષે છે તેની મહાવાર્તા ધાયછે તો જ્ઞાનામૃતસિંધુમાં જે પુરૂષની સર્વાંગ મગ્નતા છે તેનું વર્ણન તો શું કરવું ?

વિવેચન—શમ એટલે શાંત પરિણામ—શમ દેખરહિ-
તપણું—તેથી યત્ન જે શૈલ્ય એટલે આત્મ પરિણતિનું શીતલ-
પણું, તેનું જે પોપણ કરેછે એવા જ્ઞાનનું ખિંડુ માત્ર પણ
જે આત્માને વિષે લગ્ન ॥ તે પણ પૂર્વ રીતે ઠહી ચકાય
નહીં તો પૂર્વોક્ત જ્ઞાનરૂપી અમૃતના સમુદ્રમાં સર્વાંગે મગ્ન-
તા જે મહાપુરૂષની છે તેનું વર્ણન કરવાને દેવણુ સમર્થ ધાય ?
અર્થાત્ ઠાઈજ નહીં.

यस्य दृष्टिः कृपादृष्टि गिरः शमसुपाकिरः ।

तस्मै नमः शुभज्ञानध्यानमप्राप योगिने ॥ ८ ॥

શામશૈલ્ય—જેની દૃષ્ટિ સર્વ પ્રાણીઓપર કૃપા વરમાવે

છે અને જેની વાણી સમરૂપી અમૃતને છાંટે છે એવા શુભ જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્ન યોગીને નમસ્કાર છે.

વિવેચન—સ્વપરને વિષે હિતકારી જ્ઞાન, અને ધર્મ-ધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાન જે કે કર્મના વનનું દહન કરે છે એવા ધ્યાનને વિષે મગ્ન, એવા યોગીશ્વરને આરો નમસ્કાર છે. તે યોગીશ્વર કેવા છે તો અંધકાર કહે છે કે જેની દૃષ્ટિ-નેત્રમ-સારણુ-માંથી કંઠુણારૂપી મેઘ વરશે છે અને વળી સદુપદે-સમય જેની વાણી અમૃતછટાની વૃષ્ટિ કરે છે.

સ્થિરતાપદકમ્ ॥ ૩ ॥

વત્સ કિં ચંચલસ્વાંતો भ्रांत्वा भ्रांत्वा विषीदसि

निधिं स्वसन्निધાवेव स्थिरता दर्शयिष्यति ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે વત્સ, ચંચલ મનપરિભ્રામવાળો હોઈને (સુખનેસાર) જમણ કરીને ચામાટે કલેશ પામે છે ? (કારણ કે) તે (સુખરૂપી) ખજાનો સ્થિરતા તારી પામેજ ખતાવશે.

વિવેચન—દ્વિતીય અપદકમાં મગ્નતાનું સ્વરૂપ ખતાવ્યું. સ્વસ્વભાવમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે સતે ભવ મગ્નતા મેળવે.

કરે છે તેથી હવે સ્થિરતાનું સ્વરૂપ અર્થકાર કહે છે. હે બંધુ
 સુખ પ્રાપ્તિને અર્થે અસ્થિર મન પરિણામવાળો હોઈને, અને
 સુખની ગવેપણા કરતો પરભાવને વિષે અમણ કરતો કરતો
 શામાટે તું વિપાદને પામે છે, બ્યર્થકલેશ શામાટે કરે છે. તારે
 જે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું છે તે વનિતાદિ પરવસ્તુને વિષે નથી
 ધર્મ, મોક્ષ, તારે જે પ્રાપ્ત કરવાના છે તે નિમિત્તભુત પર
 વસ્તુને વિષે વિઘ્નમાન નથી. પરંતુ તે શ્રવે સુખ તારી પાસે
 જ છે, માટે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર. પૂર્ણાનંદરૂપ કાશ્યાગાર, સર્વ
 અન્ય સ્થાનાંતર વર્ણને સ્વસત્રીપેજ છે એમ સ્થિરતા-સ્વ
 સ્વભાવને વિષે નિશ્ચલતા-તને બતાવશે, પૂર્ણાનંદનો પરભાવ
 ને વિષે અભાવ છે માટે હે બંધુ, અચલતા તજીને સ્વાત્માને
 વિષે સ્થિર થા.

જ્ઞાનદુર્ગમં વિનશ્યત લોભવિષ્ણોમકૂર્ષકૈઃ ।

અમ્લદ્રવ્યાદિવાસ્થૈર્યાદિતિ યત્વા સ્થિરો ભવ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—ખાટા પદાર્થથી જેમ દુધનો નાશ થાય છે
 તેમ અસ્થિરતાથી લોભથી ચતા વિદ્યોભરૂપી કૂર્ચકેકરી
 જ્ઞાનરૂપી દુધનો નાશ થાય છે એમ સમજીને 'તું' સ્થિ
 ર થા.

વિવેચન—ખટાશવાળા ઠાંલખાદિ પદાર્થોથી જેમ દુધ

એસાંદ થઈ નાશ પામે છે તેમ અનિશ્ચલ પરિણામથી-લોગ
તૃપ્તિથી થતી અચલતાથી-શુદ્ધ બોધરૂપી દુધનો નાશ થાય
છે. સ્વકાર્ય કરવાને અસમર્થ થઈ જાય છે. લોભ એટલે અંધતા
અભિલાષ-પરિણામવિશેષે તેથી થતો વિશાલ એટલે ચિત્તનું
અર્થ સંચાલન તે રૂપી ક્રિયાએ કરીને પૂર્વ પ્રાપ્તકરેલ આત્મ-
દર્શન પણ ફરીથી પામી શકે નહીં, કારણકે અભિલાષરૂપી
દોષથી જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. સમ્યક્ પ્રકારે આમ જાણીને કે
ખેડુ, તું સ્થિર સ્વભાવવાળો થા. અસ્થિર ચિત્તે કરેલી મોટા
આપનારી ક્રિયા પણ નિષ્ફલ થાય છે.

અસ્થિરે હૃદયે ચિત્ત્વા વાયેત્રાકારગોપેનાં ।

પુંશ્ચલેયાં ઇવ કલ્યાણકારિણી ન પ્રકીર્તિતાં ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હૃદય અસ્થિર સતે વિવિધ પ્રકારે વાયા,
નેત્ર અને આકારનું ગોપનું તે અસતિના ગોપનની જેમ ક-
લ્યાણકારી નથી એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

વિવેચન—લોગતૃપ્તિથી જવારે ચિત્તની અચલતા થ-
યેલી છે ત્યાંને વાયા, નેત્રો અને આકારે કરીને શરીરનું જે
ગોપનું—વિકારાત્પત્તિની રક્ષા કરવાને માટે જે ક્રિયા કરવી-
તે જ્ઞાનાદિ સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર નથી. જેમ અસતિસ્ત્રીનું

વિવિધ પ્રકારનું ગોપન સ્વઅભિમત વશ યુખ આપતું નથી તેમ અસ્થિર ચિત્તે વિવિધ પ્રકારનું જે ગોપન તે આત્મ-જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરતું નથી એમ જ્ઞાની પ્રવૃત્તોનું કહેવું છે. અસ્થિરતા હૃદયગત સદયતુલ્ય ધાય છે તે કહે છે, ભરકર્મ કરનારી સ્ત્રી વાચા, નેત્ર અને આકારનું ગોપન કરી સત્તિ સ્ત્રીની જેમ દેખાવમાત્રમાંજ પ્રવર્તન કરે તે તેને લાભકારી નથી, તેમજ અસ્થિર હૃદય સતે સમજવું. આ મહોક્તે અર્થ વધારે સ્ફુટ કરતા હોય તેમ ઉપાધ્યાયશ્રી અન્યથા કહે છે. જુઓ પદ ૩૪ મું.

રામ ધન્યાશ્રી.

જળ સમ આવે નદિં મન હામ ॥ ૨૬ ॥	
તમ સમ દક્ષિણા સપિ નિષ્કસ, ક્યૌં મગને ચિવામ.	જળસમ૦૧૧૧
કરની મિન તું કરેરે મોઠાઈ, ઘઠમનિ તુમ નામ.	
આખર રસન લહેગો ક્યૌં જમ, બપાપારી મિનુસમ.	જળસમ૦૧૨૧
મુઠ મુઠાવત સગાદિ મદરિયા, દરિયુ રાજ બન ધામ.	
જઠાધારે વઢ ભરમ લમાવત, રાસમ સદતુ હે ધામ.	જળસમ૦૧૩૧
એતે પર નદાં યોગદી રચના, જે નદિ મન રિઆમ.	
ચિતઅંતર પર હલવે કુંચિતવત, કહાજપત સુખ રામ.	જળસમ૦૧૪૧
મગન કાચ ગોપેં કદ ન ધરે, ચિત તુરંગ લગામ.	
તામે તું ન લહે સિવસાધન, નિહ કણસુને ગામ.	જળસમ૦૧૫૧
પદો જાન ધરો સંજમ કિરિયા ન રિસવો મન હામ.	
ચિદાનંદ ધન સુખસવિલાસી, પ્રમટે આવમરામ.	જળસમ૦૧૬૧

અંતર્ગતં મહાશયમસ્યૈયં યદિ નોદૃતમ્ ।

ક્રિયાપદસ્ય કો દોષસ્તદા ગુણમયછતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—અસ્થિરતા રૂપી હૃદયગત મહાશય જો તે કાંઈ નાંખ્યું નથી તો ગુણ નહીં કરનાર ક્રિયારૂપી ઔપધનો શું હોય ?

વિવેચન—હો યોગિન્-સ્વહૃદયે સ્થિત અસ્થિર પરિણામ રૂપ મહાશય જો ઉખેડી નાંખ્યું નથી તો સ્વદ્વલ સિદ્ધિને નહીં આપનાર આવશ્યકાદિ ક્રિયારૂપી ઔપધનો બિલકુલ હોય નથી; હોય તો અસ્થિરતા રૂપી શયનોન છે અને તેથીજ સ્વદ્વલની સિદ્ધિ થતી નથી. હોય તો પ્રમાદનોન છે.

સ્થિરતા વાઙ્મનઃકાર્યૈર્પામંગાંગિતાં ગતા ।

યોગિનઃ સમશીલાંસ્તે ગ્રામેડરણ્યે દિવા નિદ્રિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જો યોગીની સ્થિરતા વચન, મન અને કાંયાએ કરીને અંગાંગિત થયેલી છે તે યોગીઓ શહેરમાં તેમજ અરણ્યમાં દિવસે તેમજ રાત્રિએ સ્વભાવ પરિણામી હોય છે.

વિવેચન—સ્થિરતાનું ફલ જતાવતા અંધકાર કહે છે કે વાકુ એટલે વચનબ્યાર, મન એટલે માનસિય. બ્યાન

પાર અને ઠાય એટલે ગમન વિલોકનાદિ - શરીરબંધાપાર
 લેણું કરીને સ્થિરતા જેની અંગાંગિત થઈ છે-હાટકાડ
 બેસી ગઈ છે-તન્મયતાને પામી છે-અલોક ધર્મ ધર્મી-સં-
 બંધ લાવને પામી છે-એવા મુનિઓ જનસમૂહ વ્યાપ્ત
 એવા નગરને વિષે અને વનાદિને વિષે, દિવસે તેમજ રાત્રિ-
 એ, તુલ્ય સ્વભાવવાળા હોય છે. દેશકાલના ભેદથી પણ
 તેઓની પરિણતિમાં ભેદ થતો નથી.

સ્વૈર્યરત્નપ્રદીપદેદીપ્રઃ સંકલ્પદીપનૈઃ ।

તદ્વિકલ્પરત્ન ધૂમૈરત્ન ધૂમૈસ્તયાશ્રવૈઃ ॥ ૬ ॥

રાખદાર્ય—સ્થિરતારૂપી તેજોમય રત્ન પ્રદીપ હોય તે
 સંકલ્પ દીપથી ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પ ધૂમથી મું, અને મલિન
 આશ્રવથી પણ મું ?

વિવેચન—જો મુનિના હૃદયમાં સ્થિરતારૂપી પ્રકાશિત
 રત્નમય પ્રદીપ હોય તો સંકલ્પ-એટલે અશુદ્ધ આપદ્યતા-
 રૂપ મનોરથ તે રૂપી જે દીપ તેથી ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પરૂપી
 ધૂમે કરીને અમ્ભ, અને અતિ મલિન કર્મબંધ હેતુ આ-
 શ્રવથી પણ અલમ્ તાત્પર્ય એ છે કે સંકલ્પ વિકલ્પથી
 તથા આશ્રવ સેવવાથી કાંઈ સાધ્ય નથી માટે નિર્ધૂમ સ્વૈર્ય
 રત્ન પ્રદીપ આદરવાયોગ્ય છે.

હરીરિયિપ્પસિ સ્તાંતાદસ્થૈર્યપવનં યદિ ।

સમાધૈર્ધર્મમેધેસ્વ ઘટાં વિઘટ યિપ્પસિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—જે સ્વહૃદયમાંથી અસ્થિરતારૂપી પવનને તું પ્રેરીશતો ધર્મમેધ સમાધિની ઘટા તે પવન વિખેરી નાંખશે.

વિવેચન—મોહના ઉદયથી આત્માને વિષે ઉપયોગ રહિત અસાવધાન થઇને અંતઃકરણમાંથી અસ્થિરતારૂપી પવનને તું પ્રેરીશ, એટલેકે સ્થિરતા તણને ચંચલ પરિણામી થઇશ, તો સમાધિ એટલે મન વચન, અને કાયાનું એકાગ્રપણ તે રૂપી જે ધર્મમેધ નામના સમાધિની ઘટા, સ્વસ્વભાવરૂપી મેધની ઘટા—અમયાલા—સેને પવન વિખેરી નાંખશે. જેવી રીતે વાયુપ્રેરિત મેધઘટા નાશ થઈ જાય છે તેવી રીતે અસ્થિરતાથી સમાધિરૂપી ધર્મમેધની ઘટાનો નાશ થાય છે.

ચારિત્રં સ્થિરતારૂપમતઃ સિદ્ધેષ્વપીપ્પતે ।

યતંતાં યત્વયો વક્ષ્ય મસ્યા એવ પ્રસિદ્ધ યે ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—સિદ્ધલવમાં પણ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર મનાય છે. માટે તે સ્થિરતાનીજ સિદ્ધિને અર્થે મુનિઓ ચતુર્વર્ણા અવસ્થા ધાઓ.

વિવેચન—હે યોગીશ્વર, સ્થિરતા એટલે આત્મપ્રદેશની જ્ઞાનદર્શકનાત્મક ઉપયોગની નિશ્ચલતા, સ્વરૂપ નિષ્પત્તિ, તે રૂપ ચારિત્ર એટલે હવનો નિજ શુષ્ક, તે સકલ કર્મરહિત મુક્ત હવમાં પણ મનાય છે, માટે અંકાર કહે છે કે અવસ્થા, નિમિત્તે કરીને અન્ય વસ્તુ પરિહરીને તે સ્થિરતાનીજ નિષ્પત્તિને અર્થે પ્રચુર ઉદ્યમવંતા થાઓ. સિદ્ધને વિષે ચારિત્રનો આગમમાં જે નિષેધ કહેલો છે તે ક્રિયાત્મક ચારિત્ર સંમળનું, ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે. નિમિત્ત અને બ્યવહાર ચારિત્ર. બ્યવહાર ચારિત્ર ક્રિયાત્મક છે તે સિદ્ધને વિષે નથી.

મોહોષ્ટકમ્ ॥ ૪ ॥

અહં મમેતિ મંત્રોડયં મોહસ્વં જગદાશ્વકૃત્ ।

અયમેવદિં નમૂર્વેઃ પ્રતિમંત્રોડયિમોહજિત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—હું અને 'માંડ' એવાં જે મોહનો મંત્ર તે જગતને અંધ કરનારો છે; અને નકાર પૂરક એનો એજ મંત્ર મોહને હતનારો પ્રતિમંત્ર છે.

વિવેચન—હે પ્રાણિ, મોહ એટલે આત્મચિત્ત પદાધીને વિષે આત્મીયત્વ શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરનાર મોહનીય કર્મ-

મૂઠતા-હું એટલે હું દેવદંત આ ધનાદિનો સ્વામી છું. મમ એટલે આ દ્રવ્યોદિ માંડું છે. મંત્ર એટલે દેવતાએ અધિષ્ઠિત અક્ષરાવલી. હું અને માંડું એવો જે મોહનો મંત્ર છે તે કેવો છે તે કહે છે. જગદાંધ્યકૃત સર્વ વિશ્વવાસી શ્રવણ-છુની જ્ઞાન ચક્ષુને વિકલ કરેછે, સ્વરૂપને દેખી ન શકે એવા સ્વભાવવાળી કરેછે. અને નકારપૂર્વક તેજ મંત્ર-હું આ વસ્તુઓનો સ્વામી, સંખાધી, નથી. આ ધનાદિ માંડું નથી તે રૂપી મંત્ર-હદયગત મૂઠ સ્વભાવને કાઢી નાંખનાર પૂર્વોક્ત મંત્રને પ્રતિફલ, તેનો વિનાશ કરનાર પ્રતિમંત્ર પણ તેજ છે. અહંમમ આ મોહનો મંત્ર છે. નાહંનમમ એ મોહનો અતનારો મંત્ર છે. સ્વપર સ્વરૂપદર્શી જ્ઞાનનેત્રને વિમલ કરેછે.

શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહં શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ।

નાન્યોઽહં ન પ્રમાન્યે ચેત્ય દોષોહાસ્યમુલ્લવણમ્ ॥ ૧ ॥

સાબ્દાર્થ-હું એવન, હું શુદ્ધાત્મ દ્રવ્ય છું. શુદ્ધજ્ઞાન મારો ગુણ છે. હું અન્ય નથી, અન્ય મમ નથી, આ મોહને અતવાને તીક્ષ્ણ થાય છે.

વિવેચન-હું કોણુ તે કહેછે. સંકલ કર્મમલ રહિત નિવિકલ્પ વિમલ એવું આત્મ દ્રવ્ય અનુત્પન્ન અવિનાશી એતન્ય સત્તામાત્ર વસ્તુ તેજ હં છું. મારો ગલ શો છે તે

ઠહે છે કે સકલ આવરણરહિત કેવલ જ્ઞાન સર્વશાપક જેને
સ્વભાવ છે તેજ મારો ગુણ છે—મારો ધર્મ છે. પરંતુ નહોતિ
મારો ધર્મ નથી. આત્મ વ્યતિરિક્ત પ્રદાય હું મનોનથી
અને દેહાદિ માણં યતા નથી. આંખ ભાવવાળો જે ઉપયોગ
તે મહા એટલે કષ્ટ સર્વજના ઉપદેશથી જાણેલું હૃદય
એવું જે મોહનું શરીર તેને સેવામાં અન્યથા સજ્જિપણ
શબ્દ છે.

યોનમુલ્લસિ સમેષુ મણિપ્લૌદયિકાદિષુ ।

આકાશમિવ પેકેન નાસૌ પાપેન સિપ્યતે ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ઓઢમિકાદિભાવ ઉદયમાં છતાં જે મોહવશ
યતો નથી તે જેમ આકાશ પકથી લેપાતું નથી તેમ
પાપથી લેપાતો નથી.

વિવેચન—ઉદય એટલે કર્મસ્થિતિ પરિપક્વ થયાથી
સ્વદત્ત આપવામાં અભિસુખપ્રણ અને તે કર્મોદયમાં જન્મે
જે ભાવ તે ઓઢમિક ભાવ. આદિ પદે કરીને ઉપશમિક અને
શયોષયમિક સમજવાં. પરંતુ સાધિક નહીં. રાગાદિ ચરિ
છામ ઉત્પાદક કર્મઉદયમાં આવે ત્યારે તે કર્મોએ કરેલા ભા-
મોહથી જ્ઞાતાતા ઉપયોગથી જે આવતો નથી—ઉપયોગમાં
સ્થિરભાવવાળો રહેછે—એવો આત્મા પાપકર્મથી લેપાતો ન-

થી, બંધાતો, નથી, કારણ કે રાગાદિ વિકલ્પથી નિર્જિત છે; જીવને બંધના હેતુ માત્ર રાગ-અને-દેવ છે પરંતુ શબ્દાદિ વિષય નથી; કારણકે છટખટવત્ આત્મા તેથી-શબ્દાદિથી ભિન્ન છે. અન્યઅન્યનો બંધ હેતુ હોઈ શકે નહીં, એ હોઈ શકે એમ માનીએ તો અતિમિશ્રગ દ્વયજ્ઞ અવિશે તેથી શબ્દાદિ જીવના બંધ હેતુ હોઈ શકે નહીં, બંધ હેતુ તો માત્ર રાગદેવ છે. ત્યાં હવે પ્રસંગ-દૃષ્ટાંત આપે છે, આકાશ એમ આદ્ર કદમ (કાદવ) થી લેવાતું નથી તેમ પ્રવૃક્ત જીવ લેવાતો નથી.

पश्यन्नेव परद्रव्यनाटकं प्रविपाटकम् ।

भवचक्रपुरस्त्रोऽपि नामूढः परित्विद्यवे ॥ ४ ॥

શ્રાવ્યાર્થ—જીવચક્રરૂપી નગરને વિષે સ્થિત પ્રજ્ઞ અમૂઢ એવો જીવ એકેદિઆદિ પરદ્રવ્યનાટક જોતો એક પ્રામતો નથી.

તિવેચન—સોડના અભાવથી જ્ઞાતવત્ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો સદે એક પ્રામતો નથી તે બતાવે છે, જીવ એટલે જીવનો જ-માત્ર વિશેષ, તેનું તાક એટલે સમૂહ તે જીવચક્રરૂપી સંસારાત્મક નગર-કર્મરૂપી રાજાની રાજધાની જેને નગરને વિષે જોઈ નિવાસ કર્યો છે, પરંતુ ચિત્ત્યાત્માદિમોહ

ત્યાગથી ને અમૂઢ છે-વિજ્ઞાત તત્ત્વ છે-તે જીવ એક પામતો નથી, કલેશ પામતો નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વ મોહનો સ્વયં થયો છે તેની સાથેજ દુર્ગતિઆદિ સંકલેશનો પણ સ્વયં થયો છે. સંસારકલેશમય છે તેથી પ્રવૃત્ત જીવને ગર્ભાવાસાદિ સ્વરૂપકલેશ તો રહે છે. જવચક્રરૂપી નગરને વિષે જોકે દ્રિ વિકલેદ્રિ પ્રમુખ સ્વજીવસત્તાથી લિપ્ત પરદ્રવ્ય પરપુર્ણ જનિત નવા નવા પરિણામરૂપ નૃત્ય ચારે ગતિમાં જોતો એક પામતો નથી.

વિકલ્પચપકૈરાત્મા પીતમોદાસવો સંવત્ ।

ભવોચ્ચતાલમુત્તાલં મપંચમોધિતિપ્રતિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—વિકલ્પરૂપી મલપાનથી જેણે મોહાસવત્ પાન કર્યું છે. એવો જીવ ભવોચ્ચતાલ એવા ઉત્કટ પ્રપંચને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—મોહનું કલ કેળાડતાં અંશકાર કહે છે કે હું એતન, વિકલ્પ એટલે પરપદાર્થોનો સુદરત્વ અસુદરત્વ કલ્પનારૂપ મનોરથ, તે રૂપી અશક એટલે મલપીવાનું પાત્ર તે વિકલ્પરૂપી મલપાત્રથી જેણે મોહમદિરાનું પાન કર્યું છે એવો આ સંસારી જીવ, જવ એટલે પ્રચુર જન્માંતરમય સ્વદુર્ગતિરૂપ સંસાર, તે રૂપી ઉચ્ચતાલ, મદિરાપાન કરના-

રાત્રિ ગોળીસ્થાન-સલા, જેમ પદપાન ગોળીને વિષે મત્ત થયેલા પુરૂષો ઉચ્ચે હાથે તાળીઓ દેવામાં તત્પર થાય છે તેમ મોહમત્તજીવ સંસારમાં ઉન્મત્ત લાપણુ તાડનાદિ ચેષ્ટા કરેછે, એવા તાલ એટલે અતિમહાન ઉત્કટ એટલે જન્મજરા મરણાદિ વિસ્તારને પ્રાપ્ત કરેછે, તે કારણ માટે હે બદ્ધ તું મોહવિકલ્પ તજ દે.

નિર્મલસ્ફટિકસ્યેવ સદ્ગુણરૂપમાત્મનઃ ।

અધ્યસ્તોપાધિસંવેષો જંદસ્તત્ર વિમુહ્યતિ ॥ ૬ ॥

સાધનાર્થ—આત્માનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ સ્ફટિક મણિના જેવું નિર્મલ છે (તે તજને), ઉપાધિ સંબંધથી અધ્યસ્ત જડ પુરૂષ વ્યાકુલ થાય છે.

વિવેચન—જીવનું નિર્મલસ્વરૂપ, નિરૂપાધિક સ્વભાવ, સુંદર સ્ફટિકમણિ જેવું કલંકરહિત છે. તે તજને કર્મના વચથી દેહાદિ રૂપ જે સંબંધ, સંયોગ, જીવને થાય છે તે દેહાદિમાં સ્વત્વનો આરોપ કરીને જડ, મૂઢ, અજ્ઞ જીવ નિર્જપણુ માનતો હર્ષયોગાદિથી વ્યાકુલ થાય છે.

અનારોપસુત્રં મોહત્યાગાદનુભવત્રયપિ ।

આરોપમિયલોકેષુ વસ્તુમાથર્થવાનં ભવેત્ ॥ ૭ ॥

શરણાર્થ—મોહત્યાગથી અનરિપ સુખનો અનુભવ કરનાર પણ ઉપચાર પ્રિયાર્થોકમાં તે સુખનું વર્ણન કરતો જ્ઞાનશ્રવ્યતાને પામે છે.

વિવેચન—મોહઅસ્ત એવની આગળ મોહત્યાગીના સંકલ્પ સુખનું વર્ણન કરવાને યંત્ર વાજ્યચક્તિ નથી તે જતાવે છે.—હો ચેતેન, મોહનું માહાત્મ્ય તું જો મોહનાં, અજ્ઞાનના, મોહનીય કર્મના ત્યાગથી, ક્ષયથી, જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવ ઉપચારરહિત ત્યાગાવિદ સુખનો, પરમાનંદનો, અનુભવ કરનાર, ઉપચાર એટલે કલ્પના છે પ્રિય જેને એવા એવને તે સુખનું વર્ણન કરતો અશ્રવ્યતાને પામે છે. તે જ્ઞાના હૃદયમાં પરમાર્થિક સુખના સ્વરૂપને જતાવનારી વાજ્યચક્તિનો અભાવ છે માટે તેમની પાસે શું વર્ણન કરવું?

અધિર્દર્પણવિન્યસ્તસપ્તાવારચારુર્ષીઃ ।

કનાપસપ્તરદ્રવ્યેડનુપયોગિનિશ્ચયતિ ॥ ૮ ॥

શરણાર્થ—જ્ઞાનરૂપી દર્પણને વિષે સંભવ આચાર વિન્યસ્ત કેરવાંથી જેની શુદ્ધિ મનોહર છે એવા યોગી અનુપયોગી પરદ્રવ્યને વિષે શું મોહ પામે છે?

વિવેચન—શિવ એટલે આત્મા જ્ઞાન તે રૂપી દર્પણ તેને વિષે સફળ જ્ઞાનાચારાદિ ક્રિયાસમૂહને જેણે પ્રતિબિંબિ-

તે કયો છે; અને તેથી કરીને સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાને અભિ-
 મુખપણાએ કરીને તથા નિર્દોષત્વે કરીને મનોહર છે. ખુદિ
 જેની, અર્થાત્ આત્માને જ્ઞાનદર્શન રત્નમય જે માને છે;
 અને તે જ્ઞાનને વિષે સર્વ આરોપણ કરે છે, તેવો યોગી
 અનુપયોગી; એટલે સ્વાત્મભવ્યતિરિક્ત પરવસ્તુ; તેને વિષે
 કદાપિ હર્ષશોકને પામતો નથી.

જ્ઞાનાષ્ટકમ્ ॥ ૧ ॥

મજ્જત્યક્તઃ કિલાજ્ઞાને વિષ્ટાયામિવ શૂકરમ્ ॥

જ્ઞાની નિમજ્જતિ જ્ઞાને મરાલ इवमानसे ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શૂક જેમ વિષ્ટાને વિષે તેમ અજ્ઞાની અજ્ઞા-
 નમાં પડે છે; અને માનસ સરોવરમાં હંસની જેમ જ્ઞાની
 જ્ઞાનમાં રમે છે.

વિવેચન—અતુર અષ્ટકમાં મોહત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો
 તે મોહત્યાગ જ્ઞાનીને હોય છે, માટે હવે જ્ઞાનાષ્ટક વર્ણવે છે.
 હે આત્મનૃ, એવું સમજીને તું જ્ઞાની થા. એવું એટલે શું,
 તો કહે છે કે અસ એટલે રાગાદિ શત્રુના સંઘનું નિવારણ
 કરવાને સ્વપરવસ્તુ વિવેચનમાં નિપુણ, યથાર્થ, જ્ઞાનરહિત

જીવ-પરંતુ અસ એટલે નિરક્ષર નહીં. કિલ શબ્દ પશ્ચાતાપ
 અર્થે છે. પૂર્વોક્ત અસ મહા સંતાપજનક અપૂર્વ વેરીતુલ્ય
 અજ્ઞાન-મિથ્યાજ્ઞાન-વસ્તુસ્વરૂપને અન્યથા પ્રગટ કરે એવા
 અજ્ઞાનને વિષે મગ્ન થાય છે. જેમ જુલ્હા સ્વાદિષ્ટ અન્ન
 છાડી દઇને વિદ્યામાં પડે છે તેમ સમ્યગ્ જ્ઞાનરહિત જીવ
 પણ સકલ દુઃખોને નિવારનાર અમૃત સમુદ્રતુલ્ય સર્વજ્ઞ
 પ્રોક્ત શાસ્ત્ર તજીને કુશાચમાં ઉતરે છે. જ્ઞાની એટલે કેય,
 આદાશિન્ય, ઉપાદેયાદિ ભેદે કરીને સમ્યક્ વસ્તુજ્ઞાતા, મો-
 હાંધકારનો નાશ કરનાર અને રાગાદિ દોષના પાકને શોષણ
 કરવામાં સૂર્યસમાન સર્વજ્ઞ કહેલા શાસ્ત્રમાં ઉતરે છે. રાજ-
 હંસ જેમ માનસ સરોવરને વિષે રમે છે તેમજ સમ્યગ્ જ્ઞા-
 નાની પણ આત્મસ્વરૂપના વિવેચક, સ્વપરંપરૂપનો નિશ્ચય
 કરનાર જ્ઞાનમાં રમે છે. ઉપાધ્યાયેજી અન્યત્ર કહે છે. જુઓ
 પદ ૬૭ મું.

જ્ઞાનીજ્ઞાન મગન રહેરે, રાગાદિક મલ ખોમ,
 ચિત્તઉદાસ કરની કરેરે, કર્મજાનવી હોય ૥૩ ॥

निर्वाणपदमण्येकं भाव्यते यन्मुहुर्मुहुः ।

तदेवज्ञानमुत्कृष्टं निर्वचो नास्ति भूषण ॥ ૨ ॥

સાબ્દાર્થ—તોજ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન ॥ કે જેથી આત્મા વારં-

વાર એક નિર્વાણપદને વિષે તન્મય થાય છે. મોટા શાસ્ત્રે પાઠનો કાંઈ આગ્રહ નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનનું પારમાર્થીક સ્વરૂપ બતાવતા ક્રિયા-વ્યાપારનો વ્યવસ્થેષ કરે છે. નિર્વાણપદ એટલે સકલ સં-તાપ શાંત થયેલી મોક્ષ એટલે નિજ સ્વરૂપ અવસ્થાનરૂપ છવતું સ્થાન તે એકજ એદિતીય મોક્ષપદને વિષે જેનાથી વારંવાર આત્મા તન્મય થઈ જાય છે તેજ જીજ્ઞા સકલ જ્ઞા-નથી પ્રધાનભૂત ઉદ્દૃષ્ટ જ્ઞાન છે. પરંતુ મોટા શાસ્ત્રોનું પઠન કયાંથી શુ ? તેનો કાંઈ આગ્રહ નથી. કહ્યું છે કે

તદ્ જ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણા ।
તમસઃ કુતોઽસ્તિશક્તિર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥

અર્થ—તે જ્ઞાનજ હોઈ શકે નહીં કે જે છતાં રાગા-દિનો ઉદય થાય છે કારણકે સૂર્યકિરણોની સામે ઉભા રહે-વાને અંધારાની ક્યાંથી શક્તિ હોય ?

સ્વભાવલાભસંસ્કારકારણં જ્ઞાનમિવ્યતે ।

ધ્યાન્યમાત્રમતસ્ત્વન્યત્તયા ચોક્તમહાત્મના ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ જ્ઞાન કહેવાય છે કે જે નિજભાવ

લાલના સંસ્કારનું કારણ છે. અને તેથી અન્ય, બુદ્ધિને માત્ર અંધ કરનાર ॥ એમ મહાત્માએ કહ્યું છે.

વિવેચન—ઉક્ત અર્થને સ્પષ્ટ કરેછે, સ્વભાવ એટલે અનંત જ્ઞાનદર્શન આનંદમય આત્મસ્વરૂપ, તેની પ્રાપ્તિ, આવરણરહિત થવાથી તેનો પ્રગટન ભાવ, તેને માટે જે સ્વસ્કાર સ્મૃતિરૂપ કારણ સમાદિ રૂપ સાધનોનો સંચય તેનો જે હેતુ તેજ જ્ઞાન આત્માને હિતકારી બાધ કહેવાય છે. આથી બીજું, સ્વરૂપ લાલનું અકારણ ભૂતજ્ઞાન માત્ર બુદ્ધિને અંધ કરનાર છે કેવલ ચન્દ્ર સ્વાકાર માત્ર નિષ્ફલ છે. એમ મહાત્મા શ્રીહરિભદ્ર સૂરિએ શ્રીયોગદૃષ્ટિ સમુત્થય નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

વાદાંશ્વપતિવાદાંશ્વ વદંતોઽનિધિતાંસ્તયા ।

તત્વાંતનૈયગચ્છાન્ન તિલપીલકવદ્ભૃતૌ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—વાદ, પ્રતિવાદ અને અનિશ્ચિત પદાર્થનો કહેવાવાળો તેજીના બળકની જેમ તત્વનો પાર પામતો નથી.

વિવેચન—વાદ એટલે પૂર્વપક્ષ, જેમકે સત્ત્વસ્તુ ત્રિરૂપ છે એવો મારો પક્ષ, તે પૂર્વપક્ષવાદ કહેવાય છે. તે વાદનું ઉત્થાપન કરનાર ઉત્તરપક્ષ તે પ્રતિવાદ કહેવાય

છે. જેમકે તમારો કહેલો પૂર્વપક્ષ સિદ્ધ થતો નથી. કારણકે વસ્તુ અનિત્ય છે અથવા ક્ષણિક છે માટે. અનિશ્ચિત એટલે અનિર્ધારિત પદાર્થ જેમકે અંશુષ્ણના કડકા જેટલો માત્રજ આત્મા છે ને ગર્ભાશયમાં ત્રીજે મહિને જન્મ ઉપજે છે. આવી રીતનું જે કથન એવા વાદ પ્રતિવાદ અને અનિશ્ચિત પદાર્થને શાસ્ત્રના ઘણા અભ્યાસથી અથવા પ્રજ્ઞાતિશયથી કહેનારા, પારમાર્થિક સ્વરૂપનો પાર પામતા નથી. કોની પેઠે તો કહે છે કે જેમ ધોંચીનો જળહ ગમનનો પાર પામતો નથી તેમ. કહ્યું છે કે:—

પટે પાર કહાં પામવો, મિટે ન મનકી ખ્યાસ.
જયું કોલ્હુ કે બેલકો, ધરહીં કોસ પચાસ,

સ્વદ્રવ્યગુણપર્યાયચર્યા વર્યાં પરાન્વયા ।

શતિદત્તાત્મસંતુષ્ટિર્મુદિજ્ઞાનસ્થિતિર્મુનેઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વદ્રવ્યગુણ પર્યાયની વર્તનાતેજ સર્વોત્તમ છે અને પરની અપ્રધાન છે આ પ્રમાણે આત્માને વિષે જેણે અતોષવૃત્તિ ઉપજાવી છે તેવા યુનિની સંક્ષેપરૂપ મુદિજ્ઞાન છે. વિવેચન—વાદબુદ્ધિ પાંકિત્ય કર્પ તજીને પરમાર્થગ્રાહી-જ્ઞાનમાં પ્રચુર ઉદમવંત યાઓ તે કહે છે. આત્મા પોતેજ દ્રવ્ય છે સકલગુણપર્યાય ધારવાથી, અથવા અસંખ્ય પ્રદેશ-

રાશિરૂપત્વથી, સ્વશુષ્ક એટલે સહજાવી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો સંદોહ, સમૂહ. સ્વપર્યાય એટલે અનુક્રમે કરીને થતા દ્રવ્ય-શુષ્કને આદ્યેલા એવા અર્થપર્યાય અને વ્યંજનપર્યાય ભેદ, ધર્મસમૂહો, તેની જે વર્તના-પ્રવૃત્તિ-તે સર્વોત્તમ છે. પરંતુ પરદ્રવ્યશુષ્કપર્યાયની વર્તના અનુત્તમ છે અંપ્રધાન છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપ આસ્વાદરૂપે કરીને આત્માને વિષે જેણે સંતોષવૃત્તિ ઉપજાવી છે તેવા મુનિની કર્મરૂપી શરીર ઉપર મુદ્ધિપ્રહાતુર્ય જે જ્ઞાન તેની મર્યાદા જાણવી, અથવા મુદ્ધિ-જ્ઞાન એટલે સંક્ષેપથી સર્વ રહસ્ય જેણે હસ્તામલકવત્ મંહ-
 ॥ કર્યું છે એવું આ જ્ઞાન જાણવું.

अस्ति चेद्वैधिभिर्द्वानं किंचिद्वैस्तैश्च यज्ञैः ।

मदीयाः क्वोपयुज्यन्ते तमोष्ठीदृष्टિरेव नेत् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—જો અંધિભેદ કરે એવું જ્ઞાન હોય તો વિચિત્ર શાસ્ત્ર અધનના કલેશથી શું ? જો દૃષ્ટિ અંધકારને નાશ કરે એવી હોય તો પ્રદીપની અપેક્ષા કેણી કરે ?

વિવેચન—હવે ત્રણ સ્લોકોથી ઉક્તરૂપ જ્ઞાનની સ્તુતિ કરે છે. અંધિ એટલે દુર્બોધ કર્મેજન્ય સખત રાગદેવ મિ-ચ્છાત્વની પરિણતિ. તે અંધિને ભેદે, વિદારણ કરે એવું જે જ્ઞાન તે જેને પ્રાપ્ત થયું છે તેને નાના પ્રકારનાં શાસ્ત્ર અધન,

તેની રચના પ્રકરન વગેરેથી શું પ્રયોજન ? કાંઈજ નહીં ત્યાં દૃષ્ટાંત આપે છે કે જો નેત્ર રાત્રિના અંધકારને હણનાર હોય તો પછી દીપકશ્રેણિનું શું પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ કાંઈજ નહીં. મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ કોડા-કોડી સાગરો પમંની છે. તે કર્મની ગાંઠ આત્માની સાથે બાંધાયેલી છે. હવે ૬૬ કોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં કાંઈક અધિક ભાગ જે હવે ખપાવ્યો છે, ક્ષય કર્યો છે તે અધિભેદ કરીને સમકિત ઉપાર્જન કરે છે.

મિથ્યાત્વશૈલપક્ષાદિજ્ઞાનદંભોલિશોભિતઃ ।

નિર્મયઃ શક્રવઘોગી નંદત્યાનંદનંદને ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—મિથ્યાત્વરૂપી પર્વતની પાંખને કાપી નાંખનાર જ્ઞાનરૂપી વજ્રથી ચોલિત ઇંદ્રની જેમ નિર્ભય યોગી આનંદરૂપી નંદનવમમાં વિલાસ કરે છે.

વિવેચન—વસ્તુસ્વરૂપ ગ્રહણ કરવામાં બુદ્ધિનો વિપર્યાસ હેતુ એવું જે કર્મ તે રૂપી દુઃખે કરીને જેનું ઉત્તલંઘન થાય એવો પર્વત તેની પાંખ એટલે અછતા લાવતું સ્થાપત્ય અને છતાં લાવને ઉત્થાપત્ય તે રૂપી જે પરિણામ, તે મૂળમાંથી છેદવાને જ્ઞાનરૂપી વજ્રે કરીને જે યોગી અલંકૃત છે, તે યોગી શુભ ધ્યાનાદિ સમૃદ્ધિવાળો હોઈને સુરેન્દ્રવત્ મરણ

ભયાદિ સર્વ અચરહિત સ્વાભાવિક, પરમાનંદરૂપ નંદનવતમાં
વિહાસ કરે છે.

પ્રીયૂષમસપુદ્ગોર્યં રસાયનમનૌષધમ્ ।

અનરૂપાપેક્ષમેશ્વર્યં જ્ઞાનમાદ્યુર્મનીવિણઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—પંડિત પુરુષોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન, સમુદ્રમાંથી
નહીં ઉત્પન્ન કરેલું અમૃત છે, ઔષધ પ્રયોગરહિત રસાયન
■ અને (અ-મવસ્તુની) અપેક્ષારહિત ઔષધ છે.

વિવેચન—વસ્તુ સદ્ભાવને બળુનારા પંડિત પુરુષો
સમ્યક્ બોધ પરિણતિને સમુદ્રમાંથી નહીં ઉત્પન્ન કરેલું
એવું અમૃત કહે છે. પ્રસિદ્ધ અમૃત સમુદ્રમંથન કરીને
ઉત્પન્ન કરેલું છે, જ્ઞાનામૃત તેથી ભિન્ન છે. અને વળી તે
જ્ઞાન ઔષધપ્રયોગવિના ઉત્પાદિત (ઉપબન્ધેલું) રસાયન
છે, ધર્મરૂપી ધરીરને વિષે સૌંદર્યની પુષ્ટિ તથા વૃદ્ધિ કરનાર
તામ્ર ભસ્માદિ ઔષધરૂપ છે. અને વળી હસ્તી, અશ્વ, રથ,
ધનાદિની અપેક્ષા રહિત મહાન શક્તિવાળું સ્વામિત્વપદ છે.

શમાદેકમ્ ॥ ૬ ॥

વિકલ્પવિષયોત્તીર્ણઃ સ્વભાવાલેખનઃ સદા ।

જ્ઞાનસ્ય પરિપાકોયઃ સમશમઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—વિકલ્પના વિષયને પાર ઉતરેલો સદા સ્વભાવ અહુલ્પવાળો એવો જ્ઞાનનો જે પરિપાક તે શમ કહેવાય છે.

વિવેચન—પાંચમાં અદેકમાં જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તે જ્ઞાન શાંત પરિણતિવાળાનું હોય છે તેથી હવે શમાદેક વર્ણવે છે. વિકલ્પ એટલે મનનાં શુભાશુભ સંકલ્પ પ્રલેદ, તેના વિષય એટલે અભિલાષાં અજ્ઞાન આંતિસ્વભાવાદિરૂપ આશ્રય, તેનાથી અત્યંત દૂર ગયેલો અર્થાત્ જે આત્માના જ્ઞાનનો પરિપાક નિરબિલાપને પામ્યો છે અને વળી જેમાં આત્માના ધર્મોનું સદા આલંબન છે. એવા જ્ઞાનનો જે પરિપાક, નિપુણતા, તે શમ કહેવાય છે. મનના મલિન પરિણામને હમન કરવાથી ભગવાને તેને શાંતભાવ, શમભાવ, કહેલો છે.

અનિદ્વલ્ન કર્મવૈપમ્બ્યં બ્રહ્માણેન સર્મ જગત્ ।

આત્માભેદન યઃ પશ્યેદસૌ શિવં ગમી શમી ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—કર્મથી થતા વૈષમ્યને નહીં ઇચ્છતો સ્વતુલ્ય
ચેતન્ય સત્તારૂપે જગત્ને સમ ગણતો યોગી બ્રહ્માત્મા
પાય છે.

વિવેચન—જગત્વાસી સર્વ જીવોને વિવે જ્ઞાનાવરણિ-
યાદિ અણકર્મથી થતી વિષમતા, હીનતા ઉત્તમતારૂપી વિસદ-
શપણ, પ્રાણજ્ઞ સ્ત્રીય વેશ્ય શુદ્રાદિ ભેદ, પંચેદ્રિ આદિ ભેદ,
સુખુદ્ધિ, દુર્બુદ્ધિ, સધન, નિર્ધન, જ્ઞાની, અજ્ઞાની, આદિ ભેદ-
થી થતું તારતમ્યપણ, તેને નહીં ઇચ્છતો, તેનું બ્રહ્મ નહીં
કરતો, આત્મસ્વરૂપથી અસિદ્ધ અથવા સ્વતુલ્ય વિકારરહિત
શુદ્ધચેતન્ય સત્તારૂપે ત્રિભુવનને વિવે રહેલા. જીવોને તુલ્ય-
રૂપે જે જીવે છે એવો સમી, પરિશુદ્ધ નિપુણ જ્ઞાની, મુક્તિ-
ગમન કરવાને યોગ્ય છે.

આહુરુદ્ધુર્નિયોગે ભવેદ્રાઘક્રિયાયપિ ।

યોગારુદ્ધઃ શમાદેવ મુક્ત્યત્યંતર્ગતક્રિયઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—યોગારુદ્ધ થવાને ઇચ્છતો મુનિ બ્રાહ્મક્રિયાને
પણ સેવે છે. (પરંતુ) અંતર્ગતક્રિય એવો યોગારુદ્ધ મુનિ
સમી કરીનેજ શુદ્ધિને, સિદ્ધિને, પામેછે.

વિવેચન—મુનિ યોગારુદ્ધ કરવાને તેના હેતુભૂત
દેવશુદ્ધન આવશ્યક આહારશુદ્ધિ આદિ બ્રાહ્મક્રિયાનું સે-

વન કરે છે કારણકે પૂર્વોક્ત બ્રાહ્મક્રિયા શમ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં આલંબન છે. પરંતુ જે યોગાદ્ય છે—શમતાધ્યાનાદિરૂપ પૂર્ણાનંદ પ્રાપ્તિના ઉપાયમાં આદ્ય છે, અતિ ઉત્કૃષ્ટતાને પામ્યો છે—એવો જ્ઞાનાદિ વિમલ ભાવને પ્રાપ્ત થયેલી અભ્યંતર ક્રિયાવાળો શમી, બ્રાહ્મક્રિયાનું આલંબન કર્યાવિના, શાંત સ્વભાવથીજ—જ્ઞાનાદિના ઉત્કર્ષથીજ—કમંભલ રહિત થાય છે, નિજસ્વરૂપસ્થ સાદિ અનંત સ્થિતિવાળો સિદ્ધ થાય છે.

ધ્યાનવૃદ્ધિદયાનયાઃ શમપૂરે પ્રમર્પતિ ।

વિકારતીરવૃક્ષાણાં મૂલાદુન્મૂલનં ભવેત્ ॥ ૪ ॥

ગાજદાર્ય—ધ્યાનરૂપી વૃદ્ધિથી દયારૂપી નદીનું શમતા-રૂપી પૂર પ્રસરતે સતે વિકારરૂપી તીરઉપર વૃક્ષોનું મૂળ માંથી ઉન્મૂલન થાય છે.

(વિવેચન—ધ્યાન એટલે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યેય વંરતુને વિષે ચિત્તની એકાગ્રતા તે રૂપી વૃદ્ધિ, અંબક પ્રારા; દયાનેદી દયા એટલે કારુણ્ય સંભવનાં તે રૂપી ગંભીર અતિ વિસ્તીર્ણ સરિત્ તેનો પ્રવાહ વૃદ્ધિ પામ્યે સતે, વિકાર એટલે આત્મસંપત્તિની વૃદ્ધિમાં પ્રતિકૂલભૂતે મોહાદિ દોષ, તે વિકાર રૂપી તરુ-દયાનંદીના તીર ઉપર ઉગેલાં વૃક્ષ-તેનો મૂળ

માંથી નાશ થાય છે. અર્થાત્ વિકારરૂપી દોષ સત્તામાંથી નાશ થાય છે.

જ્ઞાનધ્યાનતપઃશીલમમ્યક્તવસાદિતો ડંખ્ષહો ।

તંનામોતિગુણસાધુર્વ મામોતિ શ્યાન્વિતઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, શીલ અને સમ્યક્ત્વશુદ્ધ ઝોવો સાધુ તે શુદ્ધ પ્રાપ્ત કરતો નથી જે શુદ્ધ શ્યાન્વિત સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—હે ચેતન, વલ્લભાણ આશ્ચર્યને, તું જો. તે શું આશ્ચર્ય છે. તે કહે છે મતિ શુદ્ધ રૂપજ્ઞાન, પિંડસ્થ, પદસ્થ રૂપધ્યાન, ઉપવાસ, આંખિતઅદિતપ; શીલ—વનવાસાદિ-શ્રીસેવાના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્ય, અયવા સકલ સાધુના આચાર રૂપ સમ્યક્ત્વ—શુદ્ધ દેવશુદ્ધ અને જિનોક્ત તત્ત્વને વિશે શ્રદ્ધા, ક્ષાયોપશનિકાદિ સમક્ષિત, આ સર્વથી શુદ્ધ ઝોવો શુનિ વલ્લભાણ સ્વરૂપ શુદ્ધને—ઉક્ત પરમસમૂહના ફલને—પામતો નથી. અવધિ, મનઃપર્યવ, અને દેવલજ્ઞાનાદિનો લાભ શ્યાન્વિત—શાંત સ્વભાવવાળો—મેળવે છે તે લાભ પૂર્વોક્ત સાધુને મળતો નથી.

સ્વયંભૂરમણસ્પર્દિ વર્દિષ્ણુ સપતારસઃ ।

મુનિર્ધેનોપસીયેત કોઃપિનાસૌચરાચરે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વયંભૂરમણી હોડ કરનાર, વર્ધન સ્વલાવ-
વાળાં સમતારસયુક્ત મુનિની ચરાચર જગતમાં કોઈની
સાથે સરખામણી થઈ શકે નહીં.

વિવેચન—સ્વયંભૂરમણ એટલે સર્વ સમુદ્રમાં ઉદ્ભવો,
સર્વથી વિશાળ અગાધ સમુદ્ર તેની સાથે જે હોડ કરે છે,
અને વળી વર્દનશીલ હોઈને તે સમુદ્રની ખરાબરી કરે છે,
તિરસ્કાર કરે છે, એવો જે સમતારસ-સર્વતુલ્ય વૃત્તિરૂપ-
પ્રવાહ-તેથી જે સંયુક્ત છે એવા મુનિની તુલ્ય સ્થાવર જ-
ગમાંતમક જગત્રયને વિષે કોઈપણ વસ્તુ-દેવેન્દ્રાદિ-પણ
નથી. કારણકે એવા મુનિ સર્વ દુઃખથી રહિત છે.

અમસૂક્તસુધાસિક્તં વૈષાં નક્તે દિનં મનઃ ।

કદાપિ તેન દશ્યન્તે રાગોરગવિપોર્મિભિઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—જેનું મન અહોરાત્રિ શમતા બતાવનાર
સુવચનરૂપી અમૃતથી સિંચાયેલું છે તે રાગરૂપી સર્પના
છેરની ઉમિથી કદાપિ કલેશ પામતા નથી.

વિવેચન—શાંત સ્વલાવનાં સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર
સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત શાશ્વત સુલાપિત વચનો રૂપી અમૃતથી-
અજરામરત્વ પ્રાપ્ત કરાવનાર અમૃતથી-જેનું મન સિંચા-
યેલું છે, એવા યોગીને રાગરૂપી સર્પના છેરના કદલોલ

તુલ્ય તૃષ્ણાતરંગો કદાપિ, મહાવિપત્તિ કાળમાં પણ, કલેશ
આપતા નથી.

ગર્જદ્જ્ઞાનગજોત્તેના રેગધ્યાનતુરંગમાઃ ।

જયન્તિ મુનિરાજસ્ય શમસામ્રાજ્યમંપદા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—ગર્જના કરતા જ્ઞાનરૂપી હૃદયીઓએ કરીને
અતિમધાન, અને હૃદયથી ઉદ્ભાસિત ધ્યાનરૂપી અશ્વે લેને
વિરે છે, એવી મુનિરાજની શમસામ્રાજ્યની સંપત્તિ વિ-
જયવંત છે.

વિવેચન—સ્વાધ્યાય યોગથી ગર્જના કરતા જ્ઞાનરૂપી
મહોન્મત્ત હૃદયીઓએ કરીને ઉચ્ચતાને પામેલી અને હૃ-
દયથી ઉદ્ભાસ પામતી અને વેગથી નાચતી ધર્મ, શુકલ-
ધ્યાનમય મનોભાવનારૂપી અશ્વે તે લેને વિરે છે એવી
પૂર્વોક્ત 'શમના' ચક્રવર્તીપણાની જે સંપત્તિ તે જન્ય પામે
છે. સ્વાધ્યાય યોગાત્મકત્વ હોવાથી જ્ઞાનને હૃદયીની સાથે
સરખામણી કરી અને લય, લીલા, તરંગે કરીને ધ્યાનની
અશ્વની સાથે સરખામણી કરી છે.

ઇન્દ્રિયજયાણકમ્ ॥ ૭ ॥

વિશેષ યદિ સંસારાન્મોક્ષમાર્ગિ ચક્રાંસસિ ।

તદેન્દ્રિયજયં કર્તુ સ્ફોરય સ્કાર્ષપૌરુષમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—જો સંસારથી પિહુતાહો અને મોક્ષપ્રાપ્તિની આકાંક્ષા રાખતા હો તો ઇંદ્રિયોપર જય મેળવવાને ધણું પરાક્રમ ફોરવો.

વિવેચન—હો ચેતન, જન્મ, જરા મરણાદિ મહા ક-
ષ્ટવાળા ચતુર્ગતિ ભવશ્રમભરૂંપ સંસારથી ભયાતુર હો, અને
વળી સકલ કલેશના લેશથી રહિત પરમ સહજ સુખમય
મોક્ષપ્રાપ્તિની સત્વરપણે ઇચ્છા રાખતા હો, તો શ્રોત્રાદિ
પાંચ ઇંદ્રિયોનો સ્વવિષય અભિલાષની પ્રવૃત્તિમાંથી રાધ
કરવાને-ઇંદ્રિયોને વશ કરવાને-આત્મીય મહાપરાક્રમ વિ-
સ્તારો, જેથી કરીને ઇંદ્રિયો ઉન્માર્જે લઈ જવાને શક્તિમાન
થાય નહીં.

વૃદ્ધાસ્તૃણાઝલાપૂર્ણઃ રાલવાલૈઃ કિલેન્દ્રિયૈઃ ।

મૂર્ચ્છામિતુચ્છાં યચ્છન્તિ વિકારવિપદાદપાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—તૃષ્ણારૂપી જલથી પૂર્ણ, ઇંદ્રિયરૂપી કયારા-
ઓ કરીને વૃદ્ધિ પામેલા, વિકારરૂપી વિપવૃક્ષો, પ્રાણીને અતિ-
ગહન મૂર્છા પમાડે છે.

વિવેચન—તૃષ્ણા એટલે વિષયાદિને વિષે લોહુપીપણું,
તે રૂપી જલથી પૂર્ણ ઇંદ્રિયોરૂપી કયારાઓથી વૃદ્ધિ પામેલા,

તુલ્ય તૃપ્તિપ્રાપ્તરંગો કદાપિ, મહાવિપત્તિ કાળમાં પલ્લુ, કલેશ
આપતા નથી.

ગર્જદ્ધ્યાનગજોત્તંગા રંગધ્યાનસુરંગમાઃ ।

જપન્તિ મુનિરાજસ્ય શમસામ્રાજ્યમંપદઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—ગર્જના કરતા જ્ઞાનરૂપી હસ્તીઓએ કરીને
અતિપ્રધાન, અને હરેથી ઉદ્ભાસિત ધ્યાનરૂપી અશ્વો જેને
વિષે છે, એવી મુનિરાજની શમસામ્રાજ્યની સંપત્તિ વિ-
નયવંત છે.

વિવેચન—સ્વાધ્યાય યોગથી ગર્જના કરતા જ્ઞાનરૂપી
મહોન્મત્ત હસ્તીઓએ કરીને ઉચ્ચતાને પામેલી અને હ-
રેથી ઉદ્ભાસ પામતી અને વેગથી નાચતી ધર્મ, શુક્લ-
ધ્યાનમય મનોભાવનારૂપી અશ્વો તે જેને વિષે છે એવી
પૂર્વોક્ત શમના ચક્રવર્તીપલ્લાની જે સંપત્તિ તે નંય પામે
છે. સ્વાધ્યાય-યોગાત્મકત્વ હોવાથી જ્ઞાનને હસ્તીની સાથે
સરખામણી કરી અને લય, લીલા, તરંગો કરીને ધ્યાનની
અશ્વની સાથે સરખામણી કરી છે.

इन्द्रियजयाष्टकम् ॥ ७ ॥

विभोपि यदि संसारान्बोसमाप्तिं चकांक्षसि ।

तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारणोरुपम् ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જો સંસારથી ઝિહ્તાહો અને મોક્ષપ્રાપ્તિની આકાંક્ષા રાખતા હોં તો ધંદ્રિયોપર જય મેળવવાને ધણું પરાક્રમ ફારવો.

વિવેચન—હો ચેતન, જન્મ, જરાં મરણાદિ મહા ક-
ર્મવાળા ચતુર્ગતિ લવશ્રમણરૂપ સંસારથી લયાતુર હો, અને
વળી સકલ કલેશનાં લેશથી રહિત પરમ સહજ સુખમય
મોક્ષપ્રાપ્તિની સત્વરપણે ઇચ્છા રાખતા હો, તો શ્રોત્રાદિ
પાંચ ધંદ્રિયોનો સ્વવિષય અલિલાવળી પ્રવૃત્તિમાંથી રોધ
કરવાને—ધંદ્રિયોને, પણ કરવાને—આત્મીય મહાપરાક્રમ વિ-
સ્તારો, જેથી કરીને ધંદ્રિયો ઉન્નાર્ગે લઈ જવાને શક્તિમાન
થાય નહીં.

વૃદ્ધાસ્તૃષ્ણાજલાપૂર્ણઃ રાલવાલૈઃ કિલેન્દ્રિયૈઃ ।

મૂર્છામતુર્ચ્ચાં ચચ્છન્તિ વિકારત્રિપાદપાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—તૃષ્ણારૂપી જલથી પૂર્ણ, ધંદ્રિયરૂપી ક્યારા-
એ કરીને વૃદ્ધિ પામેલાં, વિકારરૂપી વિષવૃક્ષો, પ્રાણીને અતિ-
ગહન મૂર્છા પમાડે છે.

વિવેચન—તૃષ્ણા એટલે વિષયાદિને વિષે લોહુપીપણું,
તે રૂપી જલથી પૂર્ણ ધંદ્રિયોરૂપી ક્યારાઓથી વૃદ્ધિ પામેલાં,

આત્માને નિજભાવના ત્યાગથી સર્વ વિશ્વાવપરિણામવાળો કરનાર, વિકારરૂપી હેરના વૃક્ષાપ્રાણીને નિવારી ન શકાય એવી મૂર્છા, અવિવેકતા-ચેત-અવિહુસિ-કરેછે. સાર એ છે કે વિકારરૂપી રક્ષ તેની ફરતો ઇદ્રિયોનો ક્યારો અને તુષ્ટારૂપી જલથી સિંચિત અને તેથી કરીને ઓઢું મધેહું રક્ષ મૂર્છા પમાડે છે-સ્વભાવ પરાક્રમુખ કરેછે.

સરિત્સદસ્યદુઃપૂરસમુદ્રોદરસોદરઃ ।

તૃપ્તિમાર્ગેદ્રિપ્રામો યથ તૃપ્તોઽન્તરાત્મના ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—હજારો સરિત્થી નહીં પૂરાય એવા સમુદ્રના ઉદરસમાન ઇદ્રિયોનો સમૂહ તૃપ્તિમાન થતો નથી; માટે અંતરાત્માએ કરીને તૃપ્ત થા.

વિવેચન—અતૃપ્તિસ્વભાવવાળી ઇદ્રિયોને તૃપ્ત કરવાને મહા ઉદ્યમવંત ॥ તે મૂર્ખજ છે તે કહે છે. હે ચેતન, ઇદ્રિયસમૂહ કેવો છે ? તો કહે ॥ કે હજાર નદીઓના પ્રવાહથી જેતું ઉદર ભરવું અશક્ય છે એવા અગાધ સમુદ્ર સમાન છે ત્રિભુવનને વિશે રહેલી સર્વ સંપત્તિથી પણ અભિલાષા જેની પૂર્ણ થતી નથી. માટે ઇદ્રિયોની તૃપ્તિને માટે, અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે, ઉદ્યમ કરવાનું તણ રે, અને નિજ સત્તા મધ્યવર્તી, શરીર, ઇદ્રિય, ધન, અને કુદુબનો

લાક્ષીભૂત એવો જે અંતરાત્મા, નિજશુણના સ્વાદનો વિલા-
સી, તેણે કરીને પૂર્ણ થયો છે અભિલાષ જેનો એવો થા.

આત્માનંદિપયૈઃપાસૈર્થર્થવાસપરાદુઃસ્વપ્નમ્ ।

ઇદ્રિયાણિ નિવ્રઘ્નન્તિ મોહરાજસ્ય કિંકરાઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ઇદ્રિયોરૂપી મોહ રાજના કિંકરો ભવવાસથી
પરાંત્રુષ આત્માને વિષયરૂપી પાશથી બાંધે છે.

વિવેચન—ઇદ્રિયોની નીચ જાતિ જાણીને અને તેનો સંગ
આત્માને અહિંતકારી જાણીને તેનો પરિહાર કરવાને ઉપદેશ
દેતાં શ્રદ્ધાકાર કહે છે. મોહ એટલે મોહનીય કર્મ, તે રૂપી
સકલ કર્મરૂપી મંજનો રાજા, નાયક, તેના આકર-નીચ
દાસરૂપ શ્રોત્રાદિ પાંચ ઇદ્રિયો, તે જન્માદિ કિલ્લત્ત અનેક
દુઃખથી ભરેલા સંસારમાં સ્થિતિ કરવા પ્રત્યે વિભુષ થયેલા
આત્માને શબ્દાદિ વિષય રૂપ પાશથી બાંધે છે. ભાવાર્થ એ ઉ
કે વિષયાભિલાષ કર્મ આધીન છે અને નીચ ઇદ્રિયો તેને
(અભિલાષને) આધીન છે. ઇદ્રિયો વિષયાભિલાષથી થયેલા
પાપકર્મ રૂપી રાજાથી આત્માને બાંધે છે, ચાર ગતિને
વિષે જમણુ કરાવે છે.

ગિરિમુત્તર્ના ધર્ન પદ્યન્ પાત્રર્તોદ્રિયમોહિતઃ ।

અનાદિનિમ્બનંજ્ઞાને ધર્નપાર્થે ન પદ્યતિ ॥ ૫ ॥

મહાર્થ—ઇદ્રિયથી પ્રાપ્તિ થયેલો પર્વતની માટીને ધનરૂપે જોઈને દોડે છે. અનાદિ નિધન જ્ઞાનરૂપી ધન પાસે છતાં જોતો નથી.

વિવેચન—યોગાદિ ઇદ્રિયથી તદ્દવિવિધમુખ્ય પ્રાપ્તિન અર્થે બ્યાકુલ થયેલો અવિવેકી મૂઢ પર્વતની માટીને કાંચન રત્નાદિ ધનરૂપે જોઈને સ્વજ્ઞનાદિને તજીને તે લેવાને વિદેશમાં જાય છે. અને તે ઇદ્રિયોથી પ્રાપ્તિ થયેલો ઉત્પત્તિ વિનાય શક્ય અનાયનંત સ્થિતિરૂપ જ્ઞાનધનને—અનંત કાંલે સુધી નિર્વાહ કરવાને સમર્થ એવા દ્રવ્યને—સુગ્રીવ છતાં જોતો નથી. તૃષ્ણાતુરજનો નાશવંત દ્રવ્યને માટે કેવાં કેવાં કષ્ટો મહન કરે છે તે કહે છે.—

ઉત્ત્વાતં નિષિર્શકયા ક્ષિતિતલં ધ્યાત્વા મિરંધાતરો
નિસ્તીર્ણઃ સરિતાં પતિ રૂપનયો યત્નેન સંતોષિતાઃ ।
મંધારાધનતત્પરેણ મનમા નીતા સ્વજ્ઞાને નિશા
માત્સઃ કાળવરાટકોડવિ ન યયા તૃણેઽધુના પુંચં માપ્ ॥

ઉપાધ્યાય અન્યત્ર કહે છે—શુભ્રો. પદ ૨૫. મુ.

ઓરનડી જન કરત. ચાકરી, દૂર દેશ પાથ પાસે,
અંતરયાત્રી. ધ્યાને દીશે, વેતો અપને પાસે,

અળમેં સાંચો સાહિબ પાયોં ॥ ૩ ॥

વળી કહે છે બુઝો પદ ૩૬ સુ.

ધર્મસિદ્ધિ નવનિધિ હેં ધટમેં, કહા હું હંત જઈ કાશી હો,
જશ કહે શાંતસુધારસં ચાંચ્યોં, પૂરનબ્રહ્મ અભ્યાસી હો. ॥૧૧॥

પુરઃ પુરઃ સ્ફુરત્તૃણા મૃગતૃણાનુકારિણુ ।

ઈન્દ્રિયાર્થેષુ ધાવન્તિ ત્યક્ત્વા જ્ઞાનામૃતં જડાઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનરૂપી અમૃત તણને જડ પુરૂષો અધિક
અધિક બગડત થતી તૃષ્ણા છે જેમાં તે રૂપી મૃગતૃષ્ણા
જેવા ઈન્દ્રિય અર્થને વિષે દોડે છે.

વિવેચન—જડમતિ શું કરે છે. એક તો બોધ જેને થયો
નથી એવા મૂર્ખશિદ્ધમણિ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં સુખ્ય અંગ
બૂત જ્ઞાન—સકલ પાપરૂપી રોગનો નાશ કરવાને અમૃત સ-
માન, તેને તણ દે છે. બીજું શું કરે છે. ઈન્દ્રિય અર્થને વિષે
શબ્દાદિ વિષયને વિષે અને તેનાં નિમિત્તભૂતં ધનાદિને વિષે—
રોગાતુર થઈ દોડે છે. ઈન્દ્રિય અર્થ કેવા છે તે કહે છે જેમાં
પ્રાપ્તલાભથી અધિક અધિક ઇચ્છાવાળી તૃષ્ણા થાય છે;
અને તેથી મૃગતૃષ્ણા જેવા છે. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં મધ્યાહ્ને
જલ રહિત સ્થલમાં રવિકિરણોથી સંતપ્ત થયેલી ભૂમિની
ઉષ્ણતા જે જલસમાન દેખાય છે તે મૃગતૃષ્ણા કહેવાય છે.

વતેગર્ભગયિનેમસારંગા યાન્તિ દુર્દશામ્ ।

एकैकेंद्रियदोषाच्चे दुष्टस्तैः किंनवंचभिः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—પતંગ, જમર, મત્સ્ય, હસ્તી, અને હરિણ, એકએક ઇન્દ્રિયના દોષથી દુર્દશાને પામે છે; તે તે દુષ્ટ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી કયું દુઃખ ન ધાય ?

વિવેચન—મંબલતાને પામેલો એવો એક ઇન્દ્રિયનો વિષયપણું દુઃખઠાયી છે તે બતાવે છે. 'ચંદ્રુ આદિ' પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના દોષથી—તદ્વ્યાજ વિષયમાં અત્યંત આસક્તિરૂપ અપરાધથી પતંગ, મધુકર, મત્સ્ય, હસ્તી અને હરિણ પ્રાણુહાનિ આદિ દુઃખી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તે પછી અતિ દુષ્ટ પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલ લવને કયું દુઃખ ન ધાય ? અર્થાત્ તેવો લવ સર્વ દુઃખનો ભોક્તા ધાય.

विवेकद्विपद्वयसैः समाधिप्रव्रततस्करैः ।

इन्द्रियैर्नोजतोयोऽसौघीराणां धुरिमण्यते ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—વિવેકરૂપી હસ્તીપ્રત્યે સિંહસમાન, સમાધિરૂપી ધનની તસ્કર એવી ઇન્દ્રિયોથી જે લતાથેલો નથી તે ધીર પુરુષોમાં અમંગલ્યનીય છે.

વિવેચન—ઇન્દ્રિયોથી થતા અપરાધને બતાવતા નિતોદ્રવ્યની સ્મૃતિ કરે છે. વિવેક એટલે સ્વપર સ્વરૂપનું જોઈ-

જ્ઞાન. તે રૂપી જાળે દ્ર, તેનો નાશ કરવાને સિંહસમાન, સ-
માધિ એટલે મન, વચન અને કાયાના યોગનું સ્વાસ્થ્ય,
તે રૂપી સંકલ સુખ આપનાર વિત્તને ઉપદ્રવ કરવાથી
ચારરૂપ જે ઇદ્રિયો તેને વશીભૂત જે થયો નથી, તે યો-
ગી સિધ્ધ વિત્તવાળામાં શિરોમંથિ કહેવાય છે, ગણાય
છે. કહ્યું છે કે—

ધન્યાસ્તે.યે વિરક્તા શુરુવચનરતાઃસક્તસંસારમોગાઃ ।
યોગાભ્યાસે વિલીના ગિરિવનગહને પાવનં યે નયન્તિ-
તેભ્યો ધન્યા વિશિષ્ટાઃપ્રબલવરવધૂર્ધનર્પચામિયુક્તાઃ
નૈવાક્ષાયેપ્રમતાઃ પરમનિર્જરસં તત્ત્વમાવં ધ્રુવન્તિ ॥

છેલા જે પ્રલોકોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતા હોય તેમ ચિદા-
નંદજી મહારાજ કહે છે. જુઓ પદ ૪૧ મું.

રાગ પ્રભાતી.

હોને મોરા આતમસમ, જિનમુખે જોવા જઈયેરે ॥ એ દેશી ॥
વિપય વાસના ત્યાગે ચેતન, સામે મારગ લાગેરે ॥ એ આંકશી ॥
તપ જપ સંજ્ઞા દનાદિક સદુ, ગિણતિ એક ન આવેરે ॥
ઇદ્રિય સુખ મેં જો જોઈ એ મન, વ્રતપુરંગ જિમ ધાવેરે ॥ વિપય ૦ ૧૧ ॥
એક એકકે કારણ ચેતન, બહુત બહુત દુઃખ પાવેરે ॥
તેતો પ્રગટપણે જગદીશ્વર, ઇચ્છુવિધ આવં લખાવેરે ॥ વિપય ૦ ૧૨ ॥

અમય વસા માતંગે જગતમે, પ્રવચતા હુઃખ સાવેરે ॥
 સનાતુમ્મ દોષ જખ મૂરખ, જલ પડયો પિછતાવેરે ॥ વિપવૃત્તિ ૩૭
 પ્રાણુ સુવાસ કાજ સુન બમરા, સંપુટમાંદે બંધાવેરે ॥
 સે સરોજ સંપુટ સંયુત કુન, કરટી કેં મુખ જાવેરે ॥ વિપવૃત્તિ ૩૮
 પ મનોહર દેખ પતંગા, પ્રડત દીપમાં જાધરે ॥
 જો પાડું હુખ કારનમે, નયન બધે દે સદાધરે ॥ વિપવૃત્તિ ૩૯
 પ્રોત્તેદ્રિય આસક્ત મિરગલા, જિનમે શીથ કટાવેરે ॥
 એકમેક આસક્ત જીવ એમ, નાનાવિધ હુખ પાવેરે ॥ વિપવૃત્તિ ૪૦
 પંચ પ્રમલ વતેં નિત્ય જાડું, તાડું કદા જ્યુ કહીયેરે ॥
 ચિન્તાનંદ એ પયન સુશાને, નિજ સ્વભાવમે સ્ત્રીયેરે ॥ વિપવૃત્તિ ૪૧

સ્વાગાદકમ્ ॥ ૮ ॥

સંયમાત્મા ધમે શુદ્ધોપયોગં પિતરં નિમમ્ ॥

ધૃતિર્મયાંચ પિતરૌ તત્ત્વાં વિમૃજનં ધ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સંયમાત્મા હું શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી માણ, પિ-
 તાનો અનેક ધૃતિરૂપી માતાનો આશ્રય લઉં છું. માટે હું
 લોકિક પિતામાતા મને તમે નિશ્ચયે કરીને તજી દો.

વિવેચન—સાતમાં અષ્ટકમાં ઉદ્વિચલવતું વર્ણન
 કર્યું તે ઉદ્વિચલ્ય ત્યાગીઓ કરી શકે છે માટે. હવે સ્વાગા-

દ્રક કહે છે. સંયમાત્મા, સંયમ એટલે નિજભાવને અભિમુખ
સર્વ વિભાવ નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત્યો છે. એવી આત્માની પરિણતિ તે
રૂપી આત્મા જીવ. તે શું કરે છે તે કહે છે. શુદ્ધ એટલે મિ-
થ્યાત્વ, સંશય, નિર્વ્યાસ, અનક્યવચ્ચાયાદિ દોષરહિત એવો
ઉપયોગ, જ્ઞેયજ્ઞાન પરિણતિ, તે રૂપી સકલ ધર્મતા સંપાદક
નિજપિતા અને આત્મરતિરૂપ સ્થિત પરિણતિરૂપી બાલ
જીવનું પરિપાલન કરનાર માતા, તેમને હું બહુ હું, તેમ-
નો આશય લઉં છું. માટે હે જન્મહેતુ લૌકિક પિતામાતા
મારામાં પુત્રત્વ નિશ્ચયે કરીને તજી દો. મૃત્યુકાલ પ્રવેશ
નિર્વાહકત્વનો અભાવ છે માટે તેના ભાગ કરવો યુક્ત છે.
આ જ્ઞેયલોકનો, ભાવાર્થ વક્ત્રમાણુ કયા ઉપરથી જાણવો.

એકદા ભરત ક્ષેત્રમાં મગધ દેશને વિષે સુવપ્રા નગરીમાં
ન્યાયવિધિમાં કુશલ શત્રુઓનું દમન કરનાર વજ્રજંઘ
નામનો મહિપતિ રાજ કરે છે. અને ધારિણી નામની તેની
રાણી છે, અને દેવકુમાર જેવો સુંદર સુભાનુ નામનો તેમનો
કુમાર છે. લાવણ્યની લીલાના પ્રનરૂપ સૌવન પ્રાત્પ થયે સુતે
સ્વભાવથીજ તે જિન પૂજમાં, ગુરુવંદનમાં, જૈનધર્મમાં
તત્પર થયો. પિતામાતાએ રૂપ, લાવણ્ય, શીલવાલી સો
કન્યાઓની સાથે તેનો વિવાહ કર્યો. તેમની સાથે વિવચસુખ
તે સુભાનુ સોગવતો હવો. હાં એકદા અનેક દેવલી અનેક

વિપુલમતિ, જગ્જુમતિ અવધિજ્ઞાની, પૂર્વધારી, આચાર્ય, ઉ-
પાધ્યાય, તપોધન, અને નવા હીક્ષિત થયેલ સાધુસાધ્વી તથા
દેવદેવીથી પરિવેદિત શ્રી સસવનાથ અરિહંત વિચર્યો.
તે ભગવાન દેવા છે તેા કહે છે કે સર્વજ્ઞ છે. સર્વદર્શી છે.
આકાશગત છત્રત્રયથી, સપાદપીઠ સિંહાસનથી, અને
મહેન્દ્રધ્વજથી, તથા ધર્મચક્રથી વિભૂષિત છે, જેને ક્ષેત્ર
ચામર વિંભય છે, અને ધર્મરૂપે બિરાજમાન છે. દેવતાઓએ
સમવસરણ રચ્યું છે. નમરજન એવા ભગવાનને વંદન
કરવા જતા હવા. વનપાલકે ભગવાનની આગમન વાર્તા
કુમારને જણાવતા બોલ્યા કે હે કુમાર, જેના દર્શનની તમે
હમેશાં અભિલાષા રાખો છો, તે સકલ જગતનાં છવને વં-
તસલ, શ્રી સસવનાથ તીર્થંકર તમારા પુણ્યભોગે કરીને
અત્ર પધાર્યા છે. આ વખતે કુમાર પોતાની સૌ સ્ત્રીઓથી
પરિવેદિત હોય તેમની પ્રત્યે બોલ્યો કે હે વદ્ધબા, નિરહં-
કાર, અકિંચન, મમ તારક, સર્વજ્ઞ, શુદ્ધધર્મના ઉપદેશક,
જિનેશ્વર ભગવાન અત્ર પધાર્યા છે. તેમને વંદન કરવાને હું
જાઉં છું તમે સૌ પણ તેયાર થાઓ. પુલકિત થયું છે અંતઃ
જેનું એવો તે ઉઠીને ચાલ્યો, અને ભગવાનને વંદન કરવા
જતા લોકવ્યૂહને કહેવા લાગ્યો કે. અહો મારા ભગવાન અ-
કિંચન છે, મારા ભગવાન ઇચ્છારહિત છે, માટે તેનું વંદન

કરો. સર્વ સંશયનો છેદ કરનાર ભગવાન હું તમોને ખતા-
વીશ. એમ બોલતો પોતાની સ્ત્રીઓની સાથે વનમાં ગયો.
ભગવાનના અતિશય ભેદને સ્ત્રીઓને કહેવા લાગ્યો કે ત્રિ-
ભુવનના જનને ચમત્કારી, સર્વ દેવેન્દ્રો જેના ચરણકમલનું
વંદન કરેછે એવા બીજા કોઈ જગત્ને વિષે છે? આવી રીતે
હાંપત થયેલો જિનેશ્વર ભગવાનને ભેદને પ્રકુલ વદન યર્ષ
કરીને કહેવા લાગ્યો. અહો આજ મારો પુરુષાંકુર ફલીભૂત
થયો; મારા શરીરમાં આજ અમૃતની વૃદ્ધિ થઈ; જેથી શ્રી
વીતરાગના મને દર્શન થયા. આ પ્રમાણે ઉદ્ઘાસ પામતો
જ્યારે પાંચ અભિગમપૂર્વક ભગવાનના પાદદ્વયનું વંદન કરી
સ્તવન કરેછે ત્યારે ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી વિરતિ
પરિણામવાળો યર્ષ તે કહે છે હે નાથ, હે અશરણશરણ,
મહાસાધ્યવાહ; ભવ સમુદ્રના નિર્ધામક, મને સામાયકના સ્વ-
રૂપનો ઉપદેશ કરો; જેથી હું મારા ક્ષયાનો ત્યાગ કરું.
આ પ્રમાણે કહ્યાપછી ભગવાને સામાયકનો ઉપદેશ કર્યો;
અને તે સુણીને મત મહાશ્વ કરી તે કુમાર શ્રમણ થયો. અને
તેજ વખતે આયુઃક્ષય થવાથી મરણ પામ્યો. તે કુમારના
માતાપિતા પોતાના મૃતને મરણ પામેલો ભેદને વિલાપ
કરવા લાગ્યા. તે સુણાનું જીવ મરીને દેવતા થયો અને
અવિ

ત્યાં આવીને જિનચરણની સમીપે વિલાપ કરતા માતા-
 પિતાને કહેવા લાગ્યોઃ એવું તમારે શું દુઃખ છે? કે જેથી
 પરમસુખદાયી જિનચરણ પ્રાપ્ત કરીને પણ તમે આકંઠ
 કરો છો. તેમણે કહ્યું કે અમારો પરમપ્રિય પુત્ર મરણ
 પામ્યો તેના વિયોગનું દુઃખ અમને પીડા કરે છે. ત્યારે તે
 દેવતાએ કહ્યું કે હિ-રાજા, મને કહો કે તે પુત્રનું શરીર તમને
 ઇષ્ટ છે કે તેનો ભવ ઇષ્ટ છે? એ તે ભવ ઇષ્ટ હોય તો તે 'હુંજ
 હું' માટે મારી પ્રત્યે રાગ કરો; અને તેનું શરીર જો ઇષ્ટ
 હોય તો તેનું કલેવર આ રહ્યું. માટે તેથી તમારું મન વંછત
 કરો. આ બેમાં-શરીર અને ભવમાં-તમારા પુત્રપદ્મ શેમાં
 છે? ભવમાં કે શરીરમાં કે જેના વિરહથી તમે રૂદ્ધન કરો
 છો? રાજાએ કહ્યું કે આ બંને વિષયપરતે 'મેમોહાંસ
 થતો નથી. ત્યારે તે દેવતાએ કહ્યું કે પુત્રાદિ પ્રેમહેતુ છે એ
 કેવળ અજ્ઞાન છે. માટે અવસ્તુ સંબંધમાં, વિકલ્પમાં, શું
 મૂલ્લિષ્ઠ થાઓ છો? એ પ્રમાણે તે દેવતા વચનથી પ્રતિજુદ્ધ
 થઈ સર્વ દીક્ષા શ્રેણી કરતા હવા. આ પ્રમાણે સર્વ સં-
 બંધ જામરૂપ છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો એ જ શ્રેય છે.

युष्माकं संगमोऽनादिर्बन्धवाऽनिमतात्मनाम् ।

ध्रुवैकरूपान् जीलादिवन्धूनि त्यक्त्वा श्रये ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—હોં લોકિક બંધુઓ, આત્મા જેનો નિઃશ્ચિત નથી એવા તમારી સાથેનો સંજ અનાદિકાલથી છે. માટે હવે નિશ્ચયે કરીને એક રૂપી સીલારૂપે બંધુઓનો હું આશ્રય લઉં છું.

વિવેચન—લોકિક બંધુ કેવા છે તે કહે છે. પ્રથમ તો તેમની સાથેનો સંબંધ અનાદિકાલથી પ્રવર્તે છે. વળી તેમના આત્માનો ઉપયોગ, વ્રત, શીલ, ધ્યાન, અધ્યયન આદિ ધર્મ માં નિઃશ્ચિત નથી; અથવા અરિમિત્રાદિ અનેક કાવવાળો તેમનો આત્મા છે. માટે હવે અવસ્તુમૂલક સંબંધને તલને અપસંવર્તનીય, સર્વનાનાત્વ રહિત, સર્વગુંઢિત કરવાથી અનન્યાત્મકરૂપ છે જેનું, એવા પ્રમથય અને આધુના સર્વ આચાર વ્યવહારાદિ શીલરૂપી બંધુનું મહત્ત્વ કહે છે. સત્ય, સંતોષ, ક્ષાંતિ આદિ બંધુઓ વિપત્તિનું નિવારણ કરનાર છે. માટે વસ્તુતઃ તેજ મારા બંધુઓ છે.

કાંતામે સમતૈવેકા જ્ઞાતયો મે સપરિયાઃ ।

વાણવગામતિ ત્યક્ત્વા ધર્મસંન્યાસરાત્ મમેન્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—એક સમતાજ મારી જી છે, સપરિયાવાળા આધુઓ મારી જ્ઞાતિ છે. તેથી વાણવગામને તલને ધર્મસંન્યાસી હું થાઉં.

વિવેચન—લૌકિક કાંતાનો સ્વભાવ હુમેશાં આત્મઉપયોગને પ્રતિકૂલ છે માટે મમત્વના ત્યાગથી સર્વત્ર તુલ્ય પરિણામવાળી સમતા તેજ મારી એક અદ્વિતીય પ્રિયા છે. સમાન એટલે સર્વ સાવધ બ્યાપાર રહિત, સ્વપરઅપાયરહિત. તુલ્યક્રિયા છે જેની એવા સાધુઓ મારી જ્ઞાતિ છે, મારો સંગાજન છે. કારણ કે આત્માનું સકલ એકરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને તેઓ ઉપાયમૂત છે. આવી ભાવનાથી બાહ્ય એટલે અનાત્મીય પદાર્થના સમૂહનો પરિહાર કરીને બાહ્યસંબંધ ત્યાગરૂપ જે ધર્મ તેનું સમ્યક્ પ્રકારે આત્માને વિશે સ્થાપન કરે, સર્વ વિરતિપણાનો સ્વીકાર કરે. ઉપાધ્યાય અન્યત્ર કહે છે બુદ્ધો પદ પાંચમું.

આસા છેર રહેજે જોગી, સોહાવે શિવવાસી.

ઉત્તરો સુજસ બખાને જ્ઞાતા, અંતરદ્વિ પ્રકાસી ॥

ચેતન જે છું જ્ઞાનઅભ્યાસી ॥ ૯ ॥

धर्मास्त्याज्याः सुसंगोत्याः सायोपशमिका अपि ।

माप्य चंदनगंधार्थं धर्मसंन्याससमुत्तमम् ॥ ४ ॥

સંહાર્ય—ચંદનગંધની જેમ ઉત્તમ ધર્મસંન્યાસ પ્રાપ્ત કરીને સાયોપશમિકા ધર્મપણ તજવા યોગ્ય છે.

વિવેચન—ચંદનટક્ષના પરિમલ સદૃશ, અતિ પ્રધાન, સ્વાભાવિક ધર્મસંન્યાસ—દ્વાયિક ભાવથી ઉત્પત્ત ય-

યેવ રત્નત્રયં પરિણામ, તેણે કરીને ત્યાગવિશેષ-પ્રાપ્ત કરીને, સેવના, દેવ, ગુરુ, ધર્મઆરાધનાદિ મુક્તિગથી ઉદ્ધવ પામેલા જે ક્ષાયોપશમિક એટલે આરિત્રમોહનીયાદિ કર્મનાં વિપાક ઉદયના નિરોધરૂપ મિશ્રભાવથી થયેલા જે સમ્યક્જ્ઞાન આરિત્રરૂપ ધર્મ તે પણ યોગી પુરૂષને તજવાયોગ્ય છે-કારણ કે તે પણ કિંચિત્ અશુદ્ધ છે સાદિ સાંત ભાવથી થયેલા છે. છતાં શુષ્કસ્થાનકથી તેરમા શુષ્કસ્થાનક મુખીનાં હવે અને શ્રેણિગત પુરૂષોને માટે આ ઉપદેશ છે. સામાન્યને માટે નથી.

गुरुत्वं स्वस्य नोदेति शिक्षासात्त्वेन यावता ।

आत्मतत्त्वप्रकाशेन तावत् सेव्यो गुरुत्तमः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જ્યાં મુખી આત્મતત્ત્વ પ્રકાશે કરીને પોતે પોતાને શિક્ષા આપે એવા ગુરુત્વને પામતો નથી ત્યાંમુખી ઉત્તમ ગુરુની સેવા કરવી.

વિવેચન—આત્મતત્ત્વ પ્રકાશ એટલે જીવના પરમાર્થ સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા. વળી શિક્ષાસાત્ત્વ, શિક્ષા જે પ્રકારની છે. (૧) અહણુશિક્ષા તે દશ પ્રકારના યતિધર્મનું અને ૫૬ જીવનિકાયાદિનાં સ્વરૂપનું બાણુ (૨) આસેવના એટલે તે પ્રથમ કહેલા વતાદિકનાં પરિપાલન વિધિરૂપ. તે

શિક્ષાએ કરીને સાત્ત્વ; સમાન આત્મસ્વરૂપ છે જેનું; સાત્ત્વ એટલે અનન્વરૂપ, અણેક ભાવ, તેણે કરીને ત્યાં સુધી જ્ઞાનીત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન; ક્રિયા, સંશોધનાદિ શુદ્ધોચી પ્રધાન એવા શુદ્ધની; સેવા કરવી. તે કાલ પછી સ્વયં મેવ શુદ્ધત્વ પામ્યાથી અન્વ શુદ્ધની અપેક્ષા રહેતી નથી.

જ્ઞાનાચારાદયોપીણાઃ શુદ્ધસ્વસ્વપદાવેધિ ।

નિર્વિકલ્પે પુનસ્ત્યાગે ન વિકલ્પો ન વા ક્રિયા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધનિજ નિજ પદની હૃદપ્રાપ્તિસુધી જ્ઞાનાચારાદિ પણ સેવ્ય છે. પરંતુ નિર્વિકલ્પ ત્યાગને વિષે વિકલ્પ પણ નથી, અને ક્રિયા પણ નથી.

વિવેચન—જ્ઞાન એટલે અંગઉપાંગોદિરૂપ જે શુદ્ધ જ્ઞાન તેનો આચાર એટલે તે જ્ઞાનના આસપાસ માટે કાલ, વિન્યાસિ અપ્રકાર, આદિ પદે કરીને દર્શનાચારાદિકનું મહત્ત્વ કરવું. શુદ્ધ એટલે સંપૂર્ણ વિમલ એવું જ્ઞાનાદિરૂપ જે સ્થાન તેજ સંપૂર્ણ શુદ્ધત્વરૂપ સીમા છે જેને વિષે એવા જ્ઞાનાચારાદિ પણ સેવ્ય છે. ભાવાર્થ એ છે કે કેવલપ્રાપ્તિ સુધી જ્ઞાનાચાર કાયિક સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ સુધી દર્શનાચાર, યથાખ્યાત ચારિત્રના લાભ સુધી ચારિત્રાચાર, સકલ ઇચ્છાનિરોધરૂપ શુક્લધ્યાનરૂપ વપની પ્રાપ્તિસુધી તપ

આચાર, અને અકરણતીર્થ પ્રાપ્તિ સુધી વીકીયાર ઇદ્ર છે. ત્યાં સુધી પૂર્વોક્ત આચાર માળવા યોગ્ય છે, ત્યારપછી સ્વસે-
વન ફલ આપેલાં, એવાં તે ઘરે આવી પહોંચ્યા પછી વાહન-
ની જેમ સ્વયમેવ નિવર્ત થાય છે. પુનઃ નિર્વિકલ્પત્યાગ, નિ-
ર્વિકલ્પ એટલે ગયો છે તારતમ્યરૂપ ભેદ-મર્ત્યક, અને પરોક્ષ,
પૌર્ણલિક અને અપૌર્ણલિક, પ્રમત્ત, અને અપ્રમત્ત, સકપાય
અને નિકપાય, સાલિલાપ અને નિરલિલાપ, આદિ જ્ઞાનાદિને
વિષે પ્રકાર જે થકી, એવો ત્યાગ-વિભાવ પરિહાર-પ્રાપ્ત થ-
યે સતે, વિકલ્પો-પૂર્વોક્ત ભેદો-ઉપજતાં નથી, આવશ્યકાદિ
ક્રિયા પણ નથી, કારણકે તે ક્રિયાનું પ્રયોજન સમાપ્ત થયું
છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે. (૧) સવિકલ્પત્યાગ એટલે બાહ્ય
ત્યાગ. હાખલા તરીકે અમુક કાળસુધી શિયળ પાળવું અમુક
દિવસ સુધી લીલીસરી ને ખાંવી વિગરે. (૨) નિર્વિકલ્પ-
ત્યાગ એટલે સર્વ વિભાવથી નિવૃત્ત એવો આત્મા તેને વિક-
લ્પ ક્રિયાનું પ્રયોજન નથી.

યોગસન્ન્યાસતસ્ત્યાગી યોગાનંપ્યશિલાસ્ત્યગેન્દ્રી

इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म परीक्ष्यमुपपद्यते ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—યોગસન્ન્યાસથી, મુનિ સમગ્ર યોગ ભેદને
પછી તજે. આ પ્રમાણે; પરપ્રોક્ત નિર્ગુણ બ્રહ્મ થાય છે

વિવેચન—યોગ એટલે મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તેનું મૂલ્યથી નિરોધ સ્વભાવને વિશે રચાયેલું. તેના વ્યાપારના અભાવને પ્રાપ્ત થવું. શુક્લધ્યાનના ત્રીજા અને ચોથા પાયાવડે સર્વ આત્મપ્રદેશોનું નિશ્ચલતાકરણથી અયોગી થવું તે યોગસંજ્ઞાસ. આત્મસ્વરૂપ માત્ર અવસ્થા સિવાય સકલ હેય પરિહારી, જોવા મુનિ પૂર્વોક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને મન, વચન અને કાયયોગના સમસ્ત લેહને તજે, આત્માથી પૂર્વક કરે. ઉક્ત પ્રકારે હ્રદયે શુદ્ધ ત્યક્ત થયો છે જેણે એવો તે મુનિ થાયછે. અને એજ પ્રકારે સાંખ્યાદિ મતવાળાએ કહેલ નિર્શુભ પ્રદાપણ પ્રાપ્ત થાય છે.

વસ્તુતસ્તુગુણૈઃ પૂર્ણમર્નતૈર્માસતે સ્વતાઃ ।

સ્વે સ્વત્ત્વામનઃસાષોનિરમ્ભસ્યવિષોરિવ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—પરંતુ પૂર્વોક્ત નિર્શુભ પ્રદા આત્માનું રૂપ વસ્તુતઃ અનંત શુભોએ કરીને પૂર્ણ અમરહિત સંદ્રમંડળની જેમ સ્વતાઃ પ્રકાશે છે.

વિવેચન—તત્ત્વો ઉ સકલ વિભાવ જેણે એવા આત્માનું સ્વરૂપ-આકાર-પોતાને સ્વભાવે કરીને જ્ઞાનાદિ જે નિરવધિ શુદ્ધ તેણે કરીને પૂર્ણ પ્રકાશે છે જ્ઞાની જેમ પ્રકાશે છે તે કહે છે. અમધનની વદાએ જેનું આચ્છાદન કર્યું નથી એવા

સંપૂર્ણ વિમલ ચંદ્રમંડળની જેમ પ્રકાશે છે.

ક્રિયાષ્ટકમ્ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાની ક્રિયાપરશાંતો ભાવિતાત્મા નિતેન્દ્રિયઃ ।

સ્વયં તીર્ણો ભવાંમોષેઃ પરં તારયિતું સમઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાની, ક્રિયાને વિષે તત્પર, શાંત ભાવનાથી વાસિત છે આત્મા જેનો, અને નિતેન્દ્રિય, સવસમુદ્રને તરવાને અને બીજાને તારવાને સમર્થ છે.

વિવેચન—શુદ્ધમુખથી સર્વજ્ઞપ્રોક્ત આગમ જેણે મહત્વ કર્યા છે તે જ્ઞાની કહેવાય. ક્રિયાપર એટલે ઉભયકાષ્ટે આપરયકં પડિલેહણુ, આહારશુદ્ધિ, ઉત્રવિહોરાદિ ક્રિયાને વિષે ઉદ્યમવંત. શાંત એટલે જેણે વિષયકપાયનો સંગ તળ્યો છે. ભાવિતાત્મા એટલે સમ્યક્ત્વભાવના, ધ્યાન અને શુભ અધ્યવસાયાદિએ કરીને જેનો માનસિક ઉપયોગ વાસિત છે; અને નિતેન્દ્રિય એટલે વિષયપ્રવૃત્તિમાંથી ઈન્દ્રિયોનું દમન કરીને પોતાને વશ જેણે કરી છે તે. પ્રવૌક્ત સમથ શુભોથી યુક્ત એવા મુનિ સવરૂપી સમુદ્ર પોતે તરવાને અને પોતાથી અન્ય સંગમ જનોને તારવાને સમર્થ છે. માટે હે ચેતન તું પણ તે-

વેા જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરનારો-યા, માતૃદેવીમાતા હરતી ઉપ-
ર દેવલ જ્ઞાન પામ્યા અને કાંઈ ક્રિયા કરી નહોતી એવું આ-
લંબન લઇને ક્રિયામાં જે તત્પર નથી તે અજ્ઞાની ભણવ.

ક્રિયાવિરહિતં સંતઃ જ્ઞાનપાવનપર્યક્તમ્ ।

ગતિં વિના પયગ્નોડપિ નામોતિ પુરગોક્ષિતમ્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—ક્રિયાએરહિત જ્ઞાન માત્ર નિષ્કલ છે. રસ્તા-
નો જાણનાર ગતિ કર્યા સિવાય વાંછિત નગર પહોંચતો નથી.

[વેચન—હંત શબ્દ કોમલ આમંત્રણ અર્થમાં છે. હે
કોમલ સદાવાળાઓ, જ્ઞાન માત્રથીજ હું-ધર્મી હું-એમ ગર્વ
કરો નહીં. શા માટે નહીં, તે કહે છે. પૂર્વે જતાવેલી જે ક્રિયા
તેથી વર્જિત, આત્મા છે, ધર્મ છે, એ વગેરેનું સંવેદન (જાણવું)
માત્ર જે જ્ઞાન તે અનર્થક છે. અસાધનત્વ હોઇને નિષ્કલ છે.
કારણકે તેનું ફલમાત્ર સંવેદનજ છે; પરંતુ આરંભાદિની
નિવૃત્તિના અભાવને લીધે મોક્ષનું સાધન નથી. આં દુષ્ટાંત
કહે છે. માર્ગનો જાણનાર એવો પુરૂષ-એ ગમનક્રિયાએ
રહિત હોય તો-વાંછિત નગર જઇ પહોંચતો નથી. માટે
ક્રિયા રહિત જ્ઞાન મોક્ષફલદાતા નથી. અન્યત્ર કહ્યું છે કે—

જલમાં મેરી-પગ ન હલાવે તાર્યો તે કેમ તરશે.
ઉપાસ્યામુહ અન્યત્ર કહે છે. જુઓ ૫૬ ત્રીજું.

કેયા ગિતા જ્ઞાન નહિં કળહું, ક્રિયાજ્ઞાન ગિતુનાંહી ॥
કેયાજ્ઞાન દોઢિ મિલન રહતુ છે, જ્યોં જલરસ જલમાંહી ॥
રમશુર જૈન કહો કસો હોવે ॥ ૮ ॥

ગી તેઓએ કહ્યું છે. જુઓ પદ જ્ઞાતમું.
છે મોક્ષ કરે નહિં કરણી, ઠોણત મમતા જાણમે
રહે અંધ જ્યુ જલનિમિ તરવો, બેઠો કાણેનાઉમે ॥ ૨ ॥

ગી તેઓએ કહ્યું છે. જુઓ પદ છત્રીસમું.
જ્યુ ઠોણતાર જલમે પેસી, હાંચ પાઉ ન હલાવે,
જાનસેતી કિરચિ સર્જ લાગી, જ્યુ અપનો મત ગાવે ॥

જાળલયા છાક મોહ મદિરાકી ॥ ૫ ॥
જેસે પાળકોઉ શિર પ્રાંધે, મહિરત નહિ લંગોટી,
સદ્ગુર પાસ ક્રિયા ગિતુ શિએ, આગમ જાતજ્યુ ઓટી ॥

॥ સખલ ૦ ॥ ૬ ॥

સ્વાનુકૂળાં ક્રિયાં કાલે જ્ઞાનપૂર્ણોપપેક્ષતે ।
પ્રદીપઃ સ્વપ્રકાશોઽપિ તૈલ પૂર્ત્યાદિકં યયા ॥ ૩ ॥
શબ્દાર્થ—સપ્રકાશ પ્રદીપ જેમ તેલ પૂર્તિઆદિની અ-
પેક્ષા કરે છે તેમ જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ એવો પણ સ્વઅતુ-
દ્ગુ ક્રિયાની અપેક્ષા કરે છે.

વિવેચન—વર્તમાન અવસ્થાને વિષે કેવલ જ્ઞાને કરીને
પૂર્ણ એવો કેવલી પણ પોતાને ઉચિત ધર્મોપદેશ, વિહાર,

યોગનિરોધ, ચૈત્ત્યેશ્ય મનનાદિ સ્વયોચ્ચ ક્રિયાનું આલંબન કરે છે. કારણકે પ્રવૃત્ત ક્રિયાવિના શેષ રહેલાં કેવલીના કર્મ પશુ ક્ષય પામતા નથી. તેા છદ્મસ્થનું શું કહેવું હવે દૃષ્ટાંત કહે છે કે પ્રહીપ પોતે ઉઘાતવાળો છતાં તેલ પૂરવાની અને વાટ વગેરેની અપેક્ષા કરે છે, તેવી રીતે જ્ઞાન પશુ મોક્ષ સાધવામાં સહકારી ક્રિયાની અપેક્ષા કરે છે.

યાદ્યપાર્થે પુરસ્કૃત્ય ચે ક્રિયાવ્યવહારતઃ ।

વદને કવલક્ષેપં વિના સે તૃપ્તિકાંસિનઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ઉચિત ક્રિયાના વ્યવહારને જે બાદ્યભાવપણે પ્રરૂપે છે તે, મુખમાં કવલનો મક્ષેપ કર્યા સિવાય તૃપ્તિની ઇચ્છા રાખે છે.

વિવેચન—જે પોતાને પંકિત માનીને, પ્રવૃત્ત ક્રિયામાં મુનિઓનું જે પ્રવર્તન, તેથી બાહ્ય, એટલે અનાદ્યમીય, પુણ્ય બંધાદિરૂપ કવિષ્ણુમાં મળવના દેવમુખાદિ, તેની જે પ્રરૂપણા કરે છે, ક્રિયાથી શું લાભ છે એ પ્રમાણે કહી ક્રિયાને વિષે નિરાદર થાય છે; માત્ર જ્ઞાનથીજ મોક્ષની અભિલાષા રાખે છે, મુદ્યાર્થ જ્ઞાનથી વહિત જાણવા મુખમાં અન્નાદિનો મક્ષેપ કર્યાવિના છુધાની તૃપ્તિ ઇચ્છનાર છે.

ગુણવદ્વહુમાનાદે નિત્યસ્મૃત્પાચસત્ક્રિયા ।

જાતંનપાંતયેદ્ધાવમંજાતંજનયેદપિ ॥ ૬ ॥

સંખ્યાર્થ—ગુણવાનના બહુમાનઆદિ, નિત્યક્રિયાની સ્મૃતિની હેતુભૂત, એવી સત્ક્રિયા, ઉપજેલા ભાવને હીન કરતી નથી, અને અલબ્ધ (નહીં પામેલા) નવીન ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે.

વિવેચન—ગુણ એટલે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રાદિ શ્રેષ્ઠતા જે ધર્મ. તે જેનાં ગુણ છે એવા મહાત્માને ગુણવાન કહીએ. તેમનું બહુમાન એટલે પૂજ્યબુદ્ધિપૂર્વક અદૃતિમ પ્રેમાતિશય, આદિ મટે કરીને પશ્ચાત્તાપ, પાપ દુઃખાં અતિચાર આલોચન, દેવાદિભક્તિ, શ્રદ્ધાદિ ઉત્તર ગુણનું પ્રહણ કરવું. તે હેતુથી અને વળી નિત્યસ્મૃતિ એટલે જે યત નિયમાદિ પ્રહણ કર્યા છે તેનું સ્મરણ તેથી જે સત્ક્રિયા એટલે સર્વજ્ઞ પ્રોકત નિરવધ ક્રિયા તે ક્રિયા કેવી છે તે કહે છે. પૂર્વે થયેલા ભાવને, શુદ્ધ આચર્ય પરિણામને, હીન કરતી નથી; અને વળી અભાત, અલબ્ધ, અભિનવ ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે આવા ગુણવાળી ક્રિયા અવશ્ય કરવી જોઈએ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ વિંશતિકા નામના ગ્રંથમાં આવીજ વિચાર દર્શાવ્યો છે.

સાયોપશમિકે ભાવે યાક્રિયા ક્રિયતે તયા ।

પતિતસ્યાપિ તદ્ભાવમવૃદ્ધિર્જાયતે પુનઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સાયોપશમિક ભાવમાં જે ક્રિયા કરાય છે, તે ક્રિયાએ કરીને, પતિતની પણ તદ્ભાવમવૃદ્ધિ થાય છે.

વિવેચન—જ્યે એટલે ઉદયમાં આવેલાં કર્મને અનુભવવાં, ક્ષપણ કરવાં. આત્મપ્રદેશથી પૃથક્ કરવાં; અને ઉપશમ એટલે અનુદિત કર્મને ઉદય વિપાકથી રોકવાં, સમાવવાં. તે જ્ઞાન, દર્શનના આવરણ મોહાંતરાયનો સંયોપશમ કર્યો તે ભાવને વિષે-સમ્યક્જ્ઞાન, આદિત્ર વીર્યઉદ્ઘાસરૂપ પરિણામને વિષે-વર્તેલાં જીવ. તે જીવ શુદ્ધવંદન, આવશ્યકાદિ ક્રિયા-કર્મ જાય કરવાનો ન્યાયાર-કરે છે. તે ક્રિયાએ કરીને પતિત એટલે શુભ પરિણામના શિખર, ઉપરથી ઢળી પડેલાં ને પણ તદ્ભાવ એટલે પૂર્વપ્રાપ્તભાવ સમ્યક્ત્વાદિ પરિણામ તેની અતિ પ્રધાનવૃદ્ધિ થાય છે.

ગુણવૃદ્ધયત્નઃ કુર્યાત્ ક્રિયાપસપ્તલનાય વા ।

एकं तु संयमस्थानं जिनानामवातिष्ठते ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી શુદ્ધની વૃદ્ધિને માટે અથવા અસખલનને માટે ક્રિયા કરવી. કેવલ 'જ્ઞાનીનું' સંયમસ્થાનતો એક પ્રકાર રહે છે.

વિવેચન—તતઃ એટલે પ્રલોકિત હેતુથી, જીવના અધ્ય-
વસાય હાંનિની વૃદ્ધિહેતુથી, જ્ઞાનાદિ જે ગુણ, તેની અપૂર્વ
શુદ્ધિને માટે અથવા પૂર્વપ્રાપ્તશુદ્ધિની હાની ન થાય તે
માટે, સુસુક્ષ્મકૃત ક્રિયા આવશ્યક. એક એટલે આરોહ અવ-
રોહના અભાવથી, મોહના અભાવથી, હમેશાં એક પ્રકાર છે
જેનો એવું સંયમસ્થાન, અધ્યવસાયસ્થાન, કેવલ જ્ઞાનીઓ
નું જ રહે છે. પરંતુ બીજાનું નહીં. કેવલજ્ઞાનીઓની નિરંતર
અનવનિષ્ઠ એક પારણામધાર હોય છે; તેથી તેમને ક્રિ-
યાનું પ્રયોજન નથી.

वचोऽनुष्ठानतोसंगक्रियासंगतिगंगति ।

સેયં જ્ઞાનક્રિયાભેદભૂમિરાનંદવિચ્છલા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—(જિનેશ્વરના) વચન અનુષ્ઠાનથી અસંગ
ક્રિયાની સંગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્ઞાનનું કરીને સ્નિગ્ધ તે, જ્ઞાન
અને ક્રિયાની અભેદભૂમિ છે.

વિવેચન—વચઃ એટલે જિનેશ્વરના મુખ્યારવિંદમાંથી
નિકળેલાં વચનરૂપ જિનાંગમ. તેને અનુસરીને ઉક્તક્રિયાનું
કરવું તે ક્રિયા કરવાથી અસંગ એટલે આલંબન સંગરહિત
સહજ, સ્વસંવેદનરૂપ એવી જે ક્રિયાપ્રવૃત્તિ તેની યોગ્યતા
પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાનંદ કરીને સ્નિગ્ધ એવી અસંગ ક્રિયા
તે જ્ઞાન અને ક્રિયાની અભેદભૂમિ બાણી.

વૃત્ત્યષ્ટકમ્ ॥ ૧૦ ॥

પીત્વા જ્ઞાનામૃતં મુક્ત્વા ક્રિયાસુરલતાફલમ્ ।

સામ્યતાંબૂલમાસ્વાદ્ય તૃપ્તિં યાતિ પરાં મુનિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનરૂપી અમૃતનું પાન કરીને, ક્રિયારૂપી સુરલતાના ફલનું ભોજન કરીને અને સામ્યતાંબૂલનું આસ્વાદન કરીને મુનિ ઉત્કૃષ્ટ તૃપ્તિને પામે છે.

વિવેચન—નવમાં અષ્ટકમાં ક્રિયાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. વ્યવહારમાં ભોજનાદિ પશુ ક્રિયા છે અને તે ભોજનાદિ ક્રિયાથી કેટલાએક તૃપ્તિ માને છે. પરંતુ તે આત્મતિકી નથી; તેથી જ્ઞાનક્રિયાથી થયેલી તૃપ્તિ આત્મતિકી છે એમ બતાવતા કહે છે કે મુનિ એટલે જ્ઞાનક્રિયાવાળા યોગી સ્વપરસ્પર રૂપનો અનુભવ કરનાર ભોધજ્ઞાન. તે રૂપી અમૃતનું શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસરૂપ ધારાએ પાન કરીને, મનને અભિમત ક્રિયારૂપી કલ્પશક્તિના ફલનું—સ્વાભાવિક આનંદરૂપ ફલનું—ભોજન કરીને, ધીમે ધીમે આવી સુખાદિરૂપી જિજ્ઞાસાએ સ્વાદ લઇને, અને સર્વત્રતુલ્ય દષ્ટિરૂપી તાંબૂલનું—આત્માને વિષે રતિરૂપ સુગંધી વિભૂષાકારી નાગવદલીના પાનનું—આસ્વાદન કરીને, સામ્ય તરંગિત થઇને, તદ્વજન્ય હી-

લા અનુભવીને, સર્વોત્કૃષ્ટ તૃપ્તિને—સર્વ ઇચ્છાની નિવૃત્તિ.
ને—પામેછે.

સ્વગુણેરેવ તૃપ્તિથેદાકાલમવિનશ્વરી ।

જ્ઞાનિનો વિષયા કિં તૈર્થેભવેતૃપ્તિરિત્વરી ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનીને સ્વગુણોથીજ જે ચિરકાલ સ્થાયિની
અવિનશ્વરી તૃપ્તિ થાય છે તો જે નાશવંત તૃપ્તિને ઉપભ-
વનાર છે તે વિષયોથી શુ ?

વિવેચન—યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપના બાણનારને નિઃસ્પૃહ-
તાદિ ધર્મે કરીને સર્વકાલસ્થાયી, અવિનાશી, ઇચ્છાનિવૃ-
ત્તિ થાય તો વિનાશ શીલવાલી, અલ્પકાલ રહેનારી તૃપ્તિ-
ઇચ્છાનિવૃત્તિ—જે કે પૂર્વોક્ત શબ્દાદિ વિષયોથી થાય છે તેનું
શુ પ્રયોજન છે. ? જુઓ ૫૬ પાંચમું.

‘પુર્જલકીતું’ આત્મ ધરત છે, સોતો સળહિ બિનાસી
તુ’તો ભિન્નરૂપ છે ઉત્તરે, ચિદાનંદ અવિનાશી ॥ ચેતન ૦ ૥ ૫ ॥

યાં શાંતૈકરસાસ્વાદાદ્રવેતૃપ્તિર્નાંદ્રિયા ।

સા નજિહૌંદ્રિયદ્વાગ પદ્મમાસ્વાદનાદાપિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—એક શાંતરસના આસ્વાદથી જે અતીંદ્રિય

તૃપ્તિ થાય છે તે જિહ્વાઈન્દ્રિયદ્વારા પટ્ટરસના આસ્વાદનથી થતી નથી.

વિવેચન—જિહ્વાઈન્દ્રિયને છતાંવાથી બીજું સર્વે ઇન્દ્રિયો છતાંય છે માટે તેના વિષયની નિરસતા બતાવતાં ચાંતરસની રસુતી કરેછે. હે આત્મન્ કહેવાને અથગ્ય અપૂર્વ એવી જે સ્વભાવ અનુયાયી, નિર્વેદસ્થાયી, છવની જે પરિણુતિ, તે એક ચાંતરસનો આસ્વાદ-રસાંતર સંયોગ રહિત ચાંતરસનો અનુભવ પ્રેમ સંક્રમ-તેથી થતી જે અતીન્દ્રિય અનુભવરૂપી રસનેન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવી-નિષ્કામવૃત્તિ જે થાય. તે તૃપ્તિ જિહ્વારૂપીદ્વારે-સાધને—કરીને તિકત, કદુ, કષાય, આમ્લ, મધુર અને લવણ એ છ રસના સ્વાદથી પણ થતી નથી.

સંસાર સ્વપ્નવન્નિષ્ઠયા તૃપ્તિઃ સ્યાદાભિયાનિકી ।

તથ્યા તુ શ્રાંતિશૂન્યસ્ય માત્મવીર્યવિપાકકૃન્ ૧૪૥

શબ્દાર્થ—સંસારમાં આભિમાનિકી તૃપ્તિ સ્વપ્નવત્ નિષ્ઠ્યાછે આત્મવીર્યના વિપાકે કરેલી શ્રાંતિશૂન્યની તૃપ્તિ ખરેખરી છે.

વિવેચન—સાંસારિક તૃપ્તિ માત્ર શ્રાંતિરૂપ છે એમ બતાવતાં કહે છે કે હે ચેતન, કમોના હૃદયથી થતા જન્મા-

દિગ્ધૃપ લવને વિષે અલિમાનિતી એટલે મોહોદય મિશ્રિત-
અહંતાસાન તે અલિમાન; તેથી થતી જે તૃપ્તિ, જોટી છે
છતાં મનકલ્પનાથી ખરી માનેલી માત્ર શાંતિરૂપ છે.
સત્તિને વિષે સ્વપ્નમાં જેમ મહારાજ્યાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે.
તેની જેમ અલિલાપની શાંતિ મિથ્યા છે. યથાર્થ તૃપ્તિ કઈ
છે તે કહે છે. આત્મવીર્ય એટલે જીવની સહજ શક્તિનો
ઉદ્ભાવ, તેની વૃદ્ધિ કરનારી અમરહિત સદ્જ્ઞાનવાળાની
તૃપ્તિ તેજ ખરી છે—સત્ય છે.

પુદ્ગલૈઃપુદ્ગલાસ્તૃપ્તિં યાન્ત્યાત્મા પુનરાત્મના ।

પરંતૃપ્તિમમારોપો જ્ઞાનિનસ્તન્ન યુજ્યતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—પુદ્ગલથી પુદ્ગલ તૃપ્તિ પામે છે. અને આ-
ત્મા આત્માથી તૃપ્તિ પામે છે માટે પરતૃપ્તિનો સમારોપ
જ્ઞાનીને થતો નથી.

વિવેચન—હે ચેતન, દેહ, ઇન્દ્રિય, મન આદિ મૂર્તી-
નાં પુદ્ગલજન્ય પદાર્થો, આહાર, વગ્ન અલંકારાદિ પુદ્ગ-
લોથી તૃપ્તિ પામે છે; કારણકે તેઓનો સમાન ધર્મ છે પરંતુ
આત્મા—જીવ—અનિચ્છાદિ સ્વભાવથી સ્વધર્મથી તૃપ્ત થાય
છે. પરંતુ પુદ્ગલથી તૃપ્ત થતો નથી; કારણકે તેમનો વિલક્ષણ
ધર્મ છે. ઉક્ત કારણથી જાણ્યો છે વસ્તુસ્વભાવ જેણે

એવા રાત્રીને, પરકૃત તૃપ્તિનો સમારોપ, ઉપચાર, ઘટતો નથી. વિધર્મમાં સુખ માનવું એ બુદ્ધિનો વિપર્યાય છે.

મધુરાજ્ય મહાશાકા ગ્રાહેવાદ્યેવમોરસાત્ ।

પરબ્રહ્મણિ તૃપ્તિર્ધાં જનાસ્તાં જાનતેઽપિન ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—મધુર ધૃત અને મહાશાકથી અગ્રાદ્ય, ગોરસથી બહાર એવી પરબ્રહ્મને વિશે જે તૃપ્તિ તેને લોકો માન્યતા પશ્યુ નથી,

વિવેચન—જે પર ઉપભોગમાં તૃપ્તિ માને છે તે સત્ તૃપ્તિને માણતા નથી તે બતાવે છે. હે મુનિ મિષ્ટરસમુક્ત જે ધૃત અને અતિ પ્રધાન તિક્ત આમ્લ રસાદિ એ સંસ્કૃત એવાં શાક તેના આસ્વાદનથી જેના સ્વરૂપનું અનુમાન થઈ શકે નહીં તેવી, અથવા મનોહર ભોગસાધન રાજ્યને વશવર્તી, ભોગલુપ્થ લવેથી જેનું સ્વરૂપ કળી શકાય નહીં એવી, વળી ગોરસ એટલે ગીત, નૃલ્ય સ્તુતિરૂપ વાણીરસ તેની બહાર એટલે શબ્દોમાં કહી શકાય નહીં તેવી, અથવા ગોરસ એટલે દૂધાદિથી નિવૃત્ત થયું છે સ્વરૂપ જેનું એવી; પરબ્રહ્મ એટલે સર્વ પ્રધાન, સકલ વિકાર રહિત, અનંત વિજ્ઞાનઘનશુદ્ધચૈતન્ય, તેને વિશે અપૂર્વ તૃપ્તિ ઘમ્છા નિરત્તિ—તેને વિવેકહીન પુરૂષ તત્ત્વ

નથી એ મોટું આશ્ચર્ય છે. તે તૃપ્તિની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયાસ કરવાનું તો દુર રહ્યું, પરંતુ તેને બાણુતો પણ નથી.

विषयोर्मिविषोद्धारः स्यादतृप्तस्य पुद्गलैः ।

જ્ઞાનતૃપ્તસ્ય તુ ધ્યાનસુષોદ્ધારપરંપરા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—પુર્જલથી અતૃપ્ત હવને વિષયની ઉર્મીરૂપ વિષ ઉદ્ધાર થાય છે. અને જ્ઞાનથી તૃપ્ત હવને ધ્યાનરૂપી અમૃતની ઉદ્ધાર પરંપરા થાય છે.

વિવેચન—પુર્જલની લોગતૃષ્ણાએ આતુર હવની વિષોદ્ધાર જેવી દુર્ગતિ થાય છે; અને જ્ઞાનના સ્વાદથી તૃપ્ત હવની ધ્યાનરૂપી અમૃતના ઉદ્ધાર જેવી સદ્ગતિ થાય છે તે કહે છે. પુર્જલ એટલે શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શત્વે કરીને પરિણુત, પરમાણુનો સ્કંધતેથી જે તૃપ્ત થયા નથી, તેના લોગ માં જે તૃષ્ણાતુર છે તેને શબ્દાદિ વિષયલોગ તેની ઉર્મીઓ-મનોરથતરંગ-તે રૂપી ઝેરનું વમન-દુષ્કલમય દુર્ગતિ-થાય છે. પરંતુ યથાર્થ સ્વરૂપના બોધથી જેના અસિલાય પૂર્ણ થયા છે તેને, ધર્મ અને શુક્લ ધ્યાનરૂપ અમૃત, તેના ઉદ્ધાર-સુખમય સદ્ગતિ આદિ ક્ષણની પ્રાપ્તિરૂપ ઉદ્ધવમન-તેની શ્રેણી-સુખ ઉપર સુખ સંતતિ થાય છે.

છલિનો વિષયાત્મા નેત્રોપેદ્રાદયોઽપ્યહો ।

મિથુરેકઃ સુલીલોકે જ્ઞાનવૃક્ષો નિરંજનઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—વિષયને વિષે તૃપ્ત થઈ અને ઉપેદ્રાદિ પદ્ય સુખી નથી. પરંતુ લોકોમાં જ્ઞાનવૃક્ષ, અંજનરહિત એક મિથુર સુખી છે.

વિવેચન—શબ્દાદિ વિષયમાં જે તૃપ્તાવૃત્તિ છે, જેની લોભાભિલાષા નિવૃત્ત થઈ નથી એવા મુરખતિ, ઉપેદ્રાદિ એટલે અકૃત્વર્તી, વાસુદેવાદિ જ્ઞાત, અને આદિપદે કરીને સામાન્ય જલ્દિમાન દેવ, મનુષ્યો તેઓ પણ સુખી નથી; કારણકે તેમનાં હૃદય વ્યાકુલિત છે. આમ છે ત્યારે જીવ પ્રાણીનું તેમ શું કહેવું ? દેવ અને મનુષ્યોમાં સ્વપરંધર્મ વિજ્ઞાપિએ કરીને જે તમ છે, સકલ અભિલાષ જેના નિવૃત્ત થયા છે, અને વળી જે નિરંજન છે—ઈષ્ટ, અનિષ્ટ, સંકલ્પ પ્રતિબંધરૂપ અંજનથી રહિત છે, એવા એક મુનિજ સુખી છે. પરમાનંદ વિજ્ઞાતી છે.

નિર્લેપાદ્યકમ્ ॥ ૧૨ ॥

સંસારે નિવસન્ સાર્થસજ્જઃ કજ્જલવેશ્વરિનિ ।

લિપ્યતં નિલિલો લોકો જ્ઞાનસિદ્ધો ન લિપ્યતે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સંસારરૂપ કાજળમય ગૃહમાં રહેતો, સ્વાર્થ પરપર, નિર્ણિત લોક લેખાય છે. જ્ઞાનસિદ્ધ લેખાતો નથી.

વિવેચન—સ્વાર્થ એટલે પોતાના દેહ, ધનકુટુંબાદિ મમત્વ ભાવનો જે લોક તેમાં તત્પર એવો સમસ્ત પ્રાણીઓનો સમૂહ કાજળમય ગૃહમાં, ભવવાસમાં રહેતો લેખાય છે, પાપકર્મરૂપી ધૂલિથી ઢંકાય છે. જ્ઞાનવાન મુનિ લેખાતો નથી બંધ હેતુથી બંધાતો નથી.

નાદં પુદ્ગલભાવાનાં કર્તા કારયિતા ચ ન ।

નાનુમંતાપિ ચેલાત્મ જ્ઞાનવાન્ લિપ્યતે કયમ્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પુદ્ગલ ભાવનો હું કર્તા નથી, કરાવનાર નથી અને તદ્દશુષ્ઠ અનુયાયી નથી. આવા જ્ઞાનવાળો આત્મા કેમ લેખાય ?

વિવેચન—પુદ્ગલભાવ એટલે પરમાણુથી થયેલા દેહ, કર્મ, વિવિધપચક, મતિ, બલિ, આકાર, યોગાદિ, ભાવ તેનો કર્તા હું નથી. સ્વતંત્ર નિર્લેખાદ્યક નથી. હું જ્ઞાનવાન છું, શુદ્ધાત્મા છું. પરભાવ હોવાથી તેઓનો કર્તા નથી. દરેક પરતુતુ સ્વભાવને વિષે કર્તૃત્વ છે માટે, એમ ન આ

નીએ તો અતિમસંગ દ્રવણથી સિદ્ધના હોવાને પણ પરભાવકતાં પણ આવે. વળી તે પુદ્ગલ જાવનો બીજા પાસેથી હું નિષ્પાદયિતા નથી તથા તેના ગુણનો અનુયાયી-પક્ષ-પાતી-પણ હું નથી. આ રીતે સ્વસ્વરૂપનો વેત્તા હવે કેમ કરીને લેપાય ? અર્થાત્ નજ લેપાય.

લિપ્યતે પુદ્ગલસ્કંધો ન લિપ્યે પુદ્ગલૈરહમ્ ।

ચિત્રચ્છોભાંજનં નેવ ધ્યાયશ્ચિતિ ન લિપ્યતે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—પુદ્ગલથી પુદ્ગલસ્કંધ લેપાય છે, પણ અજનથી ચિત્રચ્છોભની જેમ હું લેપાતો નથી, એવું ધ્યાન કરનાર લેપાતો નથી.

વિવેચન—દેહાદિરૂપ પુદ્ગલનો સ્કંધસમૂહ, લિંગશરીર, પુદ્ગલથી લેપાય છે. પુદ્ગલથી કરેલો ઉપચય તેમાં જ થાય છે. પરંતુ આત્મામાં થતો નથી. હું, મત્ત્વદશણવાળો આત્મા, લેપાતો નથી; મિશ્રિત થતો નથી. ભિન્ન સત્તા સ્વભાવ છે માટે. વિવિધ રંગના આવેશની જેમ ગગન, અજન નથી—શ્યામ વર્ણના પદાર્થથી—લેપાતું નથી, તેમ મારા આત્માની શુદ્ધ સત્તામાં પણ કર્મ આવેશ થતો નથી. ચૈતન્ય-અચૈતન્ય મિશ્ર થાયજ નહીં. પૂર્વોક્ત પ્રકારનું ધ્યાન કરતો—

ચિંતવન કરતો—આત્મા કર્મરેણુથી લેપાતો નથી. સ્વસ્વ-
ભાવને અનુયાયી પરિણામવાળી પરિણતિ છે માટે.

લિપ્તતાજ્ઞાનસંપાતપ્રતિધાતાય કેવલમ્ ।

નિર્લેપજ્ઞાનમયસ્ય ક્રિયા સર્વોપયુજ્યતે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—નિર્લેપ જ્ઞાનને વિષે મગ્ન એવા પુરુષની
સર્વ ક્રિયા કેવલ લિપ્તતા જ્ઞાનસંપાતના નિવારણુ અર્થે છે.

વિવેચન—નિર્લેપ એટલે આત્મા નિર્જંઘ છે એવા ભા-
વે કરીને થયેલો જે પ્રતિભાસ—જે જ્ઞાન—તેને વિષે જેનું
ચિત્ત સંલીન છે, એવા પુરુષની સર્વ ક્રિયાવેદન શેને માટે
છે તો કહે છે કે કર્મપુદ્ગલનાં સમૂહની આથે જે સંમિલિત
ભાવ, તેનું જે જ્ઞાન તેને લિપ્તતા જ્ઞાન કહીએ. કર્મોએ કરી-
ને આત્મા બદલે છે એવું જે વ્યવહારીક સંકલ્પથી જાણવું
તેનું જે સમાપ્તન તેના પ્રતિધાત-નિવારણુ—ને અર્થે છે.

તપઃશ્રુતાદિનામત્તઃ ક્રિયાવાનાપિ લિપ્યતે ।

ભાવનાજ્ઞાનસંપન્નો નિઃક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—તપ અને શ્રુત જ્ઞાનાદિએ મત્ત એવો ક્રિયા-
વાન પણ લેપાય છે. પરંતુ ભાવનાજ્ઞાને કરીને પૂર્ણ એવો
ક્રિયારહિત પણ લેપાતો નથી.

વિવેચન—કર્મરૂપી વનવૃં કહીને કરનાર, બાહ્ય અને અંતર બાર પ્રકારનો જે તપ, અને શુભ-શાશ્વતું જ્ઞાન આદિ પદે કરીને વ્યતિકુલાદિ મહત્ત્વ કરવાં. તે તપ અને જ્ઞાનાદિથી મત્ત થયેલ અભિમાની, સંયમ ક્રિયામાં ઉદયમંવંત હોય તોપણ પાપકર્મથી લેપાય છે. સત્ધર્મ સ્વસ્વભાવને વિષે પુનઃ પુનઃ આત્માને પરિબ્રુમાવશે તે ભાવના. તે ભાવનારૂપી જ્ઞાને કરીને પૂર્ણ, આવશ્યકાદિ ક્રિયારહિત હોય તોપણ લેપાતો નથી, કર્મોથી બંધાતો નથી. તેથી કરીને નિર્લેપ આત્મ સંપાદનને અર્થે ક્રિયા કરનારાએ મદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, ઉપાધ્યાયજી અન્યત્ર કહેછે. ભુઓ પદ ત્રીણું

પરપરનતિ અપની કરમાને, કિરિયા ગર્વે થેલો;

ઉનકું જૈન કહો કયું કહિયે, સો મૂશખમે પહેલો ॥

પરમશુદ્ધ જૈન કહો કયું હોવે ॥ ૫ ॥

અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા લિપ્તથ વ્યવહારતઃ ।

શુદ્ધચત્પલિપ્તપાપાનો ક્રિયાકાન્ લિપ્તયાદશા ॥૬॥

શબ્દાર્થ—નિશ્ચય નથે કરીને આત્મા અલિપ્ત છે અને વ્યવહારથી લિપ્ત છે. જ્ઞાની અલિપ્ત દૃષ્ટિએ અને ક્રિયાવાન્ લિપ્ત દૃષ્ટિએ તેને શુદ્ધ કરે છે.

વિવેચન—નથ વિભાગે કરીને આત્માનું લિપ્ત, અલિપ્તપણું દર્શાવતાં કહે છે કે આત્મા-ચેતન્ય સ્વરૂપી હવ—

નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ અલિપ્ત છે. કર્મરેણુના સંસર્ગ-
રહિત છે. દુઃખ્યાથકનયથી તો આત્મા અનુત્પન્નાવિનષ્ટ,
સ્થિર, એકરૂપ કર્તૃત્વલોકતૃત્વ રહિત છે. વ્યવહારનયથી જોતાં,
પર્યાયાથિકનયથી લિપ્ત છે. કર્મરેણુથી સંસ્લિષ્ટ છે. ઉત્પાદ
વ્યયમેવ વસ્તુ હોય છે તેથી શુદ્ધઅશુદ્ધતાથી બદ્ધ, લિપ્ત
કહેવાય છે. જ્ઞાન યોગી અલિપ્ત એટલે શુદ્ધ નિરંજન
આત્મા છે એમ દર્શાવનારી નેત્રથી—શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન
કરતો—આત્માને શુદ્ધ કરે છે, રાગાદિ બંધનનો નિરોધ
કરવાથી કર્મભલરહિત થાય છે. અને તપ આવશ્યકાદિ
ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન, લિપ્ત એટલે અનાદિ પ્રવાહિક કર્મ-
મેલથી હું લિપ્ત છું માટે શુદ્ધ થાઉં એમ દર્શાવતી નેત્રે
કરીને મહામોહાદિ દોષના રોકવાથી વિમલ થાય છે. મોટા
દોષની નિવૃત્તિ ક્રિયાનાં બળથીજ થાય છે. સૂક્ષ્મદોષની
નિવૃત્તિ જ્ઞાનનાં બળથીજ હોય માટે.

જ્ઞાન ક્રિયાસમાયે જઃ સદૈયોન્મીલને દ્વયોઃ ।

ભૂમિકાભેદતસ્ત્વજ મયેદેકેકમુદ્યતા ॥ ૭ ॥

ગોળદાર્થ—જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી જીવના નેત્રો સમકા-
લેજ દિવડે છે. અત્ર ભૂમિકાભેદ કરીને એકએકની શુદ્ધ્ય-
તા થાય છે.

વિવેચન—જીવને જ્ઞાન અને ક્રિયાનો લાભ સાથેજ થાય છે તે જતાવે છે. પૂર્વોક્ત જ્ઞાનનેત્ર અને ક્રિયાનેત્ર તે હૃદયારૂપ કરવાને જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકીભાવ સાથેજ થાય છે. પરંતુ કાલભેદ કરીને યતો નથી, કારણકે જ્ઞાનની રૂચિ અને ક્રિયાની રૂચિ ભેદ કરીને યતી નથી. પરંતુ અત્રં એટલે અમ્યદ્ દૃષ્ટિ જીવને વિષે ભૂમિકા એટલે દેશપ્રમત્ત, સર્વપ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, સરાગ, વીતરાગાદિ સંયમવાનની અવસ્થા તેનો ભેદ એટલે કાંઈ ગુણાદિથી થયેલી ભિન્નતાં તેજી કરીને એકએકની, કવચિત્ ક્રિયાની અને કવચિત્ જ્ઞાનની સુખ્યતા, પ્રાધાન્યપણું, થાય છે. ભાવાર્થ, જ્ઞાન અને ક્રિયાનો એકીભાવ છે. કોઈ વખતે જ્ઞાનની સુખ્યતાની સાથે ક્રિયાની ગૌણતા હોય છે, અને ક્રિયાની સુખ્યતાની સાથે જ્ઞાનની ગૌણતા છે તે માત્ર પૂર્વોક્ત ભૂમિકાભેદ આશ્રીને છે. સમકિતગુણસ્થાનવર્તી જીવને સમકિતપણાની કરણીની સુખ્યતા છે, દેશવિરતિ, સર્વવિરતીને તે સ્થાનની કરણીની સુખ્યતા છે. પરંતુ સાતમા આક્રમા અને નવમા ગુણસ્થાને વર્તતા જીવને જ્ઞાનની સુખ્યતા છે.

સજ્ઞાનં યદનુષ્ઠાનં ન દિપ્તંદોષપંકવઃ ।

શુદ્ધશુદ્ધસ્વભાવાય તસ્મૈ ભગવતે નમઃ ॥ ૮ ॥

સાબ્દાર્થ—જ્ઞાનપર્યંક જેવું અનુષ્ઠાન દોષપંકવથી

લિપ્ત નથી એવા શુદ્ધ, શુદ્ધ સ્વભાવી મહાત્માને નમ-
સ્કાર છે.

વિવેચન—અલિપ્તની સ્તુતિ કરતાં સમાપ્ત કરેછે.
જ્ઞાનપૂર્વક જે મહાત્માની મતપાલનાદિ ક્રિયા, દોષ એ-
ટલે ઈહલોકાશાંસા, પરલોકઆશાંસા, મિથ્યાત્વ, વિષય,
કપાયાદિ તે રૂપ પાંક-કાદવં-આદિ રૂપ મલ. તેથી જેની
ક્રિયા હૃદય થયેલી નથી, એવા વિમલ, હેયોપાદેય, જ્ઞા-
નયુક્ત મન પરિણામવાળા યોગીને-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વ-
ર્યવાનને નમસ્કાર છે.

નિઃસ્પૃહાદેકમ્ ॥ ૧૨ ॥

સ્વભાવલાભાત્ કિમપિપ્રાપ્તવ્યં નાવશિષ્યતે ।

इत्यात्मैश्वर्यसंपन्नो निःस्पृहोजायते मुनिः ॥ १ ॥

સાંખ્ય—સ્વભાવ લાભથી બીજું કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું
રહેતું નથી. માટે નિઃસ્પૃહ મુનિ આત્મઐશ્વર્યથી સુખ
પામે છે.

વિવેચન—હે પ્રાણી, સ્વભાવલાભ એટલે સમગ્ર
સ્વધર્મમય વસ્તુની-નિજ સહજ સ્વરૂપની-આવરણના

અભાવથી પ્રાપ્તિ. તેના કરતાં : બીજું ' કાંઈ આ જગતમાં
 જીવને પ્રાપ્ત કરવાનું નથી. સર્વ પ્રાપ્તિમાં સ્વભાવ પ્રાપ્તિનું
 પ્રધાનત્વ છે. એ હેતુથી અનાદમીય જ્ઞાવને, વિષે નિરાશી
 ભાવને પામેલો સાધુ આત્માનું જે સહજ ઈર્ષ્ય, જ્ઞાનાદિ
 વિભૂતિ તેણે કરી યુક્ત યાય છે.

સંયોજિતકરૈઃ કે. કે પ્રાર્થયંતે ન સ્પૃહાવદૈ ।

અયોગજ્ઞાનપાવંસ્ય નિઃસ્પૃહસ્ય તુળં જગત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—સ્પૃહાવાળા કયા કયા પુરૂષો હાથે જોડીને
 પ્રાર્થના કરતા નથી ? અનંત જ્ઞાન પાત્રવાળા નિઃસ્પૃહીને
 તે જગત્ તુલ્યત્ છે.

વિવેચન—સ્પૃહા એટલે ઇચ્છાવાળા તુલ્યાતુર કયા
 પુરૂષો શિર ઉપર હસ્તની અંજલિ કરીને પ્રાર્થના કરતા
 નથી ? અર્થાત્ સ્પૃહાવાળા સર્વ-ઉત્તમ, 'મધ્યમ', અને
 કનિષ્ઠ—યાચના કરે છે. આ પ્રમાણે સ્પૃહા, વિદ્યમાનનું
 કારણ યાય છે. કે 'શબ્દની દ્વિરૂપિત વિસ્તારના અર્થમાં છે,
 માત્ર એટલે કાંચનાદિ અર્થનો સંગ્રહ તે જોને નથી અર્થાત્
 નિષ્પરિગ્રહી છે, અથવા માત્ર એટલે પરિમાણ તે જોને
 નથી, એસું જ્ઞાન અર્થાત્ અનંત જ્ઞાન તેનું પાત્ર, એટલે
 અનંત સત્યજ્ઞાનની રક્ષાના આધાર, નિરિચ્છકને—ઇચ્છા-

રહિતને—ત્રિભુવનને વિષે રહેલી લક્ષ્મીનો સમૂહ તુલ્ય-
તુલ્ય ભાસે છે. કારણ કે તેનું કાંઈ તેને પ્રયોજન નથી. સા-
તના આનંદે કરીને તેની સકલ ઇચ્છા સમાપ્ત થઈ છે.

छिदन्ति ज्ञानदानेण स्मृहाविपलतां बुधाः ।

मुद्रशोपं च मूर्च्छां च दैन्यं यच्छति यत्फलम् ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—બુધ પુરુષો જ્ઞાનરૂપી હાતરડાથી સ્પૃહારૂપી
વિપલતાનું છેદન કરે છે. જે લતાનું ફલ મુખશોષ, મૂર્છા
અને દીનત્વ આપે છે.

વિવેચન—બુદ્ધ એટલે અધ્યાત્મશુદ્ધિને વિષે અવીણ
એવા પડિત પુરુષો, જે લતાનું ફલ—નિષ્પાદરૂપ કાર્ય—પ્રા-
ણીઓને મુખશોષ એટલે વિવેકરૂપી જલની આદ્રિતાના ત્યા-
ગરૂપ મુખની કાઠિન્યતા, મૂર્છા એટલે શૂન્યચિત્તાતા, તથા
દીનત્વને આપે છે તે સ્પૃહા વિપલતાને છેદે છે. સ્પૃહા એટલે
જ્ઞાનના ઉદયથી પ્રાણીને જે ધન, પ્રિયમુખની ઇચ્છા થાય
છે તે રૂપી વિપલતા, એટલે સર્મજીવજનો નાશ કરનારી
પત્સનોગાદિ ઝેરી વૃક્ષની શાખા તેને, વસ્તુ પરમાર્થ બોધ-
જ્ઞાન-રૂપી છેદનશક્તિથી, અનરૂપી વાસીને વિષે ઉગેલાંને
કાપી નાંખે છે, તે વિપલતાને ઉગવા દેતા નથી.

નિઃકાશ્વનોયા વિદુષા સ્પૃહાં વિવશ્વહારિઃ ।

મનાત્પરતિચાંદાલીસંમર્મગી કરોતિ ષા ॥ ૪ ॥

સામ્બાર્થ—કાશા પુરુષે સ્પૃહાને હૃદયગૃહની બહારે કાઢી નાંખવી નોંધજો કે જે સ્પૃહા આત્મમરતિરૂપી આં-
કાલીને સંજ કરેછે.

વિવેચન—અધ્યાત્મશુદ્ધિને વિષે વિવશ્વશ્ચ પાંડિતવર્ધને,
ધરુણ, મનરૂપી શુવનમાંથી હૃદયમંદિરમાંથી—દ્વર દેશને
વિષે સ્થાપવા યોગ્ય છે. તે સ્પૃહા કેવી છે તો કહે છે કે
આત્મરૂપ આનંદ નથી અર્થાત્ પુરુષાનંદ છે તે રૂપી
સર્વ ઉચ્છિદ્ધત્ લક્ષણ દરનાર ક્રોધ પ્રિયાના સંમનો અ-
ગીકાર કરેછે.

સ્પૃહાવન્તો વિલોક્યન્તે લયવસ્તુનતૂલવત્ ।

મહાશ્વર્વ તયામ્પ્યેતે મજ્જન્તિ ભવચારિણી ॥ ૫ ॥

સામ્બાર્થ—સ્પૃહાવાનું વશ અથવા રૂની જેમ હલકો
રૂખાય છે, તે છતાં ભવ સંયુદ્ધમાં રૂપે છે એ મહા આ-
શ્ચર્ય છે.

વિવેચન—વિવશ્વશુષ્કાદિને વિષે જેને લાલસા છે એવો

રને વિષે ખુદી જાય છે તે એક અમને મોટું આશ્ચર્ય લાગે છે. અથવા તેમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી; કારણ કે, બીજાની પાસે ચાચના કરવાથી લોકોમાં તૃણવત્ હલકો છતાં પરઆશા રૂપ મહાભારથી ભારે થયેલો ભવભાગરમાં ફળે છે.

ગૌરવં પૌરવંધત્વાત્ પ્રકૃષ્ટત્વં પ્રતિષ્ઠયા ।

સ્થવાર્તિ જાનિગુણાત્સ્વસ્ય માદુઃકુર્યાન્નિઃસ્પૃહઃ ॥ ૬ ॥

સાબ્દાર્થ—નિઃસ્પૃહી મુનિ, પૌરવંધત્વથી ગર્વને, પ્રતિષ્ઠાથી સર્વોત્કૃષ્ટપણને, અને જાતિગુણથી જ્ઞાતિને, પ્રગટ કરતો નથી.

વિવેચન—ઈન્ધારહિત મુનિ, પૌર એટલે નગરવા-સીએ. અથવા રાજા તેનાથી સેવનીય ભાવસેતુથી પોતાની મોટાઈ-ગર્વ-પ્રગટ કરતો નથી. તેઓ તેને વંદન કરે તેથી ગર્વ ધરતો નથી. પ્રતિષ્ઠા-સર્વ જનનને વિષે માન્યતા-એ કરીને પોતાનું સર્વોત્કૃષ્ટત્વ બતાવતો નથી. જાતિ એટલે ઉત્તમ કુલમાં જન્મ અને ગુણ તે ગાંધીર્ય, પ્રોત્ત્યાદિ અથવા જાતિયુક્ત જ્ઞાન વિન્યાદિ ગુણે કરીને પોતાની પ્રસિદ્ધિને પ્રગટ કરતો નથી.

ભૂશય્યા મૈત્રમશનં જીર્ણ વાસો વર્નમૃદમ્ ।

તથાપિ નિઃસ્પૃહસ્યાહો ચક્રિણોઽપ્યષિકં મુલમ્ ॥ ૭ ॥

શાખદાર્ય—નિઃસ્પૃહીને બુધિશાળી, લિપ્તાભોજન, શુભ-
વસ્ત્ર અને વનરૂપી શુદ્ધ ઇત્યાદિ ચક્રવર્તી કરતાં અધિક
સુખ છે.

વિવેચન—હે સુનિ, નિરિચ્છકનો ચંમત્કાર જુઓ. મંદી-
તલ તેજ જેની શાખા છે, ઘરઘરથી ખાત કરેલું જેનું ભો-
જન છે, અને શીર્ષવિશીલું જેનું વસ્ત્ર છે, તથા મહાનઅશ્વય
જેનું નિવાસસ્થાન છે, તોપણ ઇહલોક અને પરલોકના
સુખની પ્રચુરહિતનું સુખ, ચક્રવર્તીના સુખ કરતાં પણ
અધિક હોય છે; કારણ કે તે નિરાકુલ આનંદમય છે.

પરસ્પૃહા મહાદુઃખં નિઃસ્પૃહત્વં મહાસુખમ્ ।

પતદુક્તં સમાસેન લક્ષણં સુસદુઃખયોઃ ॥ ૮ ॥

શાખદાર્ય—પરસ્પૃહા એજ મહા દુઃખ છે, અને નિસ્પૃ-
હત્વ એજ મહા સુખ છે, એમ સંક્ષેપથી સુખદુઃખનું
લક્ષણ કહ્યું છે.

વિવેચન—આત્મલિપ્ત સંચેતન, અચેતન પદાર્થોની
પ્રત્યા તેજ મહાદુઃખ છે, વણાં લાંબા કાળસુખી ભોજનવાંધ
એવું મરકાદિ દુઃખનું કારણ છે. તેમજ સર્વ વસ્તુને વિષે
નિરિચ્છક ભાવે તેજ મોટું સુખ છે, સર્વ અનાગત કાળમાં

લોગવાય એવું સાદિ અનંત સુખનું કારણ છે. તે કારણથી
પૂર્વદર્શિત સુખદુઃખનું વશણ-સાપકચિન્હ-સંલેપમાં જિને-
શ્વર ભગવાને કહ્યું છે.

મૌનાદકમ્ ॥ ૧૩ ॥

મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ ।

સમ્યક્ત્વમેવતન્માનં મૌને સમ્યક્ત્વમેવ ચ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જગત્ના તત્ત્વને માને છે તે મુનિ; કહેવાય
છે, સમ્યક્ત્વ એજ મૌન છે, અને મૌન તેજ સમ્યક્ત્વ છે.

વિવેચન—નિર્ધાર જ્ઞાની પદ અસ્તિકાયરૂપ ચૌદ-શ-
બં પ્રમાણ એવો લોકના-જગત્ના-તત્ત્વને માને છે, શ્રદ્ધાપૂ-
ર્વક જાણે છે. તેને મુનિ શબ્દના અનુત્પત્તિ અર્થયુક્ત-મુનિ-
ત્વવાનું-જિનેશ્વરે કહ્યો છે. પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ મૌન, મુનિત્વ, મુ-
નિનો ભાવ; તેજ એક સમ્યક્ત્વ છે; બીજું નથી. અને જે
મુનિભાવ છે તેજ સમ્યક્ત્વ છે. ભાવાર્થ એ છે કે શુદ્ધ શ્રદ્ધા
એ નિર્ધાર કરેલ આત્મસ્વભાવની ઉપાદેયતાને વિશેષ ઉપયો-
ગ પરિણતિનું અવસ્થાને તેજ સમ્યક્ત્વ છે; અને સમ્યક્ત્વ
રસને કરીને હેતુપાદેયતા વિશિષ્ટ કરી ઉપાદેયને વિશેષમણ
સ્વભાવ એજ મૌન છે. આદે-બનેનું એકય છે.

આત્માત્મન્યેયપચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।

સેયં રત્નત્રયેદ્ભિરુચ્યાચારેકતા મુનેઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આત્મા આત્માએ કરીને આત્માને વિષે
આત્માને શુદ્ધ બાણે છે. માટે મુનિની આ જ્ઞાનાવસ્થા રત્નત્રય
ધીમાં જ્ઞાન, દર્શન (રૂચિ) અને ચારિત્ર (આચાર) ની એકતા કરે છે.

(વિવેચન—આત્મા એટલે પોતાના જ્ઞાનાદિ શુભરૂપને
જ્ઞાયકત્વકારિ વિષયી કર્તા. આત્મના એટલે કરણમૂલ આત્મા
ના જ્ઞાનવીર્યે કરીને, આત્મનિ એટલે સકલ ધર્મ પર્વાયત
આધારમાં શુભીમાં આત્માનમ્ એટલે અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ
દ્રવ્યત્વ, સત્ત્વ, પ્રમેયત્વ સિદ્ધત્વાદિ ધર્મયુક્ત છવ રૂપને
શુદ્ધ એટલે સકલ કર્મમૂલ રહિતપણાથી નિર્વિકારી બાણે છે
તે માટે પૂર્વોક્ત સમ્યક્ત્વ અને મોનની એકતા આ વધા
નછક બતાવેલી જ્ઞાનાવસ્થા—સાધુની જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર
વિષયમાં સમિ એટલે જ્ઞાન, રૂચિ એટલે સદા અ
આચાર એટલે ચારિત્ર તેની એકતા અભિસત્તા—બાહ્ય
ઐતન્ય સ્વયમેવ વિષયી છે અને સદ્વિષયમાં વિષયો
બાણે છે એવા કારકત્વ અણેદે કરીને સ્પષ્ટ થાય છે.

ચારિત્રમાત્મચરણાદ્ જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ ।

શુદ્ધજ્ઞાનનયેસાધ્યં ક્રિયાસામાત્ ક્રિયાનયે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ જ્ઞાનનયથી જોતાં; મુનિને આત્મચર-
ણથી, અને ક્રિયાનયથી જોતાં ક્રિયાલાભથી ચારિત્ર, જ્ઞાન
અને દર્શન સાધ્ય છે.

વિવેચન—શુદ્ધ જ્ઞાનનય એટલે શુદ્ધ રત્નત્રય—જ્ઞાન,
દર્શન, ચારિત્ર—નો અલેહ આહી જ્ઞાન પ્રધાનનય, સંબ્રહ્મનય,
તેનો સ્વીકાર કરેતો હે ભગ્ય, આત્મચરણ એટલે નિજ
સ્વભાવને વિષે ગમન રમણ તેજ હેતુથી ચારિત્ર, જ્ઞાન,
અથવા દર્શન સાધ્ય છે, ક્રિયા નય—ક્રિયા એટલે આવ-
શ્યકોદિ જે કર્તવ્ય અથવા ક્રિયા એટલે ઉત્પાદ બ્યયક્રય
વસ્તુ વ્યાપાર—તે ક્રિયાપ્રધાનનય—રત્નત્રયમાં લેહઆહી વચ-
નમાર્ગ—તેનો સ્વીકાર કરે તો કર્તવ્યપ્રાપ્તિથી યથા પ્રવૃત્તિ
આદિકરણ વિશેષે કરીને સર્વવિરતિ, દેશવિરતિરૂપ ચારિત્ર,
મત્યાદિકજ્ઞાન અથવા ઔપચારિક આદિક સમ્યક્ત્વ સા-
ધ્ય થાય છે.

યતઃપ્રવૃત્તિર્ન મળી લભ્યતે ના ન તત્કલમ્ ।

અતાસ્ત્રિકી મળિશ્ચિર્પણિશ્ચદા ચ મા યથા ॥૪॥

તથા યતો ન શુદ્ધાત્મસ્વભાવાચરણં મહેત્ ।

કમં દોષાનેવૃત્તિર્વા ન તદ્ જ્ઞાનં ન દર્શનમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જેમ વિપરીતઆહી મણિનું જ્ઞાન અને મ-
ણિની શ્રદ્ધા શુદ્ધ મણિમાં પ્રવૃત્તિ કરતું નથી, અથવા તેનું

ફલ પ્રાપ્ત કરતું નથી; તેમજ જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને વિષે આચરણ યત્ન નથી, અથવા દોષનિવૃત્તિ થતી નથી, તે જ્ઞાન નથી; અને તે દર્શન નથી.

વિવેચન—વિપરીત શ્રદ્ધા કરનાર અંતાત્મિક મણિત્વ જ્ઞાન અને મિથ્યા મણિમાં મણિની શ્રદ્ધા તે જ્ઞાન, શુદ્ધ મણિ-સત્ચરણ—ને વિષે પ્રવૃત્તિ કરતું નથી, તેના શુભ દોષ, વિક્ષોભન, પરીક્ષણ વ્યાપાર કરનાર યત્ન નથી; અથવા તે સત્ય મણિત્વ ફલ-વ્યોચિત મૂલ્ય અથવા વિષાપહરણાદિ કાર્ય—પ્રાપ્ત કરતું નથી. તેજ અંતાત્મિક મણિના દંડાંતે કરીને જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવોચરણ યત્ન નથી. શુદ્ધ એટલે નિરૂપાધિક એવો જે ભવનો સ્વભાવ-શોનાદિ સ્વધર્મથી અનન્યસ્વરૂપ સદૃશ સ્વરૂપ—તેને વિષે આચરણ, અલોક ભાવે ગમેન, અનુભવ રૂપે આસ્વાદન યત્ન નથી; અથવા પ્રકારાંતરે દોષ એટલે રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, જન્મ, મરણાદિ તેની નિવૃત્તિ થતી નથી; તે પૂર્વોક્તિરૂપ જ્ઞાન જ્ઞાન નથી; અને સમ્યક્ત્વ પણ નથી. એકે સૂક્ષ્મની પણ વિરાધના કરે નહીં એકું દ્રવ્યચારિત્ર અમાલીની પર પાળે પરંતુ જે આત્મભાવની રમણતા ન સાચ; જે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન પ્રાપ્તોતે દ્રવ્યચારિત્ર નિરૂપયોગી છે. દ્રવ્યચારિત્ર તો અભાવને પણ દોષ છે.

ઉપાધ્યાયજી અન્યથ કહે છે. બુદ્ધિઓ પદ આરમ્ભે
શ્રુતિ ચિંતા જ્ઞાન સેતો, ખીરનીસ્વાન
વિષયવશ્યા બુદ્ધિએ, સૌઈ સૌથો જ્ઞાનના પ્રભુ તોરે ॥ ૨ ॥

યથા શોકસ્ય પુષ્ટત્વં યથા વા વધ્યમંદનમ્ ।

તથા જ્ઞાનન્ ભવોન્માદમાત્મતુષ્ટો મુનિર્ભવેદ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સોજની પુષ્ટિની જેમ અથવા વધ્યની શોભા
તુલ્ય ભવોન્માદને બાણીને મુનિ આત્મતૃપ્ત થાયો.

વિવેચન—મુનિ એટલે જેનું સ્વરૂપ અગાઉ બતાવ્યું
છે એવા સાધુ, શોક એટલે શરીર ઉપર થતા સોજ તેની
પુષ્ટિની જેમ અથવા વિનાશનીય પશુ-પક્ષપશુની પુષ્પહાર,
ચંદનાદિથી શોભા કરવી તેની તુલ્ય, સંસારને વિષે થતા
ઉન્માદને બાણીને, આત્માને વિષે સંતુષ્ટ થાય.

મુલમં વાગનુચારં મોનમેકોદ્રયેષ્વાપે ।

પુદ્ગલેષ્વપ્રવૃત્તિસ્તુ યોગાનાં મોનમુત્તમમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—વાણીના અનુચારરૂપ મોન એકઃદ્રિયાદિને
વિષે પણ મુલમ છે. પરંતુ યોગોનું પ્રગ્લબને વિષે અપ્રવૃત્તિ-
રૂપ મોન ઉત્તમ છે.

ફલ પ્રાપ્ત કરતું નથી; તેમજ જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને વિષે આચરણ્યત્વ નથી, અથવા દોષનિવૃત્તિ થતી નથી, તે જ્ઞાન નથી; અને તે દર્શન નથી.

‘વિવેચન—વિપરીત અંદેશ કરનાર—અંતાત્વિક—મણિનું જ્ઞાન અને મિથ્યા મંથિમાં મંથિની શ્રદ્ધા તે જ્ઞાન, શુદ્ધ મણિ—સત્યરત્ન—ને વિષે પ્રવૃત્તિ કરતું નથી, તેનાં શુદ્ધ દોષ, વિદોષન, પરીક્ષણ બ્યાપાર કરનાર’ યતું નથી, અથવા તે સત્ય મણિનું ફલ-યથોચિત મૂલ્ય અથવા વિપાપહરણાદિ કાર્ય—પ્રાપ્ત કરતું નથી. તેજ અંતાત્વિક મંથિના દષ્ટાંતે કરીને જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવાચરણ્ય યતું નથી. શુદ્ધ જોટલે નિરૂપાધિક એવો જે જીવનો સ્વભાવ—જ્ઞાનાદિ સ્વધર્મથી અનન્યત્વરૂપ સંહર્ષ સ્વરૂપ—તેને વિષે આચરણ્ય, અતોદ ભાવે જમન, અનુભવ રૂપે આસ્વાદન યતું નથી; અથવા પ્રકારાંતરે દોષ જોટલે રાગ, દેવ, અજ્ઞાન, જન્મ, મરણાદિ તેની નિવૃત્તિ થતી નથી; તે પૂર્વોક્તરૂપ જ્ઞાન જ્ઞાન નથી; અને સમ્યક્ત્વ પશું નથી. એક સંક્રમની પણ વિરાધના કરે નહીં. એવું દ્રવ્યચારિત્ર જંગમોલીની પરે પાળે પરંતુ જે આત્મભાવની રૂમણવા ન થાય; જે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન થાય; તે દ્રવ્યચારિત્ર નિરૂપયોગી છે. દ્રવ્યચારિત્ર તો અભ્યસને પણ હોય છે.

ઉપાધ્યાયજી અન્ન ત્ર કહે છે. બુદ્ધિ એ પદ. આરંભું.
 શ્રુત ચિંતા જ્ઞાન સેતો, ખીર નીસ્વાન
 નિમગ્નવશ્યા બુંદતે, મોઢ મોઢ જ્ઞાનના પ્રભુ તેરા ॥ ૨ ॥
 યથા શોકસ્ય પુટ્ત્વ યથા વા વધ્યમંડનમ્ ।
 તથા જ્ઞાનન મરોન્માદમાત્મરુપ્તો મુનિર્ધવેત્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—મોઢની પુટ્ટિની જેમ અથવા વધ્યની શોભા
 તુલ્ય ભવેન્માદને બાણીને મુનિ આત્મવર્તમા યોગી
 વિવેચન—મુનિ એટલે જેનું સ્વરૂપ અગ્રાહ બતાવ્યું
 છે એવા સાધુ, મોઢ એટલે શરીર ઉપર થતા મોઢ તેની
 પુટ્ટિની જેમ અથવા વિનાશનીય પંચુ-યસંપશ્ચની પુષ્પહાર,
 ચંદનાદિથી શોભા કરવી તેની તુલ્ય, સંસારને વિષે થતા
 ઉન્માદને બાણીને, આત્માને વિષે સંતુષ્ટ થાય.

સુલભ વાગનુચાર માનમેકાદ્રિયેન્વાપે ।
 પુદ્ગલેષ્વમટ્તિસ્તુ યોગાનાં માનમુત્તમમ્ ॥ ૭ ॥
 શબ્દાર્થ—વાણીના અનુચારરૂપ મોન એટલે પ્રિયાદિને
 વિષે પણ સુલભ છે, પરંતુ યોગીનું પ્રગ્ભવને વિષે અમટ્તિ-
 રૂપ મોન ઉત્તમ છે.

ફલ પ્રાપ્ત કરતું નથી; તેમજ જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને વિષે, આચરણ યત્ન નથી, અથવા દોષનિવૃત્તિ થતી નથી, તે જ્ઞાન નથી; અને તે દર્શન નથી.

વિવેચન—વિપરીત ગ્રહણ કરનાર અંતઃસ્થિક મણિનું જ્ઞાન અને મિથ્યા મંથિમાં મણિની શ્રદ્ધા તે જ્ઞાન, શુદ્ધ મણિ-સત્યરત્ન—ને વિષે પ્રવૃત્તિ કરતું નથી, તેના શુદ્ધ દોષ, વિલોકન, પરીક્ષણ બ્યાપાર કરનાર યત્ન નથી, અથવા તે સત્ય મણિનું ફલ-વ્યયોચિત મૂલ્ય અથવા વિધાપહરણાદિ કાર્ય—પ્રાપ્ત કરતું નથી. તેજ અંતઃસ્થિક મણિના દૃષ્ટાંતે કરીને જે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ આત્મસ્વભાવાચરણે યત્ન નથી. શુદ્ધ જોટલે નિરૂપાધિક જોવાં જે હવનો સ્વભાવ-જ્ઞાનાદિ સ્વધર્મથી અનન્યત્વરૂપે સહેજ સ્વરૂપ—તેને વિષે આચરણ, અલોકનાવે ગમન, અનુભવ રૂપે આસ્વાદન યત્ન નથી; અથવા પ્રકારાંતરે દોષ જોટલે રાગ, દેષ, અજ્ઞાન, ભ્રમ, મરણાદિ તેની નિવૃત્તિ થતી નથી; તે પૂર્વોક્તરૂપ જ્ઞાન જ્ઞાન નથી; અને સમ્યક્ત્વ પણ નથી. એક સંક્રમની પણ વિરાધના કરે નહીં જોતું દ્રવ્યચારિત્ર જમાલીની પર પાળે પરંતુ જે આત્મભાવની સમજતા ન, યાચ, જે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન થાય તે દ્રવ્યચારિત્ર નિરૂપયોગી છે. દ્રવ્યચારિત્ર તો અભવ્યને પણ હોય છે.

ઉપાધ્યાયજી અન્યત્ર કહે છે, બુદ્ધિ પદ આરંભે
શ્રુત ચિંતા જ્ઞાન સેતો, ખીરનીરવાન
વિષયવૃદ્ધિ બુદ્ધિવે, સોઈ સોઈ જ્ઞાનના પ્રભુતેરો ॥ ૨ ॥

यथा शीफस्य पुष्टत्वं यथा वा बध्यमंडनम् ।

तथा ज्ञानम् भवोन्मादमात्मवृत्तो मुनिर्भवेत् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—સોજની પુષ્ટિની જેમ અથવા વધ્યની શોભા
તુલ્ય ભવોન્માદને બાણીને મુનિ આત્મવૃત્ત થાયો.

વિવેચન—મુનિ એટલે જેનું સ્વરૂપ અગાઉ બતાવ્યું
છે એવા સાધુ, શોફ એટલે શરીર ઉપર થતા સોજ તેની
પુષ્ટિની જેમ અથવા વિનાશનીય પશુ-પરંપશુની પુષ્પહાર,
અંદનાદિથી શોભા કરવી તેની તુલ્ય, સંસારને વિષે થતા
ઉન્માદને બાણીને, આત્માને વિષે સંતુષ્ટ થાય.

सुलभं वागनुचारं मानमकोद्रयेष्वापि ।

पुद्गलेष्वमवृत्तिस्तु योगानां मानमुत्तमम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—વાણીના અનુચારરૂપ મૌન એકેન્દ્રિયાદિને
વિષે પણ સુલભ છે, પરંતુ યોગોનાં મુર્જલને વિષે, અપ્રવૃત્તિ-
રૂપ મૌન ઉત્તમ છે.

વિવેચન—લૌકિકે મોનનું અપ્રધાનપણ બતાવતાં જાણે મોનની સ્તુતિ કરે છે, વચનનું અભાવણ, વાણીના અનુચાર-રૂપી મોન-મુનિત્વ-માત્ર સ્પર્શે દ્રિયવાળા જોકે દ્રિય જીવને-પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય જીવને-વિષે પણ સુલભ છે, મુખેથી પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે તેમને અભાવકપણું છે. ત્યારે મનુષ્યને તેમ કરવું શું કુશ્કર છે ? તો કહે છે કે ના. પરંતુ યોગ જોટલે કરણજાત મન, વચન અને કાયાના વીર્યપ્રસરશક્તિ વ્યાપાર તેની સ-શીર, વજ્ર, અલંકારાદિ પુર્ણવને વિષે અપ્રવૃત્તિ જોટલે તે પદાર્થોને વિષે રમ્યત્વ, અરમ્યત્વાદિનું અહણ કરવાને અભિ-મુખ થયેલા વીર્યનું શાધવું તે રૂપી, મોન, મુનિત્વ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. તપની જેમ સંકલ્પે સાધન આપવાને સમર્થ છે.

વ્યોતિર્મયીવ દીપસ્ય ક્રિયા સર્વાપિ ચિન્મયી ।

વસ્યાનન્યસ્વભાવસ્ય તસ્ય મોનમનુષ્ઠરમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—મદીપની સર્વ ક્રિયા પ્રકાશશક્તિવાળી ॥ તેમ, જે અનન્ય સ્વભાવવાળાની સર્વક્રિયા જ્ઞાનમય છે તેનું મોન સર્વોત્તમ છે.

વિવેચન—અનન્ય સ્વભાવવાળા જોટલે આત્મસ્વરૂપ-થી ભિન્ન જેના પરિણામ નથી જોવા, આત્માથી અલેદ ચિ-

તદ્વૃત્તિવાળાની સમગ્ર ક્રિયા-શુષ્કપ્રકર્ષણ પ્રવર્તન કરવાને
વીર્યની પ્રવૃત્તિ, અથવા આહાર, વ્યવહારાદિ ક્રિયા જ્ઞાનમયી
છે. સ્વશુષ્કની અનુયાયી પ્રવર્તે છે તેનું મોન સર્વોત્કૃષ્ટ છે.
ત્યાં હૃદય કહેછે. પ્રહીપની સર્વ ક્રિયા જેમ પ્રકાશશક્તિ-
વાળી છે તેમ પૂર્વોક્ત યુનિનું મોન, આત્માથી અલોહ પ્રવર્ત-
નપણું છે માટે મોન સર્વમાં પ્રધાન છે.

વિદ્યાપ્રકર ॥ ૨૪ ॥

નિત્યશુદ્ધ્યાત્મતારુયાતિ રનિત્યાશુદ્ધનાત્મસુ ।

અવિદ્યા તત્ત્વધીર્વિદ્યા યોગાચાર્યૈઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—અનિત્ય, અશુદ્ધ અને અનાત્મને વિષે નિત્ય,
શુદ્ધ અને આત્મતા બુદ્ધિ તે અવિદ્યા છે. તત્ત્વને વિષે જે
બુદ્ધિ, તેને યોગાચાર્યોએ વિદ્યા કહી છે;

વિવેચન—અનિત્ય એટલે નાશવંત, આત્માથી ભિન્ન
સર્વ કાળ નહીં રહેનાર. અશુદ્ધ એટલે પૂર્ણ પ્રદાનો સ્પર્શ
નહીં કરવાથી હૃદયે સવતા મંત્રને લીધે અપવિત્ર અનાત્મા
એટલે જે આત્મરૂપ નથી, પરકીય ધને, દેહ પરિજનાદિ
પદાર્થો, તેને વિષે ક્રમથી નિત્યતા શુદ્ધતા અને આત્મતાની

અધ્યાતિ-અસિદ્ધ-તે અસિદ્ધિ નથી. મોહજ્ઞાન છે. તત્ત્વને વિષે-
શુદ્ધ આત્માને વિષે-અવિનાશીપણાથી નિત્યતા, સંકલકર્મભેદે
રહિતપણાથી શુન્યતા, અને સર્વ કાલે યોગાથી અભિન્નપણા-
એ કરીને આત્મતા. પૂર્વજ્ઞા જુદી તેજ. ખરી વિદ્યા છે-અમો-
હજ્ઞાન છે-એમ યોગના આચાર્ય-શ્રીભદ્રબાહુ, જિનભદ્રગણિ
હરિભદ્રસૂરિ, યતજ્ઞસિ, વસિષ્ઠ, ભગદત્ત, ભાસ્કરાદિ યોગ-
શાસ્ત્રના કર્તાએ-કયન કયું છે.

यः पश्यन्नित्यमात्मानमानित्यं परसंगमम् ।

उलं लब्धुं न शक्नोति तस्य मोक्षमलिम्लुचः ॥ ૧ ॥

શાખશર્પી-આત્મા નિત્ય છે, અને પરસંગ અનિત્ય છે,
એમ જે જાણે છે તેને વિષે મોહરૂપી તરકરે અવેકાશ મામ
કરી શકતો નથી.

વિવેચન-વિદ્યા જેણે મામ કરી છે એવા યોગી
આત્માને-અવિચલિત ચિદ્રચનભવને-સનાતન અવિનાશી,
વિમલ જ્ઞાનતા ઉપયોગરૂપી દિગ્દિશી બુદ્ધિ છે. તથા શરીર આ-
દિ સર્વ પરસંયોગને અશાશ્વત, વિનાશી, બુદ્ધિ છે. એવા વિ-
દ્વાનને વિષે મોહ-અજ્ઞાન, અજિવા, મોહનીય કર્મના ઉદયથી
અથેલા રાગાદિ-રૂપીચોર, અવજ્ઞાનરૂપી છિદ્ર મામ કરવાને
સમર્થ પડે નથી.

તરંગતરલાં લક્ષ્મીમાયુર્વાયુવદસ્થિરમ્ ।

અદમ્યશીરનુધ્યાપેદમ્બવદ્ગુરંવપું ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ—જેની બુદ્ધિ પ્રુષ્ઠ છે તે લક્ષ્મીને તરંગવત્ અ-
ચલ જાણે છે. આયુધ્યને વાયુવત્ અસ્થિર જાણે છે. અને શરી-
રને મેઘની જેમ ભંજુર જાણે છે.

વિવેચન—સત્યજ્ઞાનભાવ અને શુદ્ધ ઉપયોગે કરીને
જેની બુદ્ધિ પ્રુષ્ઠ છે એવો પ્રુષ્ઠ, સ્થાવર જંગમ સંપત્તિને જ-
લકલ્લોલ જેવી અપલક્ષ્યમજે છે. હૃદયને વિષે ધારે છે. હે જી-
વ, આ પાપનું મૂલ નાશવત્ લક્ષ્મી ચિરકાલ રહેતી નથી;
તેને વિષે શુ રક્ત યજુ એવી ભાવના ભાવે છે-હવિત છે તે
પવનની જેમ અસ્થિર છે, અને શરીર મેઘઘટાની જેમ ક્ષણ-
માં દેખાઈ ક્ષણમાં નષ્ટ થાય એવું છે. એમ જે સમજે છે તે
વિદ્યાવાન છે. શરીર ક્ષણમાં નાશ થાય એવું છે એ વાત જ્ઞા-
નવિલાસમાં સ્પષ્ટ બતાવેલી છે. જુઓ પદ અગ્નીઆરમ્
ઈસ મઠકા હે કવન ભરોસા, પડ જાવે અટપટમે, અવધૂ
સૂતા કયા ઈસ મઠમે.

છિનમે તાતા, છિનમે શીતલ, રોંગ શોક બંધુ મઠમે,
પાની કિનારે મઠકા વાસા, કવન-વિશ્વાસ એ તટમે, અવધૂ

શુનીન્યપ્યશુષીકર્તુ સપર્યેઽશુર્વાસંમને ।

દેહે જસાદિના શૌચ ધ્રમો મૂદસ્ય દારુણા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—પવિત્ર વસ્તુને પણ અપવિત્ર કરવાને સમર્થ,
અશુષીને વિષે જેની ઉત્પત્તિ છે એવા દેહને વિષે જસાદિકે
કરીને પવિત્ર કરવારૂપ મૂદ પુરૂષને આકરો જામ છે.

વિવેચન—શુષીને એટલે મનસાર, કેશર, ચંદન,
રેશમી કપડું, રૂપ વગેરે પવિત્ર વસ્તુઓ તેને અપવિત્ર કર-
વાની શક્તિવાળા, અને શુક્રચોગ્નિત, પુરીષ, મસાદિને વિષે
જેની ઉત્પત્તિ છે એવા શરીરને, જલ, ભસ્મ, દર્ભ, માટી
આદિકે પવિત્ર કરવારૂપ જ્ઞાન વિલેપનાદિથી શૌચ કરવા
રૂપ ધ્રમ—જે વસ્તુઓથી મારો દેહ પવિત્ર થયો એવા
દારૂણ, ભયાનક, ખાંતિ-મૂદ પુરૂષની દોષ છે.

યાસ્નાત્વા સમતાકુંદે દિત્વા કમલજ્જં મલમ્ ।

દુનર્ન યાતિં માલિન્યં સોઽન્તરાત્મા પરા શુચિઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—સમતાના કુંડમાં જ્ઞાન કરીને અને કુંડમાં
મલને દૂર કરીને દરીથી જે મલિનતાને પામતો નથી તે
અંતર આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે.

વિવેચન—વિદ્યાતત્ત્વ સંયુક્ત જે યોગી સમતા એટલે સર્વને વિષે તુલ્યશક્તિ તે રૂપી જળાશયમાં સ્નાન કરીને, અને પાપ કર્મથી ચતા મેલનો, કર્મલેપથી યથેલી આત્માની મલિનતાનો—પરિહાર કરીને સમતારૂપી રસથી પાપમલ-નું પ્રક્ષાલન કરીને શુદ્ધ થયેલ—ફરીથી પૂર્વોક્ત મલિનતાને પા-મતો નથી એવો અંતરાત્મા—કાયાદિ બહિર્ભાવને સાક્ષી માત્રપણાએ તટસ્થતાવા—સર્વોત્કૃષ્ટ પવિત્ર છે.

આત્મલોભો નવાપાશો દેહમેહધનાદિષુ ।

યાસિત્તે પ્યાત્મના તેષુ સ્વસ્વ વંધાય જાયતે ॥૬૥॥

શબ્દાર્થ—દેહ, ઘર અને ધનાદિમાં આશપણની બુદ્ધિ તે નવીન પાશ છે. જે તે પદાર્થોને વિષે જીવે સ્થાપેલી છનાં જીવના બંધનને માટે થાય છે.

વિવેચન—શરીર, ઘર, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેમાં મદીય-પણાની બુદ્ધિરૂપ અલિનવ પ્રસિદ્ધ બંધનોમાં નહીં દેખાતી પાશ છે. પ્રાણીઓને બાંધવાને રક્ષણ છે. જે આત્મીય બુદ્ધિ રૂપ પાશને જીવ, દેહાદિ પદાર્થોને વિષે સ્થાપે છે મૂકે છે, તોપણ આત્માના બંધન અર્થે—કર્મરક્ષણથી નિયંત્રણ અર્થે—થાય છે. પાશ જેને વિષે ક્ષિપ્ત હોય તેના બંધનને માટે છે. પરંતુ આ પાશ, તેના બંધનને માટે છે.

તમાએ આત્માના શુણ્ણ શિવાય અન્ય પદાર્થોને વિષે મહીયત્વ
બુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વિદ્યાતત્ત્વનું ફલ છે.

મિથો યુક્તપદાર્થોનાયસંક્રમચમત્ક્રિયા ।

ચિન્માત્રપરિણામેન વિદુર્વૈવાનુભૂયતે ॥ ૭ ॥

• શબ્દાર્થ—પરસ્પર યુક્ત પદાર્થોના અસંક્રમરૂપી
અમત્કાર, ચિન્માત્ર પરિણામે કરીને પંડિતથી અનુભ-
વાય છે.

વિવેચન—એક નભઃ પ્રદેશ વિશે રહેલા ધર્માસ્તિકાયા-
દિ પદાર્થોનું અસંક્રમ—એકત્વ ઝીલ રૂપે પરિણમન ન થતું.
તે રૂપી અમત્કાર—લોકોત્તર વસ્તુભાવ જોવાથી થયેલો ચિ-
ત્તનો આનંદ—શુદ્ધ જ્ઞાનના ઉપયોગે કરીને નિમાગમને
વિષે નિપુણ પંડિતથી અનુભવાય છે. આ અમત્કારને નહીં
બાહ્યનારા સિદ્ધ ક્ષેત્રને વિષે અવગાહન કરનાર પત્રકુટુંબાદિ
પદાર્થોને વિષે સ્વસંક્રાંતિ બાહ્યનારા આત્મારૂં છે, એમ અ-
જ્ઞાનને વશ થવાથી બકે છે.

અવિદ્યાતિનિરર્ધ્વસે દશા વિદ્યાંમનસ્પૃષ્ઠા ।

પર્યન્તિ વરમાત્માનમાત્મન્યેષ દિ યોગિનઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ—અવિદ્યારૂપ અધિકારનો નાશ થયે સતે, વિદ્યારૂપી અન્વન અહણ કરનારી નેત્રે કરીને યોગીઓ આત્માને વિષે પરમાત્માને જુએ છે.

વિવેચન—અવિદ્યા એટલે અનાત્મીયને વિષે મહીય-પણાની ભુદ્ધિ. તે રૂપી તિમિર-દૃષ્ટિનો વ્યાધાત કરનાર અધિકાર—નો નાશ થયે સતે, સુનીત્વરો આત્મા અને આત્મધર્મને વિષે આરાપણાની મતિરૂપી નેત્ર રોગ હણનાર આધધતુ અહણકરનાર દૃષ્ટિએ કરીને—જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરીને—પોતાને વિષે પરમાત્મા—પૂર્ણ પ્રદા-ને જુએ છે.

વિવેકાષ્ટકમ્ ॥ ૧૫ ॥

કર્મજીવે ચ સાંશ્લિષ્ટે સર્વદા સીરનીરવત્ત ।

વિભિન્નીકુરુતે યોઽસૌ મુનિહંસો વિવેકવાન્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વદા સીરનીર જેમ એકરૂપ થઈ રહેતા કર્મ અને જીવને જે વિભિન્ન કરેછે તે મુનિરાજ વિવેકવાન્ છે.

વિવેચન—જે મુનિહંસ ઉન્નત ગુણે કરીને શ્રેષ્ઠ યોગી, અનાદિથી સર્વકાળે દ્વધ અને પાણીનો એકાકાર સંયોગ

તાંવત્ અતિશય સંયુક્ત એકાકાદે કરીને મળી ગયેલા જ્ઞા-
નાવરણીયાદિ અણકમો અને છુવને અવિલિતને ને લિત
કરેછે-સંયુક્ત છતાં જડચેતન લક્ષણથી તેની વ્યવસ્થા કરીને
પૃથક્ કરેછે, તે યોગી સ્વપરતુ વિવેચન કરનાર જ્ઞાનવાળા
છે. હંસ દ્વય ગ્રહણ કરી પાણી છોડી દે છે; એ સુખસિદ્ધ છે.
દેહાત્માદ્યવિવેકોડ્યં સર્વદા સુલભો મથે ।

મથકોઽપિ તદ્ભેદવિવેકસ્વાતિદુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—દેહ એજ આત્મા છે એ આદિ અવિવેક સં-
સારમાં સર્વદા સુલભ છે. પરંતુ દેહઆત્માનો ભેદ ઠાઠિ ભ-
વથી પણ પ્રાપ્ત કરવો દુર્લભ છે,

વિવેચન—આ ચતુર્જતિ સંસારમાં, દેહાત્માદિ અવિ-
વેક સુલભ છે. દેહ એટલે શરીર તેજ આત્મા છે, આ શરીર
હું છું એવી ને છુદ્ધિ તે સુલભ છે. આદિ પદે કરીને વચન
આત્મા, મનઆત્માતું ગ્રહણ કરવું. જેમકે આ હું બોલું
છું, વિચાર કરું છું તેજ આત્મા. પરંતુ મન, વચન અને
કાયાની સર્વ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિનો સાત્તા આત્મા છે એમ નહીં.
આવો અવિવેક-સ્વપરસ્વરૂપ અવધારણ જ્ઞાનરહિતપ-
ણ-સર્વકાળે સુખદાયક છે. સુગાદિ પંક્તિમાં પંથુ તેવો મમત્વ
રખેદ દેખાય છે. પરંતુ દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનો વિ-

શાપક વિવેક—હું જ્ઞાનવાન છું, અવિનાશી છું, જીવાંતરને વિષે જન્માર હોવાથી દેહથી ભિન્ન છું એવું વિવેચન કરનાર બોધ-કોટિ જન્માંતરમાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી.

શુદ્ધેડપિ વ્યોમ્નિ તિમિરાદ્રેલાભિર્વિશ્રિતા યથા ।

વિકારૈ મિથિતા ભાતિ તથાત્મન્યવિવેકતા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ આકાશને વિષે જેમ તિમિરથી દેખાએ કરીને ભિન્નતા દેખાય છે તેમ વિકારે કરીને અવિવેકથી આત્માને વિષે ભિન્નતા ભાસે છે.

વિવેચન—હે ભદ્ર, જે પ્રકારે શુદ્ધ અને સ્વચ્છ આકાશમાં નેત્રના જામથી અથવા દોગથી દેખાએ કરીને વિચિત્ર વર્ણતા ભાગે છે—અવિદ્યમાન છતાં દેખાય છે—તેજ પ્રકારે સહજ શુદ્ધ, મન વચન અને કાયાની સાથે એક ભૂતિપણાએ નહીં મંબોલ એવા આત્મામાં અવિવેકથી—દેહ અને આત્માનો ભેદ દર્શાવનાર જ્ઞાનના અભાવથી—વિકારે કરીને—અજ્ઞાન કર્મે કરેલા શુદ્ધિના વિપરીતથી—મરણ અવસરે અનેક વખત ભિન્નતા જોયા છતાં, દેહકર્માદિની સાથે આત્માની એકતા ભાસે છે.

યયાં યોધૈઃ કૃતં શુદ્ધં સ્વામિન્યેવોપવર્ષતે ।

શુદ્ધાત્મન્યવિવેકેવ કર્મસ્કંધોઽજિતે તથા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સુલટોએ કરેલા મુંદનો જેમ તેના સ્વામીને વિશે આરોપ થાય છે તેમ કર્મરક્ષોનું વિલસિત, શુદ્ધ આત્માને વિશે બોલાય છે.

વિવેચન—સુલટોએ કરેલું શુદ્ધ, સકલ સૈન્યનો પરિહાર કરીને રાખને વિશે બોલાય છે.—“ આ રાખ છત્યે ” એ પ્રમાણે બોલાય છે—તેમજ નિર્વિચાર રાખને કરીને કર્મ-રાશિનું પુણ્યપ્રણયપણાએ જે વિલસિત, તેનો સકલ વિકાર-રહિત છવને વિશે આરોપ થાય છે. આ ધનથી આ મુખી છે એમ કહોવય છે.

इष्टकार्षिणि हि स्वर्णं पीतोन्मत्तो यथेक्षते ।

आत्माभेदभ्रમस्तद्देहादावविवंकिनः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—ધૃતરાત્રુ જેણે પાન કર્યું છે તે છટાદિને વિશે પણ સુવર્ણ જુએ છે, તેમ અવિવેકીને, દેહાદિને વિશે આત્મા અભેદરૂપ ભ્રમ થાય છે.

વિવેચન—ધૃતરાત્રુ પાન કરનાર છંટ અને પીળા રંગના પાપાણાદિને પીળા રંગના ભ્રમથી સુવર્ણરૂપે જુએ છે. તેવીજ રીતે વિચાર વગરના છવને સંસાર કર્માદિ પદાર્થોને વિશે, આત્મા દેહાદિથી અજિજ છે એ રૂપી ભ્રાંતિ થાય છે.

इच्छन्नपरमान् भावान् विवेकाद्रेः पतत्यथः ।

પરમં ભાવમન્વિચ્છન્નાવિવેકે નિપજ્જતિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—અશુદ્ધ ભાવને ગ્રહણ કરીને વિવેકરૂપી પર્વ-
તથી નીચે પડે છે. પરમભાવને ઇચ્છતો અવિવેકમાં પડતો
નથી.

વિવેચન—ઉત્પાદ વ્યયરૂપ કર્મસંયોગથી થયેલા અ-
શુદ્ધ પરિણામને જીવપણાએ ગ્રહણ કરીને—આ પરિણામજ
આત્મા છે એમ શ્રદ્ધા કરીને—સુવિચારરૂપી પર્વતથી અના-
ત્મદશિત્વ ભૂતલ ઉપર પડે છે. પરંતુ જે પરમભાવને—સર્વ
વિકારવર્જિત શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ભાવને—ઇચ્છે છે, ગવેચે છે, તે
અવિવેક એટલે સ્વપરની અનભિજ્ઞતારૂપ અગાધ જલમાં
ભુડતો નથી. પરમભાવ ગવેખી, સુર, નર, પશુપણું જ હુણું,
એમ અવધારતો નથી. પરંતુ તેનાથી ભિન્ન હું એમ સ-
મજે છે.

आत्मन्येवात्मनः कुर्यात् यः पदकारकसंगातिम् ।

કાવિવેકજ્વરસ્યાસ્ય વૈષમ્યં જડમજ્જનાત્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—આત્માને વિષેજ આત્માની છ કારક યોગ્યતા
જે કરે છે તેને જડપણામાં દૂષવાથી અવિવેક જવરની વિષ-
મતા હોય ॥

વિવેચન—જે મુનિ સ્વસ્વભાવે કરીને, જ્ઞાતમનિ
 એટલે સ્વરૂપને વિષેજ, નિઃસ્વભાવને વિષેજ, નતુ અન્યત્ર
 કર્તા, કર્મ વગેરે છ કારકની યોજના-અર્થાનુગમરૂપ ઘટના-ક-
 રે છે, તેને જડ નિમજ્જનથી, અવિવેક-નિર્વિકારરૂપી જ્વર-
 થી વિષમતા થતી નથી. અર્થાત્ જ્વરની જ્યારે વિષમતા થાય
 ત્યારે જેને હોઠો વિષમજ્વર, કાળિયો તાવ કહે છે તે અસા-
 દ્ય થાય છે. પૂર્વોક્ત પુરૂષને અવિવેકરૂપી વિષમજ્વર થતો
 નથી. ભાવાર્થ એ છે કે જ્યારે આત્મા છ પ્રકારનું કારકપણું
 પોતે પોતાને વિષેજ કરેછેત્યારે, અવિવેકનો અવકાશ રહેતો-
 જ નથી. છ કારક આ પ્રમાણે છે. (૧) કર્તાકારક એટલે
 વ્યાપારની લિજ્જતા બાણુમામાં, સ્વગુણ પરિણુતિમાં પરિણુ-
 મન સ્વભાવે કરીને, અને સ્વતંત્ર રાસિ ક્રિયાકારિત્વે કરીને,
 કર્તાકારક પોતેજ છે. (૨) આત્મા, જ્ઞાનક્રિયા ઉભયે બ્યા-
 પેલા ચાર પ્રકારના કર્મને પામે છે તે કર્મકારક પોતેજ છે.
 (૩) જ્ઞાનાદિક તેજ સર્વ કાર્યનું સાધન માટે કરણકારક
 પણ પોતેજ છે. (૪) શુદ્ધ પરિણામ દાનને માટે પોતાનુંજ
 પાત્રત્વ માટે સમદાનકારક પોતેજ છે. (૫) પૂર્વ જ્ઞા-
 નના પ્રકર્ષથી ઉત્તરે જ્ઞાનના પ્રકર્ષની પ્રવર્તિ કરતો, પૂર્વ જ્ઞાના-
 દિ પ્રત્યાયોથી ઉત્તરોત્તર પ્રત્યાય પામતો, વિસ્ત્રેષણા અવધિ પં-
 ક્ષાથી અપાદાનકારક પણ પોતેજ છે. (૬) ચેતનપણાદિનુ-

નિત્યપણાદિનું—સર્વ સામાન્ય ધર્મનું જ્ઞાન પોતે જ છે, માટે આધારકારક પોતે જ છે. આ પ્રમાણે ૧૩ કારક છે. સંશેષે કહીએ તો આત્મા આત્માને આત્માએ કરીને આત્માને માટે આત્માથી આત્માને વિષે જાણે છે.

સંયમાસ્તં વિવેકેન જ્ઞાણેનોત્તેજિતં મુનેઃ ।

ધૃતિધારોત્ત્વળં કર્મશત્રુચ્છેદક્ષમં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—વિવેકરૂપી સરાણે કરીને ઉત્તેજિત કરેલું અને ધૃતિરૂપી ધારથી તીવ્ર કરેલું સંયમરૂપી મુનિનું આત્મ કર્મશત્રુને છેડવાને શક્તિમાન છે.

વિવેચન—સંયમ એટલે સામાન્યપણાએ સર્વ સાધથી સમ્યક્નિષ્પત્તિ, વિશેષે કરીને સત્તર પ્રકારે નિવૃત્તિ, તે રૂપ જે શત્રુ, વળાદિ શત્રુ તેને સુવિચારાત્મક સરાણે ઉપર ચડાવીને તીવ્ર તેજવાળું કરેલું, અને સંતોષરૂપી ધારથી જે ઉત્કટ (આકરૂં) છે, તે શત્રુ આદિ પ્રકારના કર્મનો વિનાશ કરવાને શક્તિમાન થાય છે. પૂર્વાક્તરૂપ વિવેકવાળાનો જ સંયમ કર્મક્ષય કરવાને સંમર્થ છે.

માધ્યસ્થાષ્ટકમ્ ॥ ૧૬ ॥

સ્થીયતામનુપાર્લભ્યં મધ્યસ્થેનાંતરાત્મના ।

કૃતર્કકર્કરસેષૈ સ્ત્યંજ્યતાં બાલચાપલમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—મધ્યસ્થ અંતરંગમાએ કરીને શુદ્ધ આશય-
ને વિષે સ્થિતિ કરો. કુતર્કરૂપી કાંકરાના આક્ષેપે કરીને
બાહ્યોચિત અંશસત્તાને તબો.

વિવેચન—અસાગ દ્રેષ પરિણામી શુદ્ધ અંતરંગે કરીને,
દેહાદિના સાક્ષીભૂત ભાવે કરીને, જેને વિષે કાંઈપણ અ-
પવાદ નથી એવા પદ્મપાતરહિત શુદ્ધ આશયમાં સ્થિત
થાઓ. સ્વધર્મમાં સ્થિતિ કરો. કુતર્ક એટલે દુષ્ટ તર્ક. પર-
પક્ષના દ્વંષણને માટે માણસોના મનમાં અંશય ઉત્પન્ન કર-
નાર મુક્તિઓ, તે રૂપી પાપાણુખંડ, કાંકરા, તેનો આક્ષેપ,
દૂર દે'કવું.—પાંડિત્ય ગર્વ, ઉદ્ભવ વાક્યોથી તિરસ્કાર, કર-
વો—તેથી કરીને ચિશ્ચ ઉચિત ચેદ્યાને તણ વો. સ્વયંશ,
સામ, જ્યને માટે સમાતુરપણું તબો.

મનોવરસો યુક્તિર્ગર્વિ મધ્યસ્થસ્વાનુષાવતિ ।

તામાકર્ષતિ પુચ્છેન તુચ્છાગ્રહમનાકપિઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—મધ્યસ્થ પુરૂષનો મનરૂપી પાછડો મુક્તિરૂપી
ગાયત્રી પાછળ જાય છે. કદામહીનો મનરૂપી મર્કટ તેને
પુ'છડે કરીને એ'ચે છે.

વિવેચન—અપદ્મપાતીપણાએ કરીને તત્ત્વના પરીક્ષક
મધ્યસ્થ, મનરૂપી બાહ્યવશને મુક્તિ એટલે, સત્ત્વમાય-

નિપુણ અર્થનો અવધાર કરનારી ચિત્તશક્તિ તે રૂપી બા-
યતસ્વના બોધરૂપી કુધ આપનાર ધેનુ-તેની પાછળ લઇ
જાય છે. બાવાર્થ એ છે કે મધ્યસ્થનું મન યથાર્થ સ્વરૂપ
અહણ કરનારી બુદ્ધિની પાછળ ગાયની પાછળ વાછરડાની
જેમ જાય છે. શુષ્ક વાદાદિ અસાર વસ્તુને વિષે જેને
પ્રીતિ છે, એવા કદાચાહી પુરૂષનો મનરૂપી મર્કટ, સંત પુરૂ-
ષોની યુક્તિરૂપી ગાયને પુછડાએ કરીને-અસત્ દોષના
આરોપરૂપ હસ્તે કરીને અથવા સ્વમુખે કરીને-અસત્ આ-
અહરૂપ પુરૂષ દેશનું અહણ કરીને-દૂષણો ન હોવા છતાં
તત્ત્વને વિષે દોષનો આરોપ કરીને-જેએ છે. સમાધાન
સ્થાનથી વિવાદસ્થાનમાં લઇ જાય છે.

नयेषु स्वार्थसत्येषु मोक्षेषु परचालने ।

समशीलं मनो यस्य स मध्यस्थो महामुनिः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વપક્ષમાં સત્ય અને પરપક્ષમાં નિષ્ફલ
એવા નયોમાં જેનું મન તુલ્ય સ્વભાવવાળું છે તે મહા-
મુનિને મધ્યસ્થ જાણવા.

વિવેચન—નૈગમાદિ સાત પ્રકારના નય તેનું સ્વરૂપ
કેવું તે કહે છે કે સ્વકીય અર્થમાં-અભિપ્રાયમાં—સત્ય
છે—સાર્યો છે-યથાર્થ છે. જેમ, નૈગમનય નૈગમના પક્ષમાં

સાચો ॥ તેમ બાણી લેતું. અને સ્વથી બિન્ન અન્ય નયોતું પોતાના અભિપ્રાયે કરીને વસ્તુ સ્વરૂપનું અવગમન, બોધ-તેને વિષે નિષ્ફલ છે. કારણકે સાતે નય-એક બીજાના પ્રતિ-પક્ષી છે. પૂર્વોક્ત નય-વસ્તુનો એકાંશ મહુલ્ય કરનાર વચન માર્ગ-તે વિષે જે સાધુનું ચિત્ત તુલ્ય સ્વભાવે વર્તે છે-કોઈ પણ નયના મતમાં સર્વથા આદરવાનો અથવા અનાદરવાનો થતો નથી; કારણકે સર્વે નયો સાપેક્ષ વૃત્તિવાળાં છે—જેવા પૂર્વોક્ત લક્ષણવાન મહા વિમલ બોધવાળા સાધુ, મધ્યસ્થ છે—અપેક્ષાતપસ્યાએ કરીને વત્સની પરીક્ષા કરનાર છે—એમ સમજવું. પણ એક નય પક્ષી મધ્યસ્થ થઈ શકે નહીં.

સ્વસ્વકર્મકૃતાવેશઃ સ્વસ્વકર્મશુભો નરાઃ ।

ન રાગં નાપિ ચ દ્વેષં મધ્યસ્થસ્તેષુ ગચ્છતિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના કર્મકૃત અપેક્ષવાળા છે, અને પોતાના કર્મ, ભોગવે છે. તેમની પ્રત્યે મધ્યસ્થ પુરૂષ રાગદ્વેષ ધરતો નથી.

વિવેચન—દરેક પ્રાણી પોતાના શુભાશુભ પ્રવર્તન પરિણામથી થયેલા જે કર્મો, તેથી કરેલા અપેક્ષવાળા છે—શુભતા વજગાદી એમ પરવશ છે—અને પોતાના કર્મના શુ-

ભાગ્યુલ દલ ભોગવે છે—વેદે છે, ઉક્ત લક્ષણવાળા પ્રાણીઓ પ્રત્યે. મધ્યસ્થ, પ્રેમભાવ અથવા અરુચિભાવ ધરતો નથી. સર્વ જીવોની સાથે પોતાના અનંત ભવોથી થયેલ શત્રુમિત્ર સંબંધનું અવધારણું કરીને આ ભવમાં પણ અદ્ય કાલનો સમાગમ જાણીને ઇષ્ટઅનિષ્ટ પક્ષનો પરિહાર કરી સમવૃત્તિથી રહે છે.

મનઃ સ્યાદ્ વ્યાપૃતં ચાવત્ પરદોષગુગમ્રહે ।

‘કાર્યે ક્યમ્નૈ વરં તાવન્ મધ્યસ્યેનાત્મભાવને ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—બીજાના દોષ અને ગુણના કથનમાં મન વ્યાપવા લાગે તે પહેલાંજ, મધ્યસ્થ પુરૂષે આત્મભાવમાં મમ થઈ જાહેતર છે.

વિવેચન—આત્માથી ભિન્ન પદાર્થોના ગુણ—વિનય, વિજ્ઞાન, સૌન્દર્ય, કુરૂપ, કૃતજ્ઞતાદિ, અને દોષ—અજ્ઞાન, હૌર્ન્ય, કુરૂપ, કૃતજ્ઞતાદિ—ના ચિંતનમાં, અથવા કથનમાં, પ્રવર્તન કરવાને મન જ્યારે અભિમુખ થાય ત્યારે પ્રવર્તન કર્યા પહેલાં—મધ્યસ્થે આત્માના ચિંતનમાં—આવરણવાળો મારો આત્મા આવરણરહિત ક્યારે થાય એવા વિચારમાં—વિશેષે કરીને મનને મગ્ન કરવું એ ઉત્તમ છે. પરચિંતા રાગાદિનો હેતુ છે; એને આત્મચિંતા પરમે સુખ એવું ધેર છે.

વિભિન્ના અપિ પંથાનઃ સમુદ્રં સરિતામિવ ।

મધ્યસ્થાનાં પરંબ્રહ્મ પ્રાપ્તુવંત્યેકમસ્યમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સરિતાઓના નિત્ર ભાગો જેમ એક સમુદ્ર પ્રાપ્ત કરેછે તેમ મધ્યસ્થોના નિત્ર ભાગો એક અક્ષય પરબ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—પદ્મપાત રહિત તત્ત્વદર્શી મધ્યસ્થના ભાગ જેકે વસ્તુ ધર્મે કરીને મતલેહથી, પૃથક્કૃત છે—સર્વ મતના લેહથી થયેલા પ્રવાહો નિત્ર છે—તો પણ પરબ્રહ્મ એટલે સર્વ ઉપાધિરહિતપણાએ કરીને, સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. તે બ્રહ્મસ્વરૂપ કેવું છે તે કહે છે. એકમ્ એટલે એક આકાર-રૂપ-વાળું અને વળી અક્ષય-નાશવંત નહીં તે, સાદિ અનંતવાળું. ત્યાં દહાંત કહે છે કે સર્વે નહીં-ઓ જેમ એક સમુદ્રને મળે છે તેમ મધ્યસ્થના સર્વ મત લેહથી થયેલા ભાગો પૂર્ણ બ્રહ્મને વિષે પ્રવેશ કરે છે.

સ્વાગમં રાગમાત્રેણ દ્વેષમાત્રાત્પરાગમમ્ ।

નત્રયમસ્ત્યજાયોવાં કિંતુ મધ્યસ્થયા દૃષ્ટા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—રાગ માત્રથી અમારા આગમનો સ્વીકાર કરતા નથી, અને દ્વેષ માત્રથી બીજાના આગમોનો ત્યાગ

કરતા નથી. પરંતુ તત્ત્વપરીક્ષાથી તત્ત્વભૂતનું શ્રદ્ધા કરી-
એ છીએ; અને અતત્ત્વભૂતનો ત્યાગ કરીએ છીએ.

વિવેચન—અમારા સર્વે પૂર્વાચાર્યોએ આ આગમને મા-
ન્ય ગણ્યું છે, એવા વગર વિચાર્યા પ્રેમને લીધે જૈનસિ-
દ્ધાંતમાં આસ્તિક્ય કરતા નથી. અથવા અમારા ધર્મના
પ્રતિપક્ષભૂત પરાગમથી શું ? એવા વિચાર વગરના અના-
દરથી જૈન સિવાય અન્ય મતોના શાસ્ત્રોનો પરિહાર કરતા
નથી. પરંતુ તત્ત્વપરીક્ષાવાળી દૃષ્ટિએ યથાર્થ વાક્યપણું
જોઈને આશ્રય કરીએ છીએ, અને અતત્ત્વભૂતનો ત્યાગ
કરીએ છીએ. કહ્યું છે કે.

(હરિભદ્રસૂરિભ)

પક્ષપાતો ન મે વીરે ન દ્વેષો કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥

(હેમચંદ્રાચાર્ય)

ન શદ્ધયૈવ સયિ પક્ષપાતો ન દ્વેષમાત્રાદરુચિઃ પરેષુ ।

યયાવદાસત્ત્વપરીક્ષયા તુત્વાપેવ વીરમધુમાથપેમ ॥

મધ્યસ્થયા દશા સર્વેષ્વપુનર્બંધકાદિષુ ।

ચારિસંજીવનીચારન્પાપાદાનાસ્પદે દિતમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વે અપુનર્જયકાદિકને વિષે અધ્યયન દ્વિ-
એ, ચારિસંજીવની ચાર ન્યાયકલ્યાણની આશા રાખીએ
છીએ.

વિવેચન—રાગ અને દેવ ભાવથી દૂર રહેનારી, જગત્
તત્ત્વના ભાવને ગ્રહણ કરનારી, નેત્રે કરીને અમે કલ્યાણની
આશા રાખીએ છીએ. અપુનર્જયક એટલે તીવ્ર ભાવથી
જે પાપ કરતો નથી, એક પુર્ણવપરાવર્તન જેટલો સંસાર
જેનો બાકી છે—આદિ પદે કરીને માર્ગાભિમુખ (માર્ગને ઇ-
ચ્છનાર), માર્ગાપવિત (માર્ગમાં ઉતરેલા), અવિરતિ સંખ્ય-
ગૃહસ્થ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ આદિનું ગ્રહણ કરવું. તે
સર્વે પૂર્વોક્ત લેહમાં રહેલાના શુષ્ક વૃદ્ધિ અને હીન દુર્ગતિની
નિવૃત્તિરૂપ કલ્યાણની પ્રાપ્તિની વાંછા રાખીએ છીએ. અમે
નહીં જાણેલા એવા પણ શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગમાં મોક્ષ આરંભક-
પણું માનીએ છીએ. કયા ન્યાયથી આશા રાખીએ છીએ તે
કહે છે. ચારિસંજીવની ચાર ન્યાય. એટલે વૃષભરૂપ ધર્મ
ગમેલ પોતાના ભર્તારને ચરાવનાર સ્ત્રીએ ઓપધ નહીં જાણ-
વા છતાં તેના શુષ્કમાં ઓપધ મૂકવું તે ન્યાયે કરીને. તે ન્યા-
ય આ પ્રમાણે છે—એક પુરૂષને બે સ્ત્રી હોતી. તેમાંની મોટી
સ્ત્રીએ અમુક ઓપધના પ્રચારથી પોતાના ભર્તારને બળદ
બનાવી દીધો. જાની સ્ત્રી તેને વનમાં ધરાવતી હતી. એકદા

બળદરૂપ પોતાના ભરતારને વનમાં ચરાવતાં તે સ્ત્રી રૂદન કરે છે; તે વખતે આકશમાં વિદ્યાધર યુગલ વિમાનમાં બેસી આવ્યાં જાય છે. વિદ્યાધરી તે સ્ત્રીનો કલ્પાંત શ્રવણ કરી વિદ્યાધર પ્રત્યે પૂછે છે કે હે સ્વામી, આ સ્ત્રી શા માટે રૂદન કરે છે, વિદ્યાધર ખરી હકીકત બતાવે છે. ત્યારે તે વિદ્યાધરીને તે સ્ત્રી ઉપર દયા આવવાથી પૂછે છે કે હે નાથ, આના દુઃખનો અંત આવે એવો કાંઈ ઉપાય છે ? વિદ્યાધરે ઉત્તર આપ્યો કે જે વડુની નીચે તે સ્ત્રી હલી છે તેની પાસેજ પડેલી ઔષધિ ચરાવે તો તુરત તે બળદ પુરૂષરૂપ પ્રાપ્ત કરે. આમ કહેતાં તે વિમાન આવ્યું ગયું. પેલી સ્ત્રીએ વિદ્યાર્થુ કે આટલી બધી ઔષધિઓ મારી પાસે પડેલી છે તેમાંથી કયું ચરાવવાથી ઇચ્છિત લાભ થશે, તે નહીં જાણવાથી સર્વ ઔષધિનો આદો કરાવ્યો. અને તેની અંદર પેલી સંજીવની પણ આવી ગઈ તેથી તે બળદનો પુરૂષ થયો. અહીં આ ઉપનય કહે છે. પુરૂષ કહ્યો તે આત્મા, જીવ, વચસ જનાવર સ્ત્રી તે કુમતિ, અશુદ્ધ ચેતના. અને ફરીથી પુરૂષ કહ્યો તે સુમતિ, શુદ્ધ ચેતના. વિદ્યાધર તે શુદ્ધ, અને વિદ્યાધર-સ્ત્રી તે દયા. વટવટ તે મનુષ્ય ગતિ, સંજીવનીનો આદો કર્યો તે મધ્યરથ દૃષ્ટિ-ચેતનાને વિષે વર્ત્યો. અને ફરીથી પડવ થયો તે સકલ ગુણનું સાજન થયો.

નિર્ભયાદકમ્ ॥ ૧૭ ॥

યસ્ય નાસ્તિ પરાપેક્ષા સ્વભાવદ્વૈતગામિનઃ ।

તસ્ય કિં ન મયમ્પ્રાન્તિક્ષાન્નિમંતાનતાનવમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—અભેદ સ્વાભાવને વિષે પ્રવર્તનથીત જેને પર અપેક્ષા નથી તેનેભય, શાંતિ અને કલાંતિના પ્રવાહની તનુતા શું થતી નથી ?

વિવેચન—સ્વકીય-નિજ-ભાવથી અભેદ ગમનથીત છેએવા વક્ષ્યમાણ શુભે કરીને યુક્ત, જેને પર એટલે આત્માથી ક્ષિત્ત પદાર્થોથી-દેહ, વિષયાદિથી મુખ્યાદિની-આકાંક્ષા નથી, એવાને ભય એટલે આતોકાદિ સાત પ્રકારનો ત્રાસ, શાંતિએટલે વિષયાદિમાં મુખપ્રાપ્તિ આદિ ભ્રમ, અને કલાંતિ એટલે સાંસારિક પ્રવર્તનમાં પીડા થાય તે, તે ત્રણની પરંપરા-પ્રવાહ-તેની તનુતા-સ્વરૂપતા-શું નથી થતી ? અર્થાત્ થાય છે.

भवमौक्त्येन किं भूरिभयज्वलनभस्मनाम् ।

सदा भयोदितं ज्ञानं सुखमेव विशिष्यते ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—અત્યંત ભયરૂપી અગ્નિની ભસ્મરૂપે સંસારમુખથી શું ? સદા પર્વોક્ત ભય જેણે તજ્યો છે એવું જ્ઞાન જ સર્વથી અધિક મુખ છે.

વિવેચન—ધિક્લોક, ધરલોક જે, પ્રચુર ભય તે રૂપી
 સુખનું ભવલોક કહેવાને વળિહ. તેથી થયેલી ભરમ, રસા,
 તે ભરમરૂપ સંસારનાં સુખથી શું? અર્થાત્ કાંઈજ નહીં.
 કારણકે ભય આનંદનું શોષણ કરે છે માટે નિઃસ્વાદનીય છે.
 પૂર્વોક્ત ભયનો જેને વિષે ત્યાગ છે એવું નિઃસ્વરૂપનું આ-
 વેદન કરનાર જ્ઞાનઆનંદરૂપ સુખ, સર્વ સુખથી અધિક છે.
 કારણકે તેજ એકાસુખ રૂપે વધે છે.

न गोप्यं कापि नारोप्यं ह्यं देयं च न क्वचित् ।

कमयेन मुनेः स्थेयं ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यतः ॥ ૩-॥

શાપ્દાર્થ—જે મુનિને કાંઈ ગોપ્ય નથી, આરોપ્ય નથી,
 હિય નથી, દેય નથી, અને જ્ઞાને કરીને જ્ઞેયને જાણેછે, તેવા
 મુનિની સ્થિતિ ભયવાળી છે.

વિવેચન—મુનિ એટલે પરમાત્મભાવપ્રાપ્તિના ઉપા-
 યને વિષે જેનું પ્રવર્તન છે તે સાંધુને શહેરમાં અથવા અર-
 ઘ્યમાં, દિવસે, તેમજ રાત્રિએ, કાંઈ ગોપ્ય નથી—કોઈ વસ્તુ
 વસ્ત્રાદિથી સંતાડવાની નથી—ખીજાઓ તે વસ્તુનું હરણ કરે
 એવો તેનો સ્વભાવ નથી. આરોપ્ય એટલે ખીજા સ્થાનમાં
 મુકવાનું પણ કાંઈ નથી. સ્વભાવ ધર્મનું અન્યત્ર લઈ જવું
 અશક્ય છે. સ્વભાવમાંથી કાંઈ તંજવા યોગ્ય નથી, તેમજ

બીજાને દેવા યોગ્ય કાંઈ નથી. એમ વસ્તુને સ્વઅનુભવ બો-
ધથી જોતાં સાધુની સ્થિતિ કયા પૂર્વોક્ત બયવાળી છે ? અ-
ર્થાત્ તેમને કાંઈ જરૂરયાએ બય નથી.

एकं ब्रह्मास्त्रमादाय निघ्नन् मोहघ्नं मुनिः ।

विभेति नैव संग्रामशीर्षस्य इव नागराद् ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—એક બ્રહ્માસ્ત્રને લઇને મોહના સૈન્યને હણતા
મુનિ, યુદ્ધને મોખરે ઉભેલા હસ્તીની જેમ ખિંજતા નથી.

વિવેચન—ધર્મરૂપી ધનવાળા સાધુ બીજાં સર્વ શત્રો
તણને એક યુદ્ધજ્ઞાનરૂપ શસ્ત્ર ખાસ કરી, મોહના-મોહની
માદિ સર્વ કર્મના-સકલ સૈન્યનો નાશ કરતાં બય પામતા
નથી. જેમ યુદ્ધના અગ્ર ભાગમાં સ્થિત ચથેસો ગજદાજ ત્રાસ
પામતો નથી તેમ મુનિ પણ ભીમ પરિવહુ અને ઉપસર્ગથી
ત્રાસ પામતા નથી. બ્રહ્મ સ્વરૂપના આવેદનમાં જેહું ચિત્ત
લીન થયું છે તે દેહપીડા બળવતા નથી.

मयुरीक्षानदृष्टिश्चेत् प्रसर्पति मनोवने ।

वेष्टनं भयसर्पाणां न तदानन्दचंदने ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—મનરૂપી વનમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિરૂપી મયુરી વિલાસ
સ કરતે સતે, જ્ઞાનદૃષ્ટિ ચંદનને વિષે બયરૂપી સર્પડું
બેધુન નથી.

વિવેચન—હે આત્મા, જો મનરૂપી આરામમાં, શુદ્ધ ચેતન્યના સ્વરૂપની અનુયાયી જ્ઞાનની પરિણતિરૂપ મયુરી-
દેવ-વિલાસ કરે છે તો, પરમ પ્રમોદરૂપ ચંદન વૃક્ષને
વિશે પૂર્વોક્ત ભયરૂપી સર્પોત્તું પરિવેષ્ટન થતું નથી ભાવાર્થ
એ છે કે સ્વસ્વરૂપ અવિનાશી છે એવો નિર્ધાર જેણે કર્યો છે
તેને ભયનો અજ્ઞાવ છે. ચંદન વૃક્ષ સર્પોત્તું સાધારણ આશ્રમ
સ્થાન-વિહારસ્થાન-છે અને મયુરમયુરીનો સ્વર સંભળાતાં-
જ સ્વાભાવિક વેરને લીધે નાશી ભય છે.

કૃતપોહાસ્ત્રવૈફલ્યં જ્ઞાનવર્મચિમ્બર્તિ યઃ ।

કં મીલ્લત્ય કં વા મંગઃ કર્મસંગરકેલિષુ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—મોહના શત્રુત્તું જેણે વેદવ્ય કર્યું છે એવા
જ્ઞાનવાચકને જે ધારણ કરે છે તેને, કર્મયુદ્ધની ક્રીડામાં ભય
ક્યાંથી હોય, અને પરાજય ક્યાંથી હોય ?

વિવેચન—કામ, ક્રોધ, હર્ષ, શોક, અરતિ, અજ્ઞાન,
ભય અને બુદ્ધુષ્ટાદિ જે મોહનીય કર્મના શસ્ત્રો છે તેને
જેણે નિષ્કૃલ્લ કર્યો છે—શક્તિ વિનાનાં કરી દીધાં છે—અને
સ્વપરના જ્ઞાન રૂપી કવચ-ખખતર-પોતાના શરીર ઉપર
ધારણ કર્યું છે—અર્થાત્ જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા ગુણ
વાનને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની સાથે યતા યુદ્ધમાં જે દુઃખ,

આધાત રૂપી ક્રીડા કરવી તેમાં શું ભય છે ? અથવા પરાજય છે ? જ્ઞાનના ઉદયથી સર્વ ભયનો નાશ થયે છે.

તુલ્યલ્લવો મૂદા મ્રમન્યમ્ર મપાતનભૈઃ ।

નકં રોમાપિ તૈર્ જાનગોરણાં તુ કંપતે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—રૂ જેવા હલકા મૂદા (અજ્ઞાની,) ભયરૂપી પવને, કરીને ગગનમાં ભમે છે. તે ભયથી જ્ઞાનગરિષ્ઠનું એક રોમ પણ કંપાયમાન થતું નથી.

વિવેચન—અજ્ઞાની પુરૂષો આકાશના રૂની જેલ હલકા છે, અને તેથી પૂર્વોક્ત ભયરૂપી પવને કરીને સંકલ લોકોકાશ-રૂપી ગર્ભનમંડલમાં વિવિધ જન્મરૂપે એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જમણ કરે છે. પરંતુ પૂર્વોક્ત જ્ઞાને કરીને જે ગરિષ્ઠ છે—ભારે છે—વિશાલ બાધે કરીને અતિ મહાન છે, તેઓ એક રોમ પણ—જીવમદેશ પણ—પૂર્વોક્ત ભયથી કંપતું નથી.

• ચિંતે પરિણતં यस્ય ચારિત્રમક્રૂતોમયમ્ ।

અલંકરણં રાજ્યસ્ય તેસ્ય સાયોઃ કૃતો મયમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—ભયરહિત ચારિત્ર જેના ચિંતમાં બ્યારંબુ છે એવા અણક જ્ઞાનરાજ્યવાળા સાધુને કયાંથી ભય હોય ?

વિવેચન—જેને વિષે કાંઈ લીંતિ નથી—જેમાં સંકલ મિલાવની નિવૃત્તિ થઈ છે—એવું ચારિત્ર જે ભય પુરૂષના

મનમાં—સકલ આત્મપ્રદેશમાં—અંગાંગીભાવ થયું છે. એવા, જેનું જ્ઞાન રાજ્ય-સ્વભાવ અનુયાયી રાજ્ય-મિથ્યા-ત્વાદિથી અદ્વિત છે, એવા સાધુને કેનાથી ભય હોય ? અર્થાત્ કોઈ કારણથી ભય હોય નહીં.

અનાત્મશઃ સાદૃશ્યમ્ ॥ ૧૮ ॥

ગુર્ગૈર્યદિ ન પૂર્ણોઽસિ કૃતમાત્મપ્રશંસયા ।

ગુર્ગૈરેવાસિ પૂર્ણથિત્ કૃતમાત્મપ્રશંસયા ॥ ૧ ॥

સાંકાર્ય—શુભોએ કરીને જો સંપૂર્ણ નથી તો આત્મપ્રશંસા શું કામની છે ? અને શુભોથી સંપૂર્ણ હોતો આત્મપ્રશંસા શું કામની છે ?

વિવેચન—શુભ તે પરમેત્કર્ષ જ્ઞાન, દર્શન, ભાગ, વૈરાગ્ય, દામા, વિનય, આહાર્ય, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય વગેરે—તેથી જ પૂર્ણ નથી, બાહ્ય અને અભ્યંતર શત્રુઓને છતવાથી પ્રાપ્ત શુભોને લીધે જો સંપૂર્ણ નથી, તો પોતાની સ્તુતિ કરવાથી શું લાભ ? હું જ્ઞાની છું, હું ધનવાન છું, હું વિનીત છું, એ પ્રમાણે પોતાની સ્તુતિ કરવી અથવા બીજા પાસેથી સાંભળવી તેથી શું લાભ ? તે કોઈ શુભની વૃદ્ધિનું કારણ

નથી માટે બ્યર્થ છે એમ સમજવું. પૂર્વોક્ત શુભોંએ કરીને
યુક્ત ॥ તો પછી આત્મપ્રશંસાથી પણ શું લાભ ? તે-
વિનાયક શુભોંની પૂર્ણતાની સિદ્ધિ છે માટે તેનું કાંઈ પ્રયો-
જન નથી, તેથી એ સિદ્ધ થયું કે શુભવાનને પણ પ્રશંસા-
કામની નથી; અને નિર્ગુણીને પણ કામની નથી.

श्रेयोद्वयस्य मूलानि सौत्कर्षाभःप्रवाहतः ।

पुण्यानि मकटीकुर्वन् फलं किं समराप्स्यसि ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પવિત્ર કદયાળુરૂપી વક્તા મૂળને પો-
તાના ઉત્કર્ષરૂપી જલપ્રવાહથી પ્રગટ કરતો શું ફલ
પામીશ ?

વિવેચન—શ્રેય એટલે અતિશય પ્રશંસ્ય સકલ ક-
દયાળુના હેતુ ધર્મ; અથવા મોક્ષ. તે રૂપી મોટાં ફલ આપ-
નાર વક્તાં મૂળને, પોતાની પ્રશંસારૂપી જલના પ્રવાહથી
પ્રગટ કરતો-વક્તાં મૂળ જે મટોડી આદિથી આચ્છાદિત
છે તેને જમિની બહાર કાઢવાની જેમ, પોતાના મુકૂતોને
બહાર પ્રશંસાથી પ્રસિદ્ધ કરતો કયા ફલને પામીશ ? કા-
યસિદ્ધિ કરનારા પુણ્યાનું બંધાદિ પ્રાપ્ત કરીશ ? અર્થાત
એક પણ નહીં.

આલંબિતા હિતાય સ્યુઃ પરૈઃ સ્વગુણરશ્મયઃ ।

અહો સ્વયં ગૃહીતાસ્તુ પાતયન્તિ ભવોદયૌ ॥ ૬ ॥

સાબ્દાર્થ—સ્વગુણરૂપી દોરડાનું આલંબન બીજા કરે તો તેના હિતને માટે છે. પરંતુ જો પોતેજ શ્રદ્ધા કરે તો ભવ સમુદ્રમાં પડે છે.

વિવેચન—પોતાના ગુણો-જ્ઞાનાદિ ધર્મોનું પોતાના શિષ્યાય બીજા માણસો આલંબન કરે, સ્તુતિ રૂપે શ્રદ્ધા કરે તો તે ગુણના કિરણો-રજ્જુઓ-બીજાના હિતને માટે થાય છે. પરંતુ જો એ એક આશ્ચર્ય છે કે જો પોતેજ પોતાના ગુણનું શ્રદ્ધા કરે-પોતાની સ્તુતિ કરે તો સંસાર સમુદ્રમાં પડે છે. સ્વગુણનું આલંબન પોતાના આધારભૂત આત્માને ડુબાવી દે છે. નદીના પૂરમાં તરતો પોતાના એક હાથથી બીજા હાથને પકડે તો ડુબી જાય છે તેમ આ પણ ડુબી જાય છે. કહ્યું છે કે:—

ન સૌખ્યસૌભાગ્યકરાનૃણાં ગુણાઃ

સ્વયં ગૃહીતા મુદ્દર્શા કુચાચિવ ।

પરૈર્ગૃહીતા દ્વયમેવ તન્વતે

ન તેન ગૃહન્તિ બુધા નિજાન્ ગુણાન્ ॥

સત્ત્વદોષોત્પત્ત્યસ્વોત્કર્ષજ્વરશાંતિકમ્ ।

પૂર્વપુરુષસિદ્ધ્યો મૃત્ત્વી નીચત્વમાવનેમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—પૂર્વે જે મહાપુરુષે થયેલા છે તેનાથી પોતા-
નું અત્યંત નીચત્વ લાવવું તે, ઉચ્ચત્વ (અહંકાર) દ-
ષ્ટિદોષથી થયેલા પોતાના ઉત્કર્ષરૂપી તાવની શાંતિને
માટે છે.

વિવેચન—જ્ઞાન, રૂપ, બળ, ક્રિયા, જાતિ, સમૃદ્ધિ આ-
દિ શુદ્ધોથી પોતાને માટે માનવું—તેના કરતાં હું વધારે
જ્ઞાની છું—એ રૂપ દૂર લોકની નજર પડવાથી થયેલા પોતાના
ગર્વરૂપ જ્વરની શાંતિનું કારણ શું છે તે કહે છે. પૂર્વ કાળે
થયેલા પુરુષ પ્રધાન, શૌર્ય, ધૈર્ય, બાંભીર્યાદિ અનંત શુદ્ધવાળા
ગૌતમ, મુધર્મા આદિ, તેના કરતાં પોતાનું અત્યંત નીચત્વ
લાવવું—હું તેઓના કરતાં ઘણું જ હીન છું એવું ચિંતવવું
અહો સકલ શ્રુતાના પારંગત તપવીર્યવાન, સર્વ લાખીવાળા
ગૌતમાદિ કયા, અને સર્વ શક્તિથી હીન એવો હું કયા.
આવું ચિંતન કરવું તે જ્વરની શાંતિને માટે છે તેથી મંદ-
જ્વર મટી જાય છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે એકદાર પાપસ્થાનકની સંજ્ઞાયામાં
મનની સંજ્ઞાયને વિષે આવેજી વિચાર જણાવે છે.

ઉચ્ચલાવ દૃઢ દોષે મદનવરે આકરે,

હાય તેહનો અતિકાર કહે મુનિવર ખરો ।

પૂર્વપુરુષ સિધુરથી લઘુતા લાવવું,

શુદ્ધ લાવન તે પાવન શિવ સાધન નહું ॥ ૩ ॥

ચિદાનંદે મહારાજે પણ કહે છે. જુઓ પદ સત્તા-

વીશમું,

શાંતિ મિહાંગ વા દોડી.

લઘુતા મેરે મન માની, લઘુ ગુરુગર્ભ મોન નિશાની ॥ લઘુ ૦ ૧ ॥

એ આંકણી.

મદ અષ્ટ જિનોને ધારે, તે દુરગતિ ગમે બિચારે;

દેખો મગતમે પ્રાની, દુઃખ લલત અધિક અભિમાની ॥ લઘુ ૦ ૧ ॥

શરી સરજ ખડે કઢાવે, તે રાહુ કે બસ આવે;

તારા ગણ લઘુતા ધારી, સ્વરે ભાતુ બીતિ નિવારી ॥ લઘુ ૦ ૨ ॥

છોટી અતિ જોયજી મંધી, લહે ખટરસે સ્વાદ સુગંધી;

કરડી મોટાઈ ધારે, તે છાર શીય નિજ ધારે ॥ લઘુ ૦ ૩ ॥

જળ બાંધ્યદ હોઈ આવે, તબ સહુ ભેગ દેખણુ ધાવે;

પૂતમદિન બડા કઢાવે, તવ ખીજુ કલા હોય જાવે ॥ લઘુ ૦ ૪ ॥

ગુરુવાપ મનમે વેદે, લપ અવણ નાસિકા છેદે,

અંગ માંહે લઘુ કઢાવે, તે કારણ ચરણ પૂર્ણવે ॥ લઘુ ૦ ૫ ॥

શિશુ રાજધર્મમે જાવે, સંખી દિલ્લિખ ગોદ ખિજાવે;

હોય બડા નવિ પાવે, જર્વે તો શીય કઢાવે ॥ લઘુ ૦ ૬ ॥

અંતર મદભાવ વહાવે, તથા ત્રિભુવન નાથ કહાવે,
 ઈમં ચિદાનંદ એ આવે, રહસી બિરલા કાઢે પાવે ॥ ૬૫ ॥

શરીરરુપલાવણ્યગ્રામારામધનાદિભિઃ ।

ઉત્કર્ષઃ પરપર્યાયૈશ્ચિદાનંદધનસ્યકઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શરીર, રૂપ, લાવણ્ય, ગ્રામ, વાડી, ધનાદિ.
 પરપર્યાયોથી ચિદાનંદધન આત્માનો કયો ઉત્કર્ષ થાય ?

વિવેચન—આત્માથી ભિન્ન પુદ્ગલ પરમાણુઓનાં સુંદરત્વ અસુંદરત્વાદિ પરિણમન પરિણામ પર પર્યાય—રૂપ, બળવાન શરીર, સુંદર આકૃતિ, દેહની કાંતિ, નગરોનું સ્વામિત્વ, વાડીઓ, કાંચન, સ્ત્રી, પુત્ર, વચ્ચ, અલંકારોએ કંદેલો અતિશય, તેથી જ્ઞાનાનંદમય થયેલા આત્માને શો શુભ ? કંઈજ નહીં કારણ કે પરકીય ઉત્કર્ષની આત્મપક્ષમાં વ્યાપ્તિ નથી.

શુદ્ધાઃ પ્રત્યાત્મસામ્યેન પર્યાયાઃ પરિમાવેતાઃ ।

અશુદ્ધાશ્ચાપકૃષ્ટત્વાન્ નોત્કર્ષાય મહામુનેઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રત્યેક આત્માને વિષે તુલ્ય દૃષ્ટિએ કરીને શુદ્ધ પર્યાયો જોણે જાણ્યા છે, એવા મહામુનિના ઉત્કર્ષ માટે અશુદ્ધ પર્યાય, અધમ હોવાથી, નથી.

વિવેચન—જે જ્ઞાની પુરૂષે, સકલ આવરણરહિત હો-
વાથી શુદ્ધ એવા જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય વિશેષ રૂપ આત્માના જે
ધર્મો છે, તે પ્રત્યેક આત્માને વિષે તુલ્ય-અન્યૂનાધિક સંખ્યા
પરિમાણપણાએ કરીને જાણ્યા છે, પોતાની બુદ્ધિમાં પરિ-
ણામી છે, એવા મુનિનો ઉત્કર્ષ યેનાથી નથી તે કહે છે.
અશુદ્ધ એટલે અનાત્મીયભાવપણાએ કરીને અને કર્મ
પુર્ણ જનિતપણાએ કરીને દોષવાળા, સુરેન્દ્ર, ચક્રવર્તી
આદિ તેથી. કારણ બતાવે છે કે તે જગત્ જનોત્ ઉચ્છિદ્ર છે,
અને જીવની સાથે સદા રહેતા નથી, માટે અધમ છે.
આત્માની શ્રદ્ધાએ કરીને સર્વતુલ્ય છે.

સોમં ગચ્છન્ સમુદ્રોઽપિ સ્વોત્કર્ષપવનેરિતઃ ।

ગુણૈવાન્ બુદ્ધુદીકૃત્ય વિનાશયસિ કિં મુખા ॥ ૭ ॥

શાસ્ત્રાર્થ—તું સમુદ્ર પણ સ્વઉત્કર્ષના પવનથી પ્રેરિત,
હોભ પામતો પરપોટા કરીને શુણ્ણ સમૂહનો ફેાકદ કેમ
નાશ કરે છે ?

વિવેચન—સ્વ એટલે પાતાલ કલશની પણ નીચે ॥
યેલ અતિશય પવન તેનાથી પ્રેરિત સમુદ્ર પણ, અગાધ જ-
લસાગર પણ, હોભ પામતો શુણ્ણ એટલે રમ-જળ-તેના સ-
મૂહનો પરપોટા કરીને નિરર્થક નાશ કરે છે, તેમ (મુદ્રા-)

સહ ધર્તતે) યુદ્ધાએ સહિત-યુદ્ધા એટલે મુનિએ વેળા, અથવા
 ધનસંચય તે સહિત-એવો તું પણ, આત્મમથ સાચી, યથેચ્છ
 મદરૂપી, મવનથી પ્રેરિત, જોભ એટલે ચિત્ત, વિદ્યાભ પામતો
 જ્ઞાનાદિ ધર્મને સરપોટા કરીને નિષ્કલ કેમ વિનાશ કરેછે.

નિરપેક્ષાનવશિષ્ઠાનંતચિન્માત્રમૂર્તયઃ ।

યોગિનો ગચ્છિતોત્કર્ષાપકર્ષાનરૂપકલ્પના ॥ ૮૦ ॥

શાખ્દાર્થ—મદ અને હીનતાથી યથેચ્છ એટલી મનોરથ-
 માત્રા જેની નાશ થઈ છે એવા નિરપેક્ષ અને અનવશિષ્ઠ
 યોગીઓ અનંત જ્ઞાનમાત્ર મૂર્તિ થાય છે.

વિવેચન—ઉત્કર્ષ એટલે અધિકતા, દુષ્ટિથી યથેચ્છ
 મદ અને અપકર્ષ એટલે હીનતાભાવ અવલોકન કરવાથી
 યથેચ્છ હીનતા, તેનાથી ઉત્પાદિત એટલી વિકલ્પની શ્રેણી-મ-
 નોરથમાત્રા-તે જેની નાશ થઈ છે એવા, સકલ સુખ
 સ્વાધીન હોવાથી બીજાની આશા—આકાંક્ષા—જેને નથી,
 અને તેથી હેતુ, કાળથી સિદ્ધ્યંતરની પ્રાપ્તિના જેને
 અભાવ છે, એક રૂપ છે. એવા મુનિઓ અનંત એટલે સકલ
 જ્ઞેય વસ્તુનું સાંપક એવું જે જ્ઞાન તેજ જેની મૂર્તિ છે-
 સ્વરૂપ સ્થિતિનું રહેઠાણું છે એવા થાય છે. અર્થાત્-જ્ઞાનસ્વ-
 રૂપ થાય છે.

તત્ત્વદષ્ટયપ્રકરમ્ ॥ ૧૯ ॥

રૂપે રૂપવતી દદિ દૃષ્ટ્વા રૂપં વિમુક્ષતિ ।

મજ્જત્યાત્મનિ નીરૂપે તત્ત્વદષ્ટિસ્ત્વરૂપીણી ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—જેની દષ્ટિ રૂપવતી છે તે રૂપને જોઈને રૂપને વિષે મોહ પામે છે. અને જેની દષ્ટિ અરૂપી તત્ત્વદષ્ટિ છે તે, નીરૂપ આત્મામાં મગ્ન છે.

વિવેચન—રૂપવતી એટલે આકાર વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શપંચુ જેને છે તેવી જેની દષ્ટિ છે, ચર્મચક્ષુ છે, એવો, રૂપને—પુદ્ગલજનિત પ્રાકાશદિ ગદ હવેલી પ્રમુખને જોઈને, રૂપને વિષે સુરૂપ આકાર વર્ણાદિમત્ સ્ત્રી, પુરુષ, શરિરાદિને વિષે વિવિધ પ્રકારે અજ્ઞાનથી ચમેલી મૂર્છાએ કરીને જ્ઞાંતિ પામે છે. પરંતુ જેની તત્ત્વદષ્ટિ છે, ઇન્દ્રિયની અપેક્ષારહિત સ્વતંત્ર સાક્ષાત્ વસ્તુના સદ્ભાવનું વિલોકન કરવા સમર્થ છે, એવી જેની દષ્ટિ અરૂપી છે, આકાશવર્ણાદિમત્સ્વરહિત છે, જેની જ્ઞાનચક્ષુ છે, તે નિર્વિકાર ચિદાત્મક સ્વરૂપને વિષે મગ્ન થાય છે.

અમવાદી વદિદષ્ટિ અમચ્છાયા તદીક્ષગમ્ ।

અભ્રાન્તસ્તત્ત્વદષ્ટિસ્તુ નાસ્યાં શેતે સુભાશયા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—જે બાહ્યદષ્ટિ છે તે જમતી વાડી છે, અને તેનું અવલોકન જમતી છાયા છે. સુખની ઇચ્છાવાળી અભાંત તરવદષ્ટિ ■ તે તેમાં શયન કરતી નથી.

વિવેચન—જેની દષ્ટિ અનાત્મીય છે. શરીર કુટુંબાદિ પદાર્થો પોતાના છે એમ જે જુએ છે તે દષ્ટિ, જમ એટલે મિથ્યાજ્ઞાન, અથવા ચિત્તની વ્રાંતિ, તેની વાંટિકા-નિવાસભૂમિ-જાણવી. તે દષ્ટિનું વિલોકન પૂરોક્ત જમતી છાયાનું પ્રતિબિંબ છે. પરંતુ જે અભાંત છે, જમણારક્ષિત સત્યજ્ઞાનયુક્ત છે. એવી પરમાર્થદર્શી દષ્ટિ સુખની આશાએ કરીને તે જમભૂમિમાં અથવા તેની છાયામાં શયન કરતી નથી, જમ પ્રાપ્ત કરતી નથી, સર્વ નિર્મોલજ જુએ છે. અર્થાત્ જયનો આશ્રય તરવદષ્ટિ કરે નહીં.

પ્રામારમાદિમોહાય ચદ્વદ્વે વાસ્યાદશા ।

તત્ત્વદૃષ્ટ્યા તદેવાંતર્નાતં વૈરાગ્યસંપદે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—બાહ્યદષ્ટિથી જોયેલ જામ, આરામાદિ, મોહને માટે છે. તરવદષ્ટિએ સમાલોચિત તેજ વસ્તુઓ વૈરાગ્યપ્રાપ્તિને માટે છે.

વિવેચન—આકારાદિ દર્શનને વિષે પ્રવૃત્ત થયેલી દષ્ટિએ કરીને શુભાશુભ અનુકૂલ, મુતિફલ તમર, વાડીઓ;

ગજ, અશ્વ, વચ્ચાલંકારો. જોવાં તે અજ્ઞાનરૂપ જડભાવની વૃદ્ધિને માટે છે. જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરીને તેજ વસ્તુઓ સમાલોચ્યે તે વૈરાગ્યની સમૃદ્ધિ-પ્રાપ્તિ-ને માટે થાય છે.

વાહ્યદૃષ્ટેઃ સુધાસારઘટિતા માતિ સુંદરી ।

તત્ત્વદૃષ્ટેસ્તુસાં સાક્ષાદ્વિષ્મૂત્રપિઠરોદરી ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—બાહ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં સુંદરી સુધાસારથી બનાવેલી ભાસે છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં સાક્ષાત્ વિષ્ણુ અને મૂત્રના સ્થાનરૂપ ઉદરવાળી ભાસે છે.

વિવેચન—મનોહર જેવું રૂપ છે એવી કૈવી અથવા માનુષી સ્ત્રી, અમૃતના સત્ત્વથી રચેલ હોય તેમ બાહ્યદૃષ્ટિએ ભાસે છે. પરંતુ તત્ત્વદૃષ્ટિએ કરીને જોતાં પ્રત્યક્ષ વિષ્ણુરૂપ મળમૂત્રના સ્થાનરૂપ, જેવું ઉદર છે, એવી ભાસે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોઈએ ત્યારેજ વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે.

છાવણ્યલહરીપુણ્યં વપુઃ પश्यતિ વાહ્યદક્ ।

તત્ત્વદૃષ્ટિઃ શ્વકાકાનાં મહ્યં ક્રમિકુલાકુલમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—બાહ્યદૃષ્ટિ શરીરને લાવણ્યના તરંગથી પવિત્ર જુએ છે; પરંતુ તત્ત્વદૃષ્ટિ તેજ શરીરને કૃમિના સમૂહથી ભરેલ, જ્ઞાન અને કાગડાનું ભક્ષણ છે એમ જુએ છે.

વિવેચન—જેની બાહ્યદષ્ટિ છે તે શરીરને લાવણ્ય એટલે કાન્તિનું સૌન્દર્ય તેના તરંગોએ કરીને પવિત્ર બુદ્ધિ છે. અહો ! આનું શરીર કેવું શોભાયમાન છે એમ બુદ્ધિ છે. પરંતુ જેની અંતર્દષ્ટિ છે, તે લાવણ્યલહરીના પુણ્યે કરીને શોભાયમાન તેજ શરીરને, કીડાઓથી ભરેલ, કાગડા અને કુતરાના ભાવિભોજનરૂપ બાળે છે.

गजा भैरूपभुवनं विस्मयाय बहिर्दृशः ।

तत्राभे भवनात्કોડપિ भेदस्तत्त्व दशस्तुन ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હસ્તિઓ અને અશ્વોએ કરીને નૃપમંદિર બાહ્યદષ્ટિથી જોનારને વિસ્મય પમાડે છે. પરંતુ ગજા અને અશ્વના વનથી તેમાં તત્ત્વદષ્ટિવાળાને કાંઈ ભેદ લાગતો નથી.

વિવેચન—અતત્ત્વદષ્ટિથી જોઈએ તો હસ્તિ અને અશ્વોથી શોભિત નૃપમંદિર વિસ્મય પમાડે છે. અહો ! આ રાજા પુંડ્રવંશ છે જેણે આવી હુલ્લભ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી છે. એવો પ્રભોદ ઉત્પન્ન કરે છે. પરમાર્થદર્શનિ તે નૃપમંદિરમાં અને હસ્તિ અને અશ્વના ઉત્પત્તિસ્થાનભૂત વિંધ્યાચલ આદિ અટવીમાં કાંઈ ભેદ લાગતો નથી. કારણ કે રાજામંદિરમાં સ્થિત અને વનમાં સ્થિત હસ્તિઓ સમાન છે.

भस्मना केशलीचेन पाप धृतमलेन वा ।

महान्तं बाह्यदृग्बोधि चित्तसाम्राज्येन तत्त्ववित् ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—બાહ્યદષ્ટિ, ભસ્મે કરીને, કેશલોચે કરીને અથવા શરીર ઉપર રાખેલાં મલિન વસ્ત્રોએ કરીને માં માંને છે. તત્ત્વ દષ્ટ, જ્ઞાન સામ્રાજ્યે કરીને ગરિષ્ઠ જાણે છે.

વિવેચન—બાહ્યદષ્ટિએ જોતાં કોણ મોટો, ગરિષ્ઠ, લાંબો છે તે કહે છે. જે પુરૂષ શરીરપર ભસ્મ લગાવે છે, અથવા શરીર ઉપર ધારણ કરેલ પ્રસ્વેદથી ચંચેલ મેલ તેનાથી જેન વસ્ત્રો તથા ગાત્રો મલિન છે તેને શુભગુણવાળો પુરૂષોત્તમ છે એમ સમજે છે. પરમાર્થ ગ્રંથણ કરવાથી અંતર્ગત શુભ શક્તિ જોનારને જ્ઞાનના સામ્રાજ્યથી જે ગરિષ્ઠ છે તેજ પુરૂષોત્તમ છે એમ જણાય છે.

ન વિકારાય વિશ્વસ્યોપકારાયૈવ નિર્મિતાઃ ।

સ્ફુરત્કારુણ્યપીયુષદૃષ્ટય સ્તત્ત્વ દૃષ્ટયઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—વિસ્તારવાળી કંઠણારૂપી અમૃતની વૃદ્ધિને કરનારા તત્ત્વદષ્ટિ પુરૂષો વિશ્વના ઉપકારને માટે નિર્માણ થયેલા છે. પરંતુ વિકારને માટે નથી.

વિવેચન—સ્ફુરત એટલે જાગ્રત સ્વાભાવથી વિસ્તાર પામતી કંઠણારસની પ્રચુરતા તે રૂપી અમૃતને વર્ધાવનારી એવી જેની તત્ત્વદષ્ટિ છે તે, ત્રિભુવનના ઉપકારને માટે, સર્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાને માટે છે. પરંતુ તે, પ્રાંતિઅસા-

નાદિરૂપ ચિત્તવિજયને માટે અથવા ખીજના સંતાપને માટે નથી.

સર્વસમૃદ્ધ્યુપકમ્ ॥ ૨૦ ॥

વાહદૃષ્ટિપચારેણ મુદ્રિતેષુ મહાત્મનઃ ।

એતરેવાવભાસન્તે સ્ફુટાઃ સર્વાઃસમૃદ્ધ્યઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—બાહ્યદૃષ્ટિના પ્રચાર નિરૂદ્ધ કર્યે સતે મહાત્માની સર્વે સમૃદ્ધિઓ આત્માને વિષે અલક્ષ દેખાય છે.

વિવેચન—જે બાહ્યદૃષ્ટિનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવ્યું તેના પ્રચાર-આત્મ સ્વભાવથી કિત્ત વિપર્યાયરમાં સંચાર કરે એવું પ્રવર્તન, તેના પ્રકારો, નિરૂદ્ધ થયે સતે, સદ્ભાવને બાધનાર મહાપુરૂષની અશેષ સમૃદ્ધિઓ આત્માને વિષેજ સ્વઅનુભવથી અલક્ષ દેખાય છે.

સમાધિર્નૈવર્તન ધૈર્યં દંભોલિઃ સમેતા શક્તી ।

જ્ઞાનં મહાવિમાનં ચ વાસવશ્રીરિયં મુનેઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—સમાધિરૂપી નંદનવન, ધૈર્યરૂપી વજ્ર, સમતારૂપી શયી (ઇદ્રાણિ), અને જ્ઞાનરૂપી વિમાન, આ સર્વે મહેન્દ્રને લોચ્ય સંપત્તિ મુનિની છે.

વિવેચન—વાસવ એટલે મહેન્દ્ર તેને ભોગવવા લા-
યક વિમાનાદિ સંપત્તિઓ સર્વે યોગીશ્વરોને પણ છે તેનું
સ્વરૂપ દર્શાવે છે. સમાધિ એટલે ત્રણ યોગની એકાગ્રતા-
એ કરીને નિજ સ્વરૂપમાં મગ્નતા. તે રૂપી રમણીય આ-
રામ છે; ધેય એટલે પરિપક્વાદિ છતાં નિજ સ્વભાવમાં
સ્થિર નિશ્ચલ પરિણામીપણું—તે રૂપી; કર્મ દેત્ર્યોત્તું નિક-
દન કરવાને વશ છે. સમતા એટલે સર્વત્ર ઇદ્રાનિદ્ર વિક-
લપના પરિહાર કરીને તુલ્યદર્શીપણું. તે રૂપી શાન્તી—સ્વ
સ્વરૂપને સંગમ કરનારી, જ્ઞાનવચનોનો વિલાસ આપના-
રી, ઇદ્રાણી છે. અને સ્વપર સ્વરૂપનો નિર્ધાર કરનાર
જ્ઞાનરૂપી મહાન્ વિમાન છે.

વિસ્તારિતક્રિયાજ્ઞાનચર્મછત્રો નિવારયન્ ।

મોહસ્તેષ્ઠમહાટ્ટિ ચક્રવર્તી ન કિં મુનિઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ક્રિયા અને જ્ઞાનરૂપી ચર્મછત્ર જેણે વિ-
સ્તાર્યું છે એવા, મોહરૂપી સ્તેષ્ઠની મહાટ્ટિને નિવારતા
મુનિ, ચક્રવર્તી કેમ ન હોય ?

વિવેચન—સંગ્રહ સાધુના આચાર તે ક્રિયા, અને
સમસ્ત વસ્તુ સદ્ભાવનો પ્રકાશ કરનાર જ્ઞાનતે રૂપી ચર્મ-
રત્ન અને છત્રરત્ન જેણે વિસ્તાર્યું છે; અને મોહનીય કર્મ-
રૂપી સ્તેષ્ઠ—ભક્ત્યાભક્ત્યના વિચારરહિત સર્વ આશયના

કરનાર અને સત્પુરૂષને ઉપદ્રવ કરનાર યવન—તેણે કંદેલી
 કુવાસનારૂપ જલધારાનો પૂર્વોક્ત ક્રિયા અને જ્ઞાનથી નિ-
 રેધ કરનાર, યોગીશ્વર શું ચક્રવર્તી નથી ? અર્થાત્ તે ચક્ર-
 વર્તીજ નિ ઐમ સમજાવું. ચક્રવર્તીની પાસે ચર્મરત્ન અને
 છત્રરત્ન હોય છે. જ્યારે તે પેતાહય પર્વતનું ઉદ્ભવન કરી
 મ્લેચ્છનો મુલક જીતવાને જાય ત્યારે મોટી નદીઓ રસ્તામાં
 આવે છે તે ઉતરવાને માટે ચર્મરત્ન પાથરે, અને તે જોડકું
 વિશાળ મધ જાય કે ચક્રવર્તીનું સકલ સૈન્ય તે ઉપર મધને
 નદીને પેલેપાર ઉતરે છે. પછી મ્લેચ્છની સાથે લારે યુદ્ધ
 થાય છે, મ્લેચ્છ રાજા પોતાના ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરે છે.
 જેથી તે દેવો ચક્રવર્તીના સૈન્યને હેરાન કરવા ઘણીજ લારે
 હિ કરે છે. તે વખતે ચક્રવર્તી છત્રરત્ન વિસ્તારે છે
 જેથી પોતાની સેનાને ખિલકુલ અડચણ થતી નથી. છેવટે
 મ્લેચ્છનો પરાજય કરે છે. તે પ્રમાણે મુનિના સંખ્યામાં ક્રિયા-
 રૂપી ચર્મરત્ન છે અને જ્ઞાનરૂપી છત્રરત્ન છે અને તેનો
 વિસ્તાર કરી મોહરૂપી મ્લેચ્છનો પરાજય કરે છે.

नवग्रहसुगच्छेऽनिष्टाधिष्टायको मुनिः ।

नागलोकेशवद् भावि समं रक्षन् प्रयत्नतः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—નવ પ્રકારના અહાચર્યરૂપ અમૃત કુંડને વિષે

જેની સ્થિતિ છે, અને જે અધિષ્ઠાયક છે, એવા મુનિ પ્રયત્નથી 'પૃથ્વીનું' રક્ષણ કરતા નાગલોકેશની જેમ પ્રકાશે છે.

વિવેચન—નવ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય—સર્વ બ્રહ્મક્રિયાને દર્શાવનાર આચારાંગણના નવ અધ્યયનને વિષે કહેલો આચાર તે રૂપ નવ અમૃત કુંડ છે જેને તે રૂપી, જન્માદિ સર્વ રોગને હણનાર, અને સંદુષાય દર્શાવનાર જ્ઞાનામૃતના કુંડોને વિષે જે સ્થિત છે, અને જે અધિષ્ઠાયક છે, રક્ષણ કરવાના સામર્થ્યયુક્ત છે. એવા યોગીશ્વર પ્રોઠ ઉદ્યમે કરીને 'પૃથ્વીનું' રક્ષણ કરનાર પાતાલ લોકના સ્વામીની જેમ ચોલે છે. અનંત નાગ નવમુખા કુંડનો સ્વામી છે, અને પૃથ્વીને ધારણ કરે છે એવી લોકપ્રસિદ્ધિ છે.

શુનિરધ્યાત્મકૈલાસવિવેકરૂપમ સ્થિતઃ ।

શોભતે વિરતિહસિગંગાગૌરિયુતઃ શિવ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—અધ્યાત્મરૂપી કૈલાસમાં વિવેકરૂપી વૃષભ ઉપર સ્થિત, અને વિરતિ તથા હસિરૂપી ગંગા, ગૌરી, યુક્ત શિવ-મુનિ-ચોલે છે.

વિવેચન—શુદ્ધ જ્ઞાન ક્રિયાત્મક અનુદાનરૂપી કેવાસ પર્વત-શિવના સ્થાનજૂત સ્ફટિકમય પર્વત. તેને વિષે વિવેકરૂપી વૃષભ પર સ્થિત થયેલ, અને વિરતિ

એટલે સકલ પરભાવથી વ્યાવૃત્તિરૂપ પરિણતિ; તે રૂપી ગંગા, તથા સ્પર્શિ એટલે શુદ્ધ સંનિદ્રા; તે રૂપી ગોરી, તેણે સમાલિંગિત, શિવરૂપ યુનિ વિરાજે છે.

જ્ઞાનદર્શનચંદ્રાર્કનેત્રસ્ય નરકચ્છિદ્રઃ ।

સુત્રસાગરમગ્રસ્ય કિં ન્યૂનં યોગિનો હરેઃ ॥ ૬ ॥

શંકૃદાર્થ—જ્ઞાન અને દર્શનરૂપી ચંદ્ર અને સૂર્ય નેત્ર-વાળા, નરકને કાંપવાંવાળા, સુત્રસાગરમાં મગ્ન, એના યોગિને વિપ્લુ કરતાં કંઈ ન્યૂનતા છે ? શું આશ્ચર્ય છે ?

વિવેચન—જ્ઞાન એટલે વસ્તુનો વિશેષ સ્વભાવ પ્રકટ કરનાર સ્વાદ્વાદ બોધ અને દર્શન એટલે સામાન્ય સ્વભાવશ્રાહી નિરાકાર બોધ તેરૂપી ચંદ્ર અને સૂર્ય નેત્રવાળા સાધુ. અને વળી સમ્યક્ પ્રકારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો સેવવાથી નરક ગતિને જે કાપી નાંખે છે—તત્પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા નથી—અને વળી પરમાનંદરૂપી ક્ષીરસાગરને વિષે મગ્ન છે, એવા યોગીશ્વરને વિપ્લુ કરતાં કંઈ ન્યૂનતા છે ? વિપ્લુ પણ ચંદ્રાર્ક નેત્ર કહેવાય છે. નરકાસુરનો છેદક છે, અને ક્ષીરસાગરમાં મગ્ન છે, એવી લોકપ્રસિદ્ધિ છે. માટે વિપ્લુથી કંઈ ન્યૂનતા યુનિને ? અર્થાત્ કાંઈ ન્યૂનતા નથી.

યા સૃષ્ટિર્વક્ષણો વાહ્યા વાહ્યાપેક્ષાવર્તયિની ।

મુનેઃ પરાંનપેક્ષાંતર્ગુણસૃષ્ટિ સ્તતોઽધિકા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—ખાહ્ય અપેક્ષાના અલંબનથી રચાયેલી પ્રજ્ઞાની ખાહ્ય-સૃષ્ટિ કરતાં, સાધુની પરઅપેક્ષારહિત, અખાહ્ય, શુણ્ણની સૃષ્ટિ અધિકી છે.

વિવેચન—ખાહ્ય એટલે અનાત્મીય પંચ મહાભૂતની અપેક્ષા-કાર્ય કારણ સંબંધ-તેનું અવલંબન કરે છે એવી રીતે વિના કરી શકે નહીં એવી, લોકપ્રસિદ્ધ દેહ ઈન્દ્રિયા-દેશ્ય, નાશવંત, અસત્ય, એવી પ્રજ્ઞાની સૃષ્ટિ છે. સાધુની સૃષ્ટિ કેવી છે તે કહે છે. પર એટલે માયાદિની અપેક્ષા કારણ પાળાએ કરીને જેમાં અપેક્ષા નથી, એટલે સ્વાધીન, એવી વળી અખાહ્ય-અવિનશ્વરી-વળી જ્ઞાનાદિ ધર્મોની સૃષ્ટિરચના છે તે પ્રજ્ઞાસૃષ્ટિથી અધિક છે; કારણ કે તેમાં પરની અપેક્ષા નથી; અને વળી અવિનાશી છે.

રત્નૈ સ્થિમિઃ પવિત્રા યા શ્રાંતોમિરિવ જાદ્ભવી ।

સિદ્ધયોગસ્ય સાપ્તર્હસ્તદવી ન દવીયસી ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—ત્રણ શ્રાંતથી ગંગાની જેમ રત્નત્રયથી પવિત્ર, સિદ્ધયોગ સાધુની અર્હતપદવી પણ દૂર નથી.

વિવેચન—યોગ એટલે જ્ઞાન, ક્રિયા, ધ્યાન, શાસ્ત્ર-
બક્ષિત, તે યોગ જેનો સિદ્ધ થયો છે એવા સાધની ત્રિભુવન-
ને વિષે ત્રણ-સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાલ-અવાહે કરીને ગં-
ગાની જેમ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનચરિત્રે કરીને પવિત્ર, પૂજ-
નીય, અર્હત પદવી-જિનેશ્વરપણાની પદવી-સુરેન્દ્રશ્રેણીથી
પૂજ્યતા, સમવસરથી રચના, અદ્વિતિયાદિથી વિરાજી-
ત, એવી પદવી પણ દ્વરવર્તી નથી પાસેજ છે, સુપ્રાપ્ય છે.

કર્મવિપાકાદકમ્ ॥ ૨૧ ॥

દુઃખં પ્રાપ્ય ન દીનઃ સ્વાત્ સુખં પ્રાપ્ય ચ વિસ્મિતઃ ।

મુનિઃ કર્મવિપાકસ્ય જ્ઞાનન્ પરવશં જયત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વ જગત્ કર્મવિપાકને પરવશ છે એમ
જાણીને, મુનિ દુઃખપ્રાપ્તિથી દીન થતા નથી; અને સુખ-
પ્રાપ્તિથી હર્ષિત થતા નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનાવરણોવાદિ કર્મનો વિપાક એટલે દુ-
સાદય, તેને પરાધીન ત્રિભુવનના સર્વ પ્રાણીઓ છે એમ
મદજ્ઞાનથી જાણનાર સાધુ, પરિપક્વ ઉપસર્ગોદિ કદ્દપ્રાપ્તિ-
થી દીન થતા નથી—જયંત્યાંત થતા નથી—હીનસર્વ થતા

નથી. અને પુરુષોદયથી થયેલ પૂજા, બહુમાનાદિને આનંદ પ્રાપ્ત કરીને, સુર્વાકુલ, મહાકુલ, યતા નથી.

યેષાં ભૂભંગમાત્રેણ ધજ્યન્તે પર્વતા અપિ ।

૧૧૨૦ કર્મવૈશમ્યે ભૂપૌષ્ણાઽપિ નાપ્યતે ॥ ૨ ॥

સમ્બાર્થ—જેના ભૂભંગમાત્રે કરીને પર્વત પણ લેહાય છે એવા ભૂપતિને કર્મની વિવેચના થયે સતે શિક્ષા પણ પ્રાપ્ત થતી નથી.

વિવેચન—મુળાદિ રાજાના ભૂભંગથીજ-કેાપ કરીને સૂચનો કરવાથીજ-પર્વતતુલ્ય ભૂભંગ ગણવાળા મુખિધિરાદિ પુરુષો પણ ચૂર્ણ થઈ જાય છે એવા નૃપોને પણ કર્મની વિવેચનાએ કરીને-શુભ કર્મના ફાય અને અશુભ કર્મના ઉદયે કરીને-શિક્ષા પણ મળતી નથી તેા જીવ્જની તેા શી વાત કરી. વાસ્તે કર્મની વિવેચના તરફ મુમુક્ષુ પ્રાણીઓ લક્ષ કરવું.

નાતિપાતુર્યદીનોઽપિ કર્મણ્યધ્યુદયાવદે ।

સળાદ્રં કોઽપિ રાજા સ્વાદ્ ઉપ્રહ્નદિગંતરઃ ॥ ૩ ॥

સમ્બાર્થ—અશુભ કરનાર કર્મ સતે, નાતિ અને પાતુર્ય કરીને હીનશક પણ, શબ્દ માત્રમાં ઉત્રેથી દિશ્ભાગ જેવું

આચ્છાદિત કર્યા છે એવો રાજા થાય છે.

વિવેચન—શુભવિપાક આપનાર જ્ઞાતાવેદનીય-મુર-
ગતિ, મનુષ્યગતિ-આપનાર એવા અમુકમુદય કરનાર કર્મથી
ક્ષત્રિય આદિ ઉચ્ચકુલમાં જન્મે નથી, તથા મકલ કલા-
નેપુરુષથી રહિત એવો રંકપણ સ્વરૂપ કાલમાં પુણ્યાદ્યાદિ
ની જેમ રાજા થાય છે. કેવો રાજા થાય છે તે કહે છે. છત્રેએ
કરીને દિધ્વિલાગે જેણે આચ્છાદિત કર્યા છે એવો સાર્વભૌમ
મહીનાથ થાય છે. માટે શુભાશુભ કર્મના વિપાકને વિષે મુનિ
સમદષ્ટિ રહે છે.

विषमा कर्मणः सृष्टि दृष्टा करमपृष्टवत् ।

जात्यादिभूतिवैशम्यात्का रतिस्तत्र योगिनः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—જાતિ આદિ સંપત્તિની વિષમતા દેખવાથી
કર્મની સૃષ્ટિ ઉટતી પીઠની જેમ ભયંકર છે એમ જાણીને
યોગીને તેમાં શું પ્રીતિ થાય ?

વિવેચન—જાતિ એટલે ઉત્તમ, અધમ જન્મની
પ્રાપ્તી, આદિ પદે કરીને કુલ, જલ, રુપ, લક્ષ્મી અને જુ-
દ્ધિનું અહણુ કરવું. તે રૂપી સંપત્તિના હીન ઉત્તનાદિ લાભ-
રુપ વિસદશપણથી કર્મસૃષ્ટિ-ફળોદય રચના-ઉટતી. પી-
ઠની જેમ વિષમ છે, ક્ષણમાં દેખાય છે અને ક્ષણમાં નષ્ટ

થાય છે તેથી ભય કર છે, એમ અનુભવદષ્ટિથી મુનિ જાણે છે. તે કારણથી સાંસારિક સંપદામાં સાધુને શી પ્રીતિ થાય ? અર્થાત્ નજ થાય.

આરુઢા પ્રશમશ્રેણિ શ્રુતકેવલીનોડપિચ ।

આમ્યન્તેડનંતસંસારમહો દુષ્ટેન કર્મણા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રશમશ્રેણિપર આરુઢ એવા શ્રુતકેવલી પણ દુષ્ટ કર્મે કરીને અનંત સંસાર ભ્રમણ કરે છે.

વિવેચન—“ અહો ” એ એક મોટું કષ્ટ છે કે અધમ કર્મે કરીને-મોહનીયાદિ કર્મોએ કરીને, પ્રશમ એટલે મોહાદયની શાંતિ તે રૂપી શ્રેણિ-મોહાદયની ઉપશાંતિને માટે અનંતાનુષાંધી આદિત્વ રોધન. તે પ્રશમ શ્રેણિને આરુઢ થયેલા શ્રુતકેવલી પણ-દ્વાદશાંગીને વિશે કેવલીસમાન સકલ વિપયય અને સંશયરહિત પ્રાણીઓનો અસંખ્ય ભવસંખંધ જાણવાવળા પણ-અપરિમિત ભવ ભ્રમણ કરે છે. ઉપશાંત મોહના અગિયારમાં ગુણસ્થાનવર્તી સોદ પૂર્વધર પણ નિગોદમાં જાય છે, તો તે કર્મની આગળ ઉડી પડવામાં ખીજનો શું ભાર છે ?

અર્વાક પિત્તઃ શ્રતિવ પરિતિષ્ઠિતઃ ।

વિપાકઃ પર્યન્તેમનુધાવતિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વ સામગ્રી પણ ખિન્ન (ચાકી ગયેલી) હોય તેમ નજીકજ પડી રહે છે. કર્મનો વિષાક કાર્યના પર્યંત સુધી પહોંચે છે.

વિવેચન—કાર્યસિદ્ધિની સાધનભૂત સર્વ સામગ્રી પરિશ્રમથી જાણે ખિન્ન હોય તેમ કાર્યની સિદ્ધિના કાળ પહેલાં રહે છે. કાર્યનિષ્પત્તિના છેવટનાં ભાગને પ્રાપ્ત થતી નથી. શુભાશુભ કર્મમાં પરિણામ ફલનિષ્પત્તિને અનુકૂલ થઈ જાય છે. જેમ કેાઈ પરણવાની સર્વ સામગ્રી કરી તૈયાર થયે છે પણ હાથ મેળવતી વખતેજ કન્યાનું મૃત્યુ થાય. આ કર્મજળ પર્યંતે પહોંચે છે.

અસાવચરમાવર્તે ધર્મે હરતિ પદ્મપતઃ ।

ચરમાર્વાર્તિસાધોસ્તુ હલમન્વિષ્ય દુષ્ટ્યતિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—ઉદ્ધા પરાવર્તનની હદમાં જીવ પહોંચ્યાવિના, આ રક્ષણ કરવા છતાં ધર્મનો નાશ કરે છે. ચરમાવર્તિ સાધુના છિદ્ર જોઈને તેના ધર્મને મલિન કરે છે.

વિવેચન—આ એટલે પૂર્વોક્તરૂપ કર્મવિષાક. તે શું કરે છે તે કહે છે. અચરમાવર્ત એટલે અનેક પુરૂષોપરાત પરિભ્રમણ સંસાર પરિશ્રમણ જેનું શેષ રહ્યું છે. તે સતે, પ્રયત્ન-

થી રક્ષણ કરવા છતાં, પ્રાણીઓનાં મુકૂતોનો નાશ કરે છે. અ-
વિચિત્ર ઉદય હોવાથી ધર્મ પરિણામને મૂળમાંથી પાટી
નાંબે છે. અચરમાવર્તિ એટલે-છેત્રા જે આવર્ત-પુદ્ગલ પ-
દ્ધર્મ કાલ-જેને ચોપ રહ્યા છે, એવા મુનિનાં પ્રમાદાદિ-
૧૫ ઊદ્ગ્ર ભેદને ધર્મને અતિ નહિન કરે છે.

સામ્યં વિમર્તિ, યઃ કર્મવિપાકં વાદિચિત્રવત્ ।

મણ્ય સ્થાશિદાનંદમકરંદમવુવ્રતઃ ॥ ૬ ॥

સામ્યાર્થ—જે ચોગી કર્મવિપાકનું ખતન કરતો ચિત્ત-
માં આશ્ચર્યના ધારણ કરે છે, તેમ જાનકાદેવી મકરંદને
વિશે જાગર થાય છે.

વિવેચન—કર્મોના ફલોત્પન્ને પ્રિય મનથી લેતો,
ચિત્તને વિષે, ઉદય આવેલાં કરે કરે ત્યય ચોગ્યપણ
છે એમ મુમુક્ષુ તુલ્ય દષ્ટિ થાય છે. તેમ જાનકાદેવી થયે-
લ મુમુક્ષુ આનંદરૂપ મકરંદ—જે મુમુક્ષુ મધુ—ને
વિષે ચોગી જાગર થાય છે.

મયોદ્દેગાટ્ટકમ્ ॥ ૨૨ ॥

યસ્ય મંધીરમધ્યસ્યાઙ્ગાનવજ્રમયં તલમ્ ।

રુદ્ધા વ્યસનશ્લોઘૈઃ પંથાનો યત્ર દુર્ગમાઃ ॥ ૧ ॥

પાતાલકલશાયત્ર મૃતાસ્તૃણામહાનિર્લઃ ।

કષાયાશ્ચિત્તમંકલ્પવેલાવૃદ્ધિં વિતન્વતે ॥ ૨ ॥

સ્મરોર્વામિ ઉર્વલત્યંત યંત્ર મોહ્યનઃ સદા ।

યો યોરરોગશોકાદિ મત્સ્યકચ્છપસંકુલઃ ॥ ૩ ॥

દુર્બુદ્ધિમત્સરદ્રોહૈ વિદ્યુદુર્વાતગર્જિતૈઃ ।

યત્ર સાંયાત્રિકા લોકાઃ પતન્ત્યુત્પાતસંકટૈ ॥ ૪ ॥

જ્ઞાની તસ્માદ્ ભવાંભોધે નિત્યોદ્દિયોડનિદારુણાન્ ।

તસ્ય સંતરણોપાયં સર્વં યત્નેન કાંક્ષતિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જેના મધ્ય પ્રદેશ અતિ ગંભીર છે, જેણે

મૃતલ અજ્ઞાનરૂપી વજ્રમય છે, વ્યસનોરૂપી પર્વતોના

સમૂહથી વ્યાકુલ, દુર્ગમ જેના રસ્તા છે, (૧) તૃષ્ણારૂપી

પ્રથંક વાયુથી ભરેલા, કષાયરૂપી પાતાલ કલશો, જ્યાં

મનને વિષે થયેલા સંકલ્પના પૂરની વૃદ્ધિ કરે છે, (૨)

સ્નેહ છે ઇધન જેણે એવો કામદેવરૂપી વડવાનલ, જેની

અવ્યંતર સદા પ્રદિપ્ત છે, અને જે ચોર રોગ શોકાદિરૂપી

મત્સ્ય, કચ્છપથી વ્યાપ્ત છે; - (૩) દુર્બુદ્ધિ, માસર અને

દ્રોહરૂપી વીરળી, દુર્વાત અને ગર્જનાએ કરીને દૂર કંઈ જ નારા લોકો જ્યાં ઉત્કટ અંકટમાં પડે છે, (૪) એવા અતિ દાહુ ભવાંભોધિથી-સંસારસમુદ્રથી-નિત્ય ઉદ્ધિમ મેન છે જેનું એવાં જ્ઞાની; તે સમુદ્ર તરવાનો ઉપાય સર્વ પ્રયત્ને કરીને ઇચ્છે છે. (૫).

વિવેચન—આ પાંચ રૂઝોડોએ કરીને અંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી કરતાં અંયકાર કહે છે કે સંસારનો મધ્યપ્રદેશ સમુદ્રના મધ્યપ્રદેશની જેમ અતિ ગંભીર છે, અર્ધાત આપાગ છે; સંસારસમુદ્રનું ભૂતલ કેવું છે કે અસાનરૂપી વજ્ર, તેનાંથી બનાવેલું છે; જે સંસારમાં નાના પ્રકારના કપ્ટોરૂપી પર્વતના સમૂહથી વ્યાકુલ, દુઃખે કરીને જઈ શકાય એવા માર્ગ છે; (૧) વિષયચુખ અને ધનાદિનીં આશારૂપી અતિ પ્ર અંક વાયુથી ભરેલા, કોષાદિ-કપાયરૂપ પાંતાલ કસથો, મનમાં થયેલ મનોરથની ઉત્પત્તિની વૃદ્ધિ કરે છે (૨) જ્યાં રમેલ (એટલે જલ અને પ્રેમ) રૂપી કાષ્ટ છે જેનું એવો કામદેવ રૂપી વડવાંતલ, સર્વકાળ અભ્યંતરને વિષે પંદિત છે; અને જે ભવસમુદ્ર, મહા ભયંકર ભયંદર, સન્નિપાતાદિ રોગ અને ઇદ વિયોગથી થયેલ સોક, તથા મોહાદિરૂપી માછલાં અને કાચળાથી વ્યાપ્ત છે, (૩) જે ભવસમુદ્રમાં ક્રમે કરીને દુર્બુદ્ધિ એવે પાપ કરવાની બુદ્ધિ, મત્સર એટલે બી

જાના સુખાદિ ન સહન કરે એવું ચિત્તનું પરિણામ, અને દ્રોહ એટલે બીજાના નાશનું ચિતવન તે રૂપી વીજળી, ઉપદ્રવ કરનાર સક્રિયાત, અંજાવાતાદિ વાયુ, અને નિપુર ગર્જના તેજો કરીને સુદૂર દેશ જનારા લોકો જન્માદિ ઉત્પાતને વિષે પડેછે, (૪) એવા અતિ ભયંકર જન્મ, જરા મરણાત્મક સંસારસમુદ્રથી નિરંતર છુલિત છે ચિત્ત જેનું એવા સ્થાની, જાણ્યા છે તે-પૂર્વોક્ત સમુદ્રપાર પામવાનો ઉપાય-આરિત્ર-રૂપી નાવ-સર્વ પ્રયત્ને કરીને ઇચ્છે છે, સર્વ પ્રકારે આરિત્ર પાળવાની ઇચ્છા કરેછે.

આવીજ રીતે સંસારની સમુદ્રની સાથે સરખામણી અન્યથા પણ ઉપાધ્યાયછું કરેછે. જુઓ પદ એકાવનમ્.

રાગ ક્ષામની દેશી.

અગ્રી કમામ પાતાત કથય જિહ્વા તૂખ્યા મવન પ્રયટ
 બહુ વિકરપ કરમોય ચદતુલે, આરતિ દેન ઉદંડ ॥ ૧ ॥
 ભવસાપર બીપધુ તારોએદો, અદો મેરે લસના
 પાસછ ત્રિશુવનનાય દિલમે, એવિનનિ ધારીએદો ॥ અં ॥ ૨ ॥
 જરત ઉદામ કામ વડવાનય, પરત ચૈલ મિરિશ્રૂમ
 કિરન વ્યસન બહુ મમર તિમિંગેલ, કરતહે નિમગ લમગ ॥ અં ॥ ૩ ॥
 બગરીયાકે બિય બયંકર, ઉલટી શુલટી વોય
 કરત પ્રમાદ પિશાયસહિત જિહ્વા એવિરતિ વ્યંતરી નાય ॥ અં ॥ ૪ ॥

મર્ગત અરતિ સ્તુરતી રતિ વિશ્વુરી, હોત બહોત તોફાન
 સાગતી ચોરકુ ગુરુ મહાબારી, ધરમ નિહાજ નિદાન ॥ અ ૦ ॥ ૫ ॥
 શુરમ પાટે એ નિહા અતિ જોરી, સહસ્ર અદાર શીલમ,
 મમ નિહાજ તિગે સજ કરી ચલવો જસ કહે શિવપુરચંગ ॥ અ ૦ ॥ ૬ ॥

તૈલપાત્રપ્રત્યેદ્વાયાવેષોચ્ચતો યથા ।

ક્રિયાસ્વનન્યચિત્તસ્યાદ્ઘર્મીતસ્તથા મુનિઃ ॥ ૬ ॥

સામ્યાર્થ—આ સંસારથી ભીતિ પામેલ મુનિ તૈલપાત્ર
 ધારણ કરનાર રાધાવેધને વિષે ઉદ્ધમવંતની જેમ ક્રિયાને
 વિષે અનન્યચિત્ત થાય છે.

વિવેચન - જે પ્રકારે શિખા સુધી તૈલનું ભરેલું પાત્ર
 રાજભયે કરીને હાથવતી ધારણ કરે છે તેની જેમ, રાધા વેધ-
 એટલે ધનુર્ધારીઓની સર્વ કક્ષાકૌશલ્યશક્તિ બતાવનારી
 આઠ ચક્રસ્તંભની ઉપર સ્થાપેલી કાષ્ઠની પુતળી, તેનો વેધ
 એટલે નીચે રાખેલ તૈલના પાત્રમાં પ્રતિબિંબ જોઈને મા-
 રેલા બાણથી આઠ ચક્રલેદીને તે પુતળીની કાળી આંખ વિ-
 ધવી તે-તેને વિષે ઉદ્ધમવંત, જેમ એકાગ્રચિત્ત થાય છે તેમ,
 સંસારથી ભયભીત થયેલા મુનિ, સમિતિ, શુષ્કિઆદિ ચરણ-
 સિત્તેરી અને કરણસિત્તેરીરૂપ ક્રિયાને વિષે કરાતી ક્રિયાના
 ઉપયોગથી અનન્યચિત્ત-મન પરિણામ છે જેનું એવા થાય.

બોલે છે, તથા અગ્નિથી દગ્ધને કોઈ વખતે અગ્નિને તાપ ઔપધરૂપે ૬ એમ જે કહેવાય છે તે વચન સત્ય છે. જે હેતુથી સંસારથી ત્રાસ થયેલા મુનિને પરિવહને વિષે ઉપદ્રવ થાય તોપણ ભીતિ નથી. ઉપસર્ગનો ભય થાય તો નિર્ભયપણાએ કરીને તે સહન કરવાનો ઉપાય જિનેશ્વરે બતાવ્યો છે, માટે સંસારથી ભય પામેલાંને પરિવહ ઉપસર્ગ સહેવામાં નિર્ભય થવું.

સૈર્ય મવમયાદેવ વ્યવહારે મુનિ યજેત્ ।

સ્વાત્મારામસમાધૌ તુ તદપ્યર્તાનિમજ્જતિ ॥ ૮ ॥.

શબ્દાર્થ—ભવભયથીજ મુનિ વ્યવહારમાં સ્થિરભાવને પામે, નિજ સ્વરૂપમાં વિશ્રામ છે જેને વિષે એવી સમાધિમાં તે સંસારભય પણ લીન થાય છે.

વિવેચન—વ્યવહાર દશામાં સાધુના આચારને વિષે ભવના ભયથીજ સ્થિર ભાવને પામે; એટલે કે વ્યવહારમાં જે સ્થિત હોય તેણે ભવભીતિ ધ્યાવી અને નિજ સ્વરૂપને વિષે રમણ છે જેનું એવી સમાધિમાં પૂર્વોક્ત ભવભય પણ સમાધિમધ્યમાં લીન થાય છે.

લોકસંજ્ઞાલિંગાદિકમ્ ॥ ૨૩ ॥

પ્રાપ્તઃ પદં ગુણસ્થાનં મધદુર્ગાદિલંઘનમ્ ।

લોકસંજ્ઞારતો ન સ્યાન્મુનિર્લોકોત્તરસ્થિતિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—ભવરૂપી દુર્ગમ પર્વતનું ઉલ્લંઘન કરી શકે એવા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને, લોકોત્તર જેની સ્થિતિ છે એવા મુનિ લોકસંજ્ઞાને વિષે રક્ત થાય નહીં.

વિવેચન—ભવ એટલે ચતુર્ગતિ રૂપ સંસાર તે રૂપી દુઃખે કરીને જેનું આરોહણ થાય એવો પર્વત તેનું ઉલ્લંઘન-પારગમન—જેથી થાય એવું છઠ્ઠું ગુણસ્થાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા સાધુ-ગુણ એટલે જ્ઞાન કર્મન અને ચારિત્ર તેનું સ્થાન એટલે શુદ્ધિના-પ્રકર્ષ અપકર્ષથી થયેલી પરિણતીની સ્થિતિ. મિથ્યાત્વના પ્રથમ ગુણસ્થાનથી ગણતાં પ્રમત્ત સં-યત નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા સાધુ-લોકોત્તર એટલે શુદ્ધિજનની અપેક્ષા જેમાં અપ્રધાન છે એવી સ્થિતિ-પ્રવર્તન વ્યવસ્થા-જેની છે તે, પરમાર્થ શૂન્ય ધર્મશાસ્ત્રથી, વિરુદ્ધ સામાન્ય જનોએ કરેલી પ્રવૃત્તિ તે લોક સંજ્ઞા. તેને વિષે રક્ત થાય નહીં.

યથા ચિંતામાર્ગિ દર્ષે વઠરો વદ્રીફલૈઃ ।

જગત્તર્મ તથૈવ જનરંજનૈઃ ॥ ૨ ॥

સમ્બાર્થ—મૂર્ખ જેમ બોરને માટે ચિંતામણિ રત્ન આપી દે છે તેમ, જન રંજનને માટે સત્ધર્મને માણસ તર્ક છે.

વિવેચન—ચિતામણિ એટલે સકલ ઇન્દ્રિય તંત્ર આપે એવું દેવોએ અધિષ્ઠિત રત્ન, તંત્ર મૂલ્યન સમજવાથી મૂર્ખ જેમ બોરને માટે તે રત્ન આપી દે છે—બોરની કિંમતથી તે હાઈ દે છે તેમ, મનુષ્યના રંજનને માટે—તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરવાને માટે—ધર્મશાસ્ત્રની અપેક્ષાસ્થિત પ્રવર્તન કરવું તેને માટે—સદ્ગતિના ફળના આપનાર સુકૃત આચારને તણ દે છે, જનરાજને માટે અમાર અમલ તણ દે છે. હણ છે કે.

સ્વતઃ સુદુઃખાપ્તમિદં મયાસં રત્નત્રયં મૂરિ મવશ્નપણે ।
 પ્રમાદનિદ્રાવશતો ગતંતત્ કલ્યાણનો નાયક પૂત્તગોમિ ॥
 વૈરાગ્યરંગો પરર્થચનાય ધર્મોપદેશો જનરંજનાય ।
 વાદાય વિદ્યાધ્યયનં ચમ્પેઽભૂતકિયદ્ગુરોઽસ્યકરં સ્વમીશ ॥

(શ્રી રત્નાગરસૂરિ)

લોકસંજ્ઞામહાનગ્રામનુષ્ઠાનોઽનુગાનકે ।

પ્રતિશ્ચોતેઽનુગરસ્તેકો રાજહંસો મહામુનિઃ ॥ ૩ ॥

સાબ્દાર્થ—લોકસંજ્ઞાકૃપી મહા નદીને વિષે: અનુશ્રોત-
પ્રવાહ—ની પાછળ તણાઈ જનાર કોણ નથી? પ્રતિશ્રોતે ચ-
હી જનાર એક સાબ્દસંજ્ઞા મહામુનિ છે.

વિવેચન—શાસ્ત્ર નહીં જાણનાર જનસમૂહનું કથન-
મહાભાણસો જે કરે તે ધર્માર્થીએ કરવું જોઈએ એવું કહેવું
તે કૃપી વિપુલ નદીને વિષે અદીર્ઘ શ્રોતનો, લોકસંજ્ઞા નહી
વેગનો આશ્રય કરનાર, તેને અનુસરનાર, કોણ નથી? અ-
ચાનુ ઘણાં લોકો એવા છે; કારણકે ચિરકાળથી એવા પરિ-
ચયવાળા છે. પરંતુ પ્રતિકૂળ નદીવેગને અનુસરનાર સાબ્દ-
સંજ્ઞા એક શ્રેષ્ઠ સાધુજ છે.

લોકમાલગ્ય કર્તવ્ય કૃતં વહુભિરેવ ચેત્ ।

તથા મિથ્યાદર્શાં ધર્મો ન ત્યાજ્યઃ સ્યારુદ્રાચન ॥ ૪ ॥

સાબ્દાર્થ—લોકનું આલંબન કરીને, મહુ (જણા) એ
કરેલું કર્તવ્ય હોય તો, મિથ્યા દૃષ્ટિનો ધર્મ તજવા યોગ્ય
કહી શાય નહીં.

વિવેચન—લોકનું આલંબન કરીને—જનસમૂહ જે કિ-
યારિક સેવે છે તેજ ધર્મ કરનારે કરવું અને શાસ્ત્રોક્ત વસ્તુ
અપેક્ષણીય નથી એમ માનીએ તો, વિપરીત દર્શનનો ત્યાગ
કોઈ કોણે યદ્યપિ શકે નહિ.

શ્રેયોર્ધર્થનો હિ ભૂયાંસી' લોકે લોકોચરે ચ ન ।

સ્તોકા દિરત્નવૉજજા સ્તોકોચ સ્વાત્મસાધકાઃ ॥ ૫ ॥

સામ્યાર્થ—લોકમાં શ્રેયની ઇચ્છાવાળા બહુ છે. પણ લોકોત્તરમાં બહુ નથી. રત્નના વ્યાપારીઓ ઘોડા છે, તેમ સ્વાત્મસાધક પણ ઘોડા છે.

વિવેચન—નિશ્ચયે કરીને વિષયસુખાદિ જેતું પ્રયોજન છે એવા લોકસંજ્ઞા પ્રવાહને વિષે, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપિરતિ અને અશુદ્ધિને લીધે ઘણા છે. પણ શુદ્ધ માર્ગમાં બહુ નથી. ત્યાં દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ મહામૂલ્યવાન રત્નોના વ્યાપારીઓ ઘોડા છે તેમ, આત્મસ્વરૂપના નિષ્પાદકો ઘોડાજ છે

લોકસંજ્ઞાદતા હંત નીચૈર્ગમનદર્શનૈઃ ।

સંસયન્તિ સ્વસત્યાંગમર્મવાતમહાવપધામ્ ॥ ૬ ॥

સામ્યાર્થ—લોકસંજ્ઞાએ કરીને હણાયેલા, પોતાના સત્ય અંગના મર્મ પ્રહારે કરીને ચયેલી મહા વ્યવધાને નીચ ગમનદર્શને કરીને દર્શાવે છે.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત લોકસંજ્ઞાએ કરીને જે હણાયેલા છે. 'ધર્મજી' સર્વસ્વ હરણરૂપ લોકીએ જે પ્રહારિત છે, તે લોકો શું કરે છે તે કહે છે. મંદગમન અને નંદ્રચંદુ પ્રસારણે ક-

રીને, પોતાનું સુનૃત્યંતરૂપ અંગ-શિવઉપાધ્યજીત શરીર
તેનાં મર્મ એટલે તાત્પર્યયુક્ત, સત્યચારતારૂપ, હવનસ્થાન;
તેનો જે ઘાત; પ્રહાર, તેણે કરેલી પ્રભૂતતર પીડાને-આ લ-
ખમાં ધર્મથી ભગ્ન મન પરિણામરૂપ અરેતિ, અને પર-
ભવમાં દુર્ગતિને-કહી બતાવે છે.

આત્મશાક્ષિકસદ્ધર્મસિદ્ધૌ કિં લોકયાત્રયા ।

તત્ર પ્રસન્નચંદ્રશ્ચ ભરતશ્ચ નિદર્શને ॥ ૭ ॥

સાધાર્થ—આત્મશાક્ષિક ધર્મસિદ્ધમાં લોકયાત્રાએ ક-
રીને શું ? તેમાં પ્રસન્નચંદ્ર અને ભરતનાં દર્શાવે છે.

વિવેચન—હવે સાક્ષિપણું સ્વીકાર્યું છે એવા સહજ
શુદ્ધધર્મની સિદ્ધિમાં સુકૃત આચારની નિષ્પત્તિમાં, લોકયા-
ત્રાનું-લોક એકઠા કરવાનું-શું પ્રયોજન છે ? કાંઈજ નથી
કારણકે ધર્મસિદ્ધિનું સ્વસાક્ષિપણું છે ને સિદ્ધમાં પ્રસન્ન
ચંદ્રરાજ અને ભરત ચક્રવર્તીનાં ઉદાહરણ છે. સૌ લોકોએ
જેનું ચારિત્ર જોયું છે એવો કાયોત્સર્ગસ્થ પ્રસન્નચંદ્રરાજ
પણ નરક યોગ્ય કર્મબંધ કરતો હવો; અને જેના ભોગવિલાસ
લોકોએ જોયા છે એવો ભરત ચક્રવર્તી અરીસા ભુવનમાં
કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતો હવો તે દર્શાવે જોવાં. ભાવાર્થ એ
છે કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજાએ લોકોની નજરમાં પરમ ધાર્મિક

દેખાવા છતાં નરકયોગ્ય કર્મ બાંધ્યું; અને ભરત મહારાજ
ને લોકોની નજરમાં બોગ બોગવવા છતાં, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત
કયું. માટે લોકયાત્રા જોવાથી ધર્મસિદ્ધિમાં કાંઈ લાભ નથી.

લોકસંશોક્ષિતઃ સાધુઃપરબ્રહ્મનમાધિમાન્ ।

મુલમાસ્તે મતદ્રોહમમતામત્સરજ્વરઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—લોકસંજ્ઞા જેણે તજી છે, અને પરબ્રહ્મ
સમાધિવાળા છે, અને દ્રોહ, મમતા અને મત્સરનો જ્વર
જેનો નહીં થયો છે, એવા સાધુ મુખે રહે છે,

વિવેચન—પ્રેરણા લોકસંજ્ઞાનો જેણે નાશ કર્યો છે,
અને શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ જેની સમાધિ છે, તથા દ્રોહ,
મમતા એટલે ધન, પરિવાર, દેહાદિમાં મદીયેપણી પુ-
દ્ધિ અને મત્સરરૂપી જ્વર, જે સાધુનો ઉતરી ગયો છે—દ્રો-
હ, મમતા અને મત્સરનો જેણે નાશ કર્યો છે—તે સાધુ મુ-
ખે રહે છે.

શાસ્ત્રાદ્યમ્ ॥ ૧૪ ॥

ધર્મચક્ષુર્મૃતઃ સર્વે દેવાશ્વાતપિચક્ષુઃ ।

સર્વતથાક્ષુષઃ સિદ્ધાઃ સાધવઃ શાસ્ત્રચક્ષુઃ ॥ ૧ ॥

સંજ્ઞાર્થ—સર્વ પ્રાણી ચર્મચક્ષુએ દેખનાર છે; દેવો અવધિ ચક્ષુવાળા છે, સિદ્ધો કેવળદર્શન ચક્ષુવાળા છે, અને સાધુઓ શાસ્ત્રચક્ષુવાળા છે.

વિવેચન—ચર્મ એટલે ત્વચા, તે ત્વચામય નેત્રવાળા યો ચતુર્ગતિગામી છે. ચર્મચક્ષુવાળા દેવો—ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક અને વેમાનિક-રૂપી પદાર્થવિપચને આત્માની સાક્ષાત્ જાણવું તે અવધિ, તે રૂપી નેત્ર જેને છે એવા દેવ પણ છે. સિદ્ધ—કૃતકૃત્ય-છે તે ઉપર તેમજ નીચે, જાણુંએ તેમજ આરે તરફ કેવલ જ્ઞાન, દર્શનરૂપ નેત્ર છે જેનું એવા છે. સાધુ એટલે મુક્તિમાર્ગને જે સાધે છે તે મુનિઓ, હોયોપાદેય અને ઉત્સર્ગ, અપવાદ, વિભાગે કરીને સ્વાદ્વાદ નીતિથી મોક્ષનો ઉપાય જે બતાવે છે તે શાસ્ત્ર, તે રૂપી ચક્ષુ છે જેની એવા હોય છે. માટે સાધુઓએ સર્વ સાધન શાસ્ત્રદષ્ટિ એ સાધવું એમ ત્રિદ્વ થાય છે.

પુરસ્થિતાનિવોધાર્ધસ્તિર્નમ્લોકવિવર્તનઃ ।

સર્વાન્ ભાવાનપેક્ષન્તે જ્ઞાનીનઃ શાસ્ત્રચક્ષુરા ॥ ૨ ॥

સંજ્ઞાર્થ—જ્ઞાનીઓ, ઉર્ધ્વ લોક, અધો લોક અને તિર્થંત્ર લોક વિવર્તી સર્વ ભાવને, મુખ્યએ વર્તમાન હોય તેમ, શાસ્ત્રનેત્રે કરી છે.

વિવેચન—શાસ્ત્રનું મથાર્થ જ્ઞાન જેને ધ્યેય છે તે પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રરૂપ નેત્રે કરીને, ઉર્ધ્વ એટલે દેવલોકાદિરૂપ અધઃ એટલે નરકાદિરૂપ અને તિર્થમ્ જ્યોતિષચક્ર દ્વીપ સમુદ્રાદિરૂપ જે લોક—સકલ વિશ્વ—તેને વિશે, ઉદવર્તન અપવર્તનરૂપ વિવિધ પરિણામનું પરિણામ જેને છે એવા ભૂતલવિશ્વરૂપ સર્વ લાવને—પહાચોને અને તેના ધર્મને નજરની પાસે જાણે હોય તેમ દેખે છે. માટે શાસ્ત્રચક્ર પરમ ઉપકારી છે.

શાસનાત્ પ્રાણશક્ત્યં બુધૈઃ શાસ્ત્રં નિરુચ્યતે ।

વચનં વીતરાગસ્ય તત્તુ નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શીખવવાથી અને રક્ષા કરવાથી પાંડિતે શાસ્ત્ર કહે છે. તેવાં શાસ્ત્ર વીતરાગનાં વચન છે. ખીન કોઈનું વચન શાસ્ત્ર થતું નથી.

વિવેચન—નિરૂદ્ધને હિતકારી સત્યધર્મમાં અને મથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાનાદિ સાધનમાં જે પ્રવર્તે છે તે શાસન, તે નાથી જીવોને ધર્મશિક્ષણ આપવાથી, અને ત્રાણ એટલે દુર્ગતિમાં પડનારાઓનો પાપપ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરવાથી રક્ષણ તેને વિશે અનવધ સામર્થ્ય, રાગાદિ લેહન શક્તિવાળા પણ તેના યોગથી, તત્ત્વજ્ઞાનના પાંડિતો તેવા વચનને શાસ્ત્ર કહે છે. અને તે પૂર્વાક્તલક્ષણ શાસ્ત્ર વીતરાગના વચનરૂપ છે.

તરાગ એટલે રાગ, દ્રેષ, મોહ જેને નથી તે. વીતરાગ વિના બીજા કોઈ પ્રાણીનું વચન શાસ્ત્રરૂપ નથી. વીતરાગના વચનનું અનુયાયિત્વ જેને નથી એવા કોઈ પ્રાણી-માત્રનું વચન પ્રમાણ નથી. કારણકે તેઓ રાગાદિએ સંહિત છે અને તેથી મિથ્યા વચનનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે.

શાસ્ત્રે પુરસ્કૃતે તમ્માદ વીતરાગઃ પુરસ્કૃતઃ ।

પુરસ્કૃતે પુનસ્તસ્મિન્ નિયમાત્ સર્વસિદ્ધયઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તે કારણથી શાસ્ત્ર પુરસ્કૃત કર્યે સતે, વીતરાગ પુરસ્કૃત થાય છે, અને વિતરાગ પુરસ્કૃતે સતે, નિશ્ચયથી સર્વ સિદ્ધિઓ થાય છે.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત કારણથી વીતરાગના વચનરૂપ શાસ્ત્ર પુરસ્કૃત-અગ્રેસરી કર્યે સતે-બહુમાન પૂજાએ કરીને પૂજિત કર્યે સતે-જિનપ્રણીત આ હું કરું છું એવા આશયે કરીને સાધન કર્યે સતે, વીતરાગ પુરસ્કૃત-અગ્રેસરી-કરાય છે, અને અર્હત પરમેશ્વર પુરસ્કૃત થયે સતે-હૃદયને વિષે નિવેશિત કર્યે સતે-ભવને નિશ્ચયે કરીને અગ્રેષ કેવલ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

અદૃષ્ટાર્યં ડનુધાવંતઃ શાસ્ત્રદીપં વિના જઢાઃ ।

પ્રાપ્નુવન્તિ પરં ભ્રદં મસ્તલન્તઃ પદે પદે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—શાસ્ત્રરૂપી પ્રદીપ વિના, અદૃષ્ટ પદાર્થની પાછળ જનારા જડ પુરુષો, પગલે પગલે સખતના પામતાં મળેા જેઠ પામે છે.

વિવેચન—દોષદા સમુલ્લેશ શાસ્ત્રરૂપી ન્યેતિરક્ષિત, જડ એટલે મધ્યાર્થ ભોક્ષ સ્વરૂપ અને તેના આધનાદિ વસ્તુના ભોધ વિનાના પુરુષો, અદૃષ્ટ એટલે અજ્ઞાનરૂપી અધ્યાત્મને વિશે મગ્ન થયેલ પદાર્થ-ભોક્ષમાર્ગદિ-ની પાછળ જનારા, સીનધાવ દોષને ભોક્ષના અનુવાયીની અદ્ય દોષતા, સ્થાને સ્થાને સખતના પામતાં, દુર્મતિમાં પડવાની જેની શુદ્ધિપ્રયાત્ન ગતિનો અંગ થયો છે એવા થતા, પુનઃ પુનઃ સંતાપ પામે છે.

શુદ્ધોપાસયિ શાસ્ત્રાન્નાનિરપેક્ષસ્તો દિતમ્ ।

મૌનદંતુર્થધા તદ્યથ વદસ્વર્ગનિવારણમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—ભોક્ષદંતુને તેના શુદ્ધતા પરસ્પર્ય નિવારણ જેમ દિનકાને નથી તેમ, શાસ્ત્રની અજ્ઞાતામાં નિરપેક્ષતા શુદ્ધ બિગ્નાદિ પણ તેના દિતને આપે નથી.

વિવેચન—શાસ્ત્રની જે આજ્ઞા તદુકત વિધિઓ કરીને મર્ચત્ર પ્રવર્તન, તેને જે નિરપેક્ષ છે, અર્થાત્ સ્વેચ્છાચારી િ, તેની શુદ્ધ એટલે અત્યાગીશ દાવરદિત જે બિગ્ના અને

આદિએ કરીને વિહાર, ભૂશય્યા, કેશલોચ, પ્રદ્યુમ્ન
 વગેરે તે પણ તેને હિતકારી નથી, જ્ઞાનાદિ શુભની વૃદ્ધિ
 કરનાર નથી; કારણકે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાનાદિ દોષોથી તેમ
 દુઃખ પ્રવિત્ત છે. હવે ત્યાં દૃષ્ટાંત આપેછે. ભૌત એટલે
 ભૂતવાદી—‘પંચભૂતમય’ આ જગત્ છે એમ માનવાવાળા
 તેનો જે હલનાર તે શુદ્ધતા ચરણને પૂજનીય ગણીને તેનો
 સ્પર્શ કરતો નથી તે તેને હિતકારી નથી. ભાવાર્થ એ છે
 કે કોઈ એક ભૂતવાદીની પાસે મનોહર મધુરપિચ્છતુ
 છત્ર હતું. તેનો ભક્ત એક સિદ્ધરાજ હતો. તેની રાણી તે
 છત્રને વિષે રંજીત થઈ તેથી તે રાજાએ તેની માગણી
 કરી. તે ભૂતવાદીએ આપવાની ના કહી. તેથી તે રાજાએ
 સુભદ્રને હુકમ કર્યો કે શુદ્ધને હણીને છત્ર લાવે, પ્રધુ
 શુદ્ધતા પાદ પૂજનીય છે તેથી તેનો સ્પર્શ કર્યો નહીં.
 જેથી તે સિદ્ધ રાજાની ભક્તિ તેવી રીતે શાસ્ત્રનિરપેક્ષની
 શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સમજવી.

અજ્ઞાનાદિમહામંત્ર સ્વાચ્છંદ્યન્વરલંબનમ્ ।
 ધર્મારામનુષાકુલ્યાં શાસ્ત્રમર્હુર્મહર્ષયઃ ॥ ૭ ॥
 ગાનાર્થ—મહાવિદ્યા કહેછે કે શાસ્ત્ર છે તે અજ્ઞાનરૂપી
 સંપનો મહા મંત્ર છે, સ્વેચ્છાચારી તાવને લાંબણરૂપ છે,
 અને ધર્મરૂપી આરામને વિષે સુધાતુ અરણ્ય છે.

વિવેચન—જ્ઞાનાદિ ગુણોએ કરીને જે
 ઋષિઓ, અનુષ્ટેયશાપક શાસ્ત્રના કરનાર
 જ્ઞાનરૂપી સર્પ-શુદ્ધ શ્રદ્ધાનો નાશ કરીને
 તપસ કરનાર-તેનાથી કરેલ કુવાસનારૂપી
 રવાને માટે પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રને મહામંત્ર કહે છે.
 એટલે નિજ ઇચ્છાકારીપણું તે રૂપી જે
 કરવાને લાંઘણરૂપ કહે છે. ધર્મ એટલે નિજ
 મોક્ષના ઉપાયનું સેવનું તે આરામળગીએ
 અમૃતનું ઝરણું-નીક છે એમ કહે છે.

શાસ્ત્રોક્તાચારકર્તા ચ શાસ્ત્રજ્ઞઃ શાસ્ત્રદેશ
 શાસ્ત્રૈકદમ્ મહાયોગી પ્રાપ્નોતિ પરમં પદમ્.

સાધાર્થ—શાસ્ત્રોક્ત આચારના કર્તા, શાસ્ત્ર
 શાસ્ત્રના ઉપદેશક, અને શાસ્ત્રરૂપી એક દુર્લભ
 એવા મહાયોગી, પરમ પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—મુમુક્ષુઓને માટે જે કર્તવ્ય શાસ્ત્ર
 તેના શાસ્ત્રાનુસાર કરવાવાળા, સ્વાધ્યાય
 લક્ષણે કરીને શાસ્ત્રને બાંધે છે, અને શાસ્ત્રના
 પુરૂષોને ઉપદેશ કરે છે, અને શાસ્ત્ર એકજ જે
 એવા મહા યોગી-મોક્ષના ઉપાય સેવનાર-સર્વે
 પ્રાપ્ત કરે છે.

પરિગ્રહાષ્ટકમ્ ॥ ૨૫ ॥

ન પરાવર્તતે રાશે વૈક્રતાં જાતુ નોક્ષતિ ।

પરિગ્રહગ્રહઃ કોડયં વિદંબિતજગત્ત્રયઃ ॥ ૧ ॥

સમ્બાર્થ—રાશિથી જે ફરતો નથી, વક્રતાને કદાપિ ઊડતો નથી, એવો ત્રણ જગત્ત્રયે વિડંબના કરનાર, આ પરિગ્રહરૂપ શ્રદ્ધ કયો છે ?

વિવેચન—પરિગ્રહ એટલે સંમંતાત્ પોતામણાએ કરીને શ્રદ્ધ કરવાની ઇચ્છા-આકાંક્ષા-તે રૂપી આ સકલ જન પ્રત્યક્ષ શ્રદ્ધ કયો છે ? અગ્નિ છે, સૂર્ય છે, વા યમ છે ? જે પ્રાણીગણની ખીડાસૂચક, લજના, ચોથા, આઠમા અને બારમાં સ્થાનરૂપ, આરંભ, મૈથુન, માયા અને કલહલેદથી પરાવર્ત થતો નથી. અનાદિ કાળથી આજ સુધી નિવર્ત થતો નથી, સ્થાનાંતર ગમને કરીને બીજી રાશિમાં જતો નથી. માટે બીજા શ્રદ્ધાથી આ વિલક્ષણ છે. અને કુટિલ ગતિ સ્વભાવને ઊડતો નથી. એક રૂપે રાશિ ઉપર સર્વદા પડ્યો રહે છે. બીજા શ્રદ્ધા એ પ્રમાણે કરતા નથી. ત્રણ જગત્ત્રયા પ્રાણીઓની વિવિધ પ્રકારે વિડંબના કરે છે. બીજા શ્રદ્ધા સર્વે પ્રાણીઓને વિડંબના કરી શકતા નથી. પરિગ્રહની સંપ્રદાયમાં પણ ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

નિર્મયતા-નિર્ધનતા-નિઃસંશ્લેષકરણતા, કાંઈ ફળ આપતી નથી. સદ્ગતિ આદિ જે ત્યાગનું ફળ છે તેનો અભાવ હોવાથી અને પાપ કરવાને મન તત્પર છે તેથી તે કાંઈ કામનું નથી. સર્વ કેવળ કાંચળીના ત્યાગથી વિપરહિત થતો નથી. તેમ બહારના લોભના ત્યાગથી મૂર્છા તત્કાલા વિના મુક્તિ પછું આવતું નથી.

ત્યક્તં પરિગ્રહે સાધોઃ મયાતિ સકલં રત્નઃ ।

પાલિત્યાગે જ્ઞાનાદેવ સરમઃ સશ્વિલં યયા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—સેતુબંધનો ત્યાગ થયે સતે એક શબ્દમાં સરોવરનું પાણી જેમ ચાલ્યું જાય છે તેમ પરિશ્લેષનો ત્યાગ કર્યે સતે સાધુની સકલ કર્મરેણું ચાલી જાય છે.

વિવેચન—સર્વ બાબુથી આત્મપરિણતિનું મસન થાય તેને પરિશ્લેષ કહીએ. તેનો ત્યાગ કર્યે સતે હૃદયમાંથી કાઢી નાંખ્યે સતે, મુનિની સમગ્ર કર્મરેણું મૂળથી નાશ પામે છે. ત્યાં દહાંત કહે છે. પાલિ એટલે સરોવરાદિનો સેતુબંધ તેનો ત્યાગ-જંગ કર્યે સતે-તે જળાશયમાંથી જળ-સમૂહ સ્વરૂપ કાળમાં ચાલ્યું જાય છે.

ત્યક્તપુત્રકલત્રસ્ય મૂર્ચ્ઝામુક્તસ્ય યોગિના ।

ચિન્માત્રપતિષદસ્ય કા પુદ્ગલનિયંત્રણા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—પુત્ર, કલત્રનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, અને મૂર્ઝાપી જે રહિત છે, તથા જ્ઞાનમાત્રમાં જે પ્રતિબદ્ધ છે, એવા યોગીને પુરૂષલજનિત બંધનથી શું ?

વિવેચન—પુત્ર અને સ્ત્રી જેણે તજી દીધાં છે, અને ધન દેહાદિને વિષે જે મોહ તેથી જે મુક્ત છે. એવા યોગી એટલે જ્ઞાનાદિમય મોક્ષ ઉપાયનું જે સેવન કરે છે, અને વળી જે માત્ર જ્ઞાનમાંજ પ્રતિબદ્ધ છે, જેણે નિશ્ચયાભિમુખ પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે સાધુને પુરૂષલજનિત પદાર્થોને વિષે બંધન હોતું નથી; કારણકે તે વિખતીય છે.

ચિન્માત્રદીપકો ગચ્છેત્ત નિર્વાતસ્થાનસંનિભૈઃ ।

નિઃપરિગ્રહતાસ્ત્યૈર્વ ધર્મોપકરણૈરપિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—નિર્વાત સ્થાન જેવા ધર્મોપકરણોએ કરીને પણ જ્ઞાનમાત્ર પ્રદીપ, પરિગ્રહરહિતપણાકૃપી સ્થિરતાને પામે છે.

વિવેચન—કેટલાએક જે ધર્મોપકરણોને પણ પરિગ્રહમાં ગણે તેમને શિષ્યા આપવા માટે કહે છે કે વાયુપ્રચાર જેને વિષે નથી એવા સ્થાનની સદૃશ રત્નોદરણ્ય, મુહુરત્તિ, વજ્ર, પાત્રાદિ ધર્મના ઉપકરણો—ધર્મની શક્તિ કરવાનું

સાધનો વિદ્યમાન છે તો પણ જ્ઞાનમાત્ર પ્રકાશક ધ્યાનાત્મી, અપ્રમત્ત મુનિ, અને કેવળી, ધર્મોપકરણોની સહાયથી ઉપદ્રવરહિત દીપશિખાની જેમ પરિગ્રહ રહિતપણાટથી સ્થિરતાને પામે છે. સકલ આત્મપ્રદેશનું પ્રસન્ન કરવાને સમર્થ એવા મૂર્છાના પરિણામનો તેને અભાવ છે તેથી નિશ્ચલતા પ્રાપ્ત કરે છે. તે કારણથી ધર્મના ઉપકરણોનું અહણ કરવામાં પરિગ્રહનો દોષ જિલકુલ નથી. કારણકે નિર્ભ્રમ ભાવે કરીને તેનું અહણ કરાય છે.

મૂર્છાહિમ્નધિયાં સર્વં જગદેવ પરિગ્રહઃ ।

મૂર્છયા રહિતાનાંતુ જગદેવાપરિગ્રહઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્છાએ કરીને જેની જુદી આમ છાદિત છે તેને સર્વ જગત્ પરિગ્રહ છે; અને મૂર્છાથી જે રહિત છે તેને જગત્ અપરિગ્રહ છે.

વિવેચન—મૂર્છા એટલે મોહથી થયેલી તૃષ્ણા. તેણે કરીને જેની જુદી વિદ્યુત્ત યદ્ય છે તેઓનો પરિગ્રહ કેટલો છે તો કહો છે કે સમગ્રવિશ્વ કારણકે સર્વ અહણ કરવાની આકાંક્ષા વિદ્યમાન છે, મૂર્છા માણસને જેમ સર્વ અહણ કરવાની તૃષ્ણા હોય તેમ પૂર્વોક્ત પુરુષોની આકાંક્ષા વિદ્યમાન છે. પણ આકાંક્ષાથી જે નિવર્ત થયા છે તેને; સકલ ત્રિભુવ

નને વિષે જે પદાર્થો છે તે સર્વનો નિશ્ચયે કરીને ત્યાગ છે. સર્વ પદાર્થોમાંથી ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, તેથી કોઈ પદાર્થથી અંશુહિત થતો નથી.

અનુભવાદિકમ્ ॥ ૨૬ ॥

સંધ્યેવ દિનરાત્રિભ્યાં કેવલશ્રુતયોઃ પૂયક્ ।

બુધૈરનુભવો દષ્ટઃ કેવલાર્કારુણોદયઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—દિવસ અને રાત્રિથી ભિન્ન જેમ સંધ્યાસમય છે તેમ, દેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી ભિન્ન દેવળજ્ઞાનરૂપી સૂર્યના અરુણોદયરૂપ અનુભવ છે જેમ પડિતોએ જાણ્યું છે.

વિવેચન—શ્રુતજ્ઞાન અને દેવળજ્ઞાન તે બંનેથી ભિન્ન એવું અનુભવજ્ઞાન છે. દેવળજ્ઞાનના અવલાસનું અત્યાસક્ત-મતિપણું છે તેણે કરીને તેના આસાધારણ કારણત્વે કરીને, ચિરકાલસુધી અભ્યસ્ત મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકર્ષરૂપ કાર્યત્વે કરીને અંતરાલવર્તિ, બંનેની મધ્યમાં રહેનાર, અનુભવ છે. તેજ વાત સ્પષ્ટ કરેછે દેવળજ્ઞાનરૂપી સૂર્ય તેનો જે અરુણોદય. અરુણસૂર્ય મંડલથી રક્તવારૂપ પ્રકાશની સંદેશ નિકટવર્તિ. જેમ અરુણ પછી તરતજ સૂર્ય દેખાય છે તેમ

અનુભવજ્ઞાન પછી કેવળજ્ઞાન યાચ છે. અનુભવ એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુ સ્વરૂપનું જાણવું. મતિ અને શ્રુતની પરિપાક અવસ્થા-રૂપ જ્ઞાન. યેગદદિ સમુચ્ચય નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો ઉત્તરભાવી અને કેવળજ્ઞાનથી અભ્યવહિત પૂર્વભાવી અનુભવ છે. આ પ્રમાણે પંડિતો જાણે છે. ત્યાં વળી દુષ્ટાંત કહે છે. સૂર્યોદય અને સૂર્યોસ્ત બંનેથી વિલક્ષણ બંનેની મધ્યમાં રહેલ સંધ્યા અવસરની જેમ શ્રુત અને કેવળજ્ઞાનની સંધ્યારૂપ અનુભવજ્ઞાન છે.

व्यापारः सर्वशास्त्राणाम् दिग्भद्रार्थमेव हि ।

पारं तु प्रापयत्येकोऽनुभवो भववारिधेः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વે શાસ્ત્રોનો વ્યાપાર, માત્ર દિગ્ભદ્રર્થન છે. પણ એક અનુભવજ્ઞ ભવસમુદ્રનો પાર પમાડે છે.

(વિવેચન—જિનાગમ, વેદ, સ્મૃતિ, આદિ અશેષ શાસ્ત્રોનો વ્યાપાર-શાસ્ત્રજ્ઞાનની ચક્રિત-નિશ્ચયે કરીને કાર્ય-સિદ્ધિની દિશાને જ બતાવે છે, વસ્તુસ્વરૂપને અનુકૂલ જે ભાષ, તેની પ્રવૃત્તિનો વિધિ, તેનું માત્ર કથન કરે છે. જેમકે પાટલિપુત્ર અહિંથી દક્ષિણ દિશાએ જીએમ સૂચવે છે, શ્રોત્રાદિને બાતલ કરે છે. પરંતુ તેના સ્વરૂપનું હસ્તમાં સમર્પણ કરવાને, સંસારસાગરને પેલે પાર, પૂર્વોક્ત અનુભવ પહોં-

ચાહે છે. શાસ્ત્રસ્વરૂપનું હસ્તામલકવત્ જાણવું તે અનુભવ.
ધીજ માય છે. કારણકે અનુભવ છે તે આત્મસ્વરૂપરૂપિણ
બોધમય છે.

અર્તોદ્રિયં પરબ્રહ્મ વિશુદ્ધાનુભવં વિના ।

શાસ્ત્રયુક્તિશત્તેનાંપિ ન ગમ્યં ચક્ષુષ્યાજગુઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—વિશુદ્ધ અનુભવ વિના સો શાસ્ત્રયુક્તિઓથી
પણ અર્તોદ્રિય પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થતું નથી એમ પંડિતો કહે છે.

વિવેચન—વિશેષે કરીને આવરણના અભાવથી વિમલ
જે અનુભવ—પરિપક્વ વસ્તુસ્વરૂપદર્શિબોધ—તેના સિવાય

શાસ્ત્રોને વિષે જે યુક્તિઓ કહેલી છે, વસ્તુબોધક અનુમાન
લિંગાદિ પ્રકારો વર્ણવ્યા છે, તેવી સો યુક્તિઓથી પણ,
ઉદ્રિયજ્ઞાનથી દૂર રહેનાર, સર્વોત્કૃષ્ટ, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ,
જાણી શકાતું નથી એમ તત્ત્વજ્ઞ પંડિતો કહે છે.

જ્ઞાપેરન્ હેતુવાદન પદાર્થા યદર્તોદ્રિયાઃ ।

કાલેનૈતાવતા પ્રાણૈઃ કૃતઃ સ્પૃષ્ટેષુ નિશ્ચયઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—અર્તોદ્રિય પદાર્થોનું જે હેતુવાદે કરીને જ્ઞાન
માય-તો આટલા કાળે કરીને પંડિતોએ તે પદાર્થોને વિષે
નિશ્ચય કર્યો હોત.

વિવેચન—જો પૂર્વોક્ત અનુભવવિના, હેતુવાદ એટલે પ્રમાણ, તર્ક, અનુમાન, મુક્તિ, વ્યાપ્તિએ કરીને વસ્તુના સ્વરૂપની સિદ્ધિને માટે જે કથન કરવું તેણે કરીને ને ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનશક્તિ જેણે અતિક્રાંત કરી છે, ઈન્દ્રિયોથી જેનું અહુલ્ય યથા શકે નહીં, એવા પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય તો અનાદિકાળથી આજમુખીમાં હેતુવાદ પંડિતોએ આત્માદિ પદાર્થોને વિષે નિમય-સ્વરૂપનો નિર્ધાર કયો હોત. અને તેથી કરીને તે નિમિત્તે કાંઈ વિવાદ રહ્યો ન હોત. પરંતુ આમ થતું નથી માટે અનુભવ વિના સંસારથી તરાય તેમ નથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

કેપાં ન કલ્પનાદર્શી શાસ્ત્રર્થો રામગાદિની ।

વિરલાસ્તદ્રસાસ્વાદવિદોઽનુભવજિહ્વયા ॥ ૬ ॥

શાબ્દાર્થ—શાસ્ત્રરૂપી ક્ષીરસોજનમાં વિલોડન કરનાર-કરનાર-કલ્પનારૂપી ચાટવો કેને નથી ? પણ તેના રસ-સ્વાદને અનુભવજિહ્વાએ કરીને ભણવાવાળા વિરલા છે.

વિવેચન—આત્માદિ શાસ્ત્ર તે રૂપી દુધનું સોજન. તેને વિષે પવિત્રમણુ કરેછે એવી કલ્પના-અનુમાનાદિએ કરીને વસ્તુસ્વરૂપનો નિર્ધાર કરવાને જે વિચાર રચના કરવી તે-રૂપી કાષ્ટનો જનાવેલો ચાટવો કેને નથી ? અ-

માં અચેતનમૂલ અને અરસનાં આટવાવાળાં ઘણાં છે જે તેનો સ્વાદ લઈ શકતા નથી. પરંતુ અનુભવરૂપી અચેતન અને રસની પરીક્ષામાં કુશળ જિહ્વાએ કરીને યાત્રેકત ભાવનો જે રસ, સારાંશ તેનો સ્વાદ ક્ષેનાર વિ-
રસ છે.

પश्यतु પ્રક્ષનિર્દ્વંદ્વં નિર્દ્વંદ્વાનુપર્વં વિના ।

કયં લિપીમયી દૃષ્ટિ વાહમયી વા મનોમયી ॥ ૬ ॥

સામ્યાર્થ—નિર્દ્વં (નિષ્કલેશ) અનુભવ વિના, લિપી-
મય-રૂપી, વાચામય-વચનરૂપી અથવા મનોમય-રૂપીદૃષ્ટિ
નિર્દ્વં પ્રક્ષને કેમ જુએ ?

વિવેચન—નિર્દ્વં એટલે સકલ વિરૂદ્ધ યુગલ સંયોગ
જેમાંથી આલેયો ગયો છે; જેમકે ક્રોધા અને તપાને વિષે
શોક, અને મોહ, કામ, ક્રોધ, વગેરેના અભાવે કરીને જે
નિઃકલેશ છે, એવો શુદ્ધ બોધ વિના, લિપીમય એટલે પુ-
સ્તકન્યસ્ત સંજ્ઞા અક્ષરમય-રૂપી, વાણીમય અથવા હૃદ-
યને વિષે બદલાકારરૂપ ચિંતન અક્ષરમય એ પ્રમાણે ત્ર-
ણ રૂપ વાળી દૃષ્ટિ, સકલ કલેશત્વ જેમાંથી ગયો છે એ-
વા નિર્વીકાર ચૈતન્ય માત્ર આત્માને કયે પ્રકારે જોઈ શ-
કે ? અર્થાત ન જોઈ શકે.

ત સુષુપ્તિરમોહત્વાક્ષાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।

કલનાનાશિત્વાચિન્થાંતિ સ્તુર્પેવાનુભવોદશા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—અમોહત્વે કરીને જે સુષુપ્તિ નથી, સ્વાપ નથી, તેમજ જાગૃતા નથી, પણ કલ્પનાની રચના અસ્ત થઈ છે જેમાં એવી ચતુર્થ જાગૃત દશા છે તે અનુભવ દશા છે.

વિવેચન—સુષુપ્તિ એટલે પ્રજલ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, મોહરૂપ નિદ્રાએ કરીને સર્વત્ર ચયનસદૃશી દશા. તે રૂપ અનુભવ નથી; કારણકે મોહનો, અજ્ઞાનનો, અભાવ છે. વળી સ્વાપ એટલે મિથ્યાત્વ અને તીવ્ર અજ્ઞાન તથા મોહના અભાવથી ચયનસ્થ નિદ્રા. તે રૂપ અનુભવ નથી; અને વળી અવિરતિના અભાવથી વિનિદ્ર દશા તેની સદૃશ પણ જે નથી, કારણકે અનુભવ છે તે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિકલ્પની ચિંતનારૂપ રચનાની વિચિન્થાંતિ—વિશેષે કરીને નિવૃત્તિ—તેથી વિલક્ષણ છે માટે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિકલ્પનો વિરહ હોવાથી અનુભવ છે તે નિર્વીકલ્પ ચતુર્થ જાગૃત અવસ્થા છે.

અધિગત્યાશ્વિલં શબ્દબ્રહ્મ શાસ્ત્રદશા મુનિઃ ।

સ્વમેવેયં પરં બ્રહ્માનુભવેનાધિગચ્છતિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—મુનિ, શાસ્ત્રનેત્રે કરીને અખિલ શબ્દબ્રહ્મને

યથાર્થ જાણીને, અનુભવે કરીને સ્વસંવેદ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન—આગમ તર્ક, વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રરૂપી ચક્ષુ-
ર્થે કરીને સમસ્ત બોધપૂર્વક, પડ્ભાષા પૂર્ણ, વાચ્યામય-રૂપ-
બ્રહ્મ બ્રહ્મને યથાર્થ જાણીને, અનુભવે કરીને આત્માથીજ
તેનું સંવેદન થાય એવા સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મસ્વરૂપને મુનિ પ્રાપ્ત
કરે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે શાસ્ત્રના બોધપૂર્વક
અનુભવજ્ઞાન થાય છે.

યોગાદ્યક્રમ ॥ ૨૭ ॥

મોક્ષેણ યોજનાદ્યોગઃ સર્વોડ્પયાચારરૂપ્યતે ।

વિશિષ્ટ્ય સ્થાનવર્ગાર્થાલંબનૈકાદ્ય ગોચરઃ ॥ ૧ ॥

સંજ્ઞાર્થ—(આત્માને) મોક્ષની સાથે જોડવાથી સર્વ
આચાર પણ યોગ કહેવાય છે, તેના ભેદ કરીને સ્થાન,
વર્ગ, અર્થ, આલંબન અને એકાદ્ય તે જેને ગોચર છે
તે યોગ કહેવાય છે.

વિવેચન—‘ આત્મા ’ શબ્દનો અહિં આ અધ્યહાર છે.
મોક્ષ એટલે સંકલ કર્મ સંજ્ઞાથી નિર્મુક્તિ. તે મોક્ષની
સાથે આત્માને જોડવાથી, ચરણસપ્તતિ અને કરણસપ્ત-
તિરૂપ સાધુનો સમગ્ર ક્રિયાવ્યવહાર, “ યોગ ”—મનશુ-

આદિરૂપ. મોક્ષ ઉપાય-કહેવાય છે, તથાપિ સર્મથ આચાર-
રાશિને પૃથક્ કરીને, સ્થાન એટલે કાર્યોત્સર્ગ, ચૈત્યવંદન,
શુશ્રૂષા આદિ ક્રિયાને વિષે યથોચિત આસન મુદ્રાદિનું
કરવું તે; વર્ણ એટલે પદ્મચેદ સહિત અરખલિત રમુદ-
તાએ કરીને સૂત્રપદ્માદિનું ઉચ્ચારણ કરવું તે; અર્થ એટલે
ઉચ્ચાર્યમાણ શાસ્ત્રપદોના વાચ્યભાવનું ચિંતન; આલંબન
એટલે જિનસ્વરૂપ અને જિનભિંખાદિનું દષ્ટિને વિષે
સ્થાપવું; અને એકાગ્ર્ય એટલે ક્રિયામાણ કર્મબ્ય સિવાય
બીજું કંઈ મનથી લક્ષ્ય ન કરવું તે, આ સર્વ જેને
યોગ્ય છે તે યોગ કહેવાય છે.

કર્મયોગે દ્વયં તત્ત્વ જ્ઞાનયોગં ત્રયં વિદુઃ ।

વિરતેષ્વેષ નિયમાત્ બીજમાત્રં પરેષ્વપિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—તેમાં કર્મયોગ બે પ્રકારનો છે, અને જ્ઞાન
યોગ ત્રણ પ્રકારનો છે. આ યોગ વિરતિને વિષે નિશ્ચય-
થી છે; અને અવિરતિને વિષે બીજા માત્ર છે.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના યોગમાં કર્મયોગસ્થા-
ન, પર્ણાત્મક બે પ્રકારનો છે. ક્રિયારૂપત્વે કરીને અને પુ-
રુષ્યભાવે કરીને કર્મત્વ જેને છે તેને કર્મયોગ કહીએ,
અને જ્ઞાનયોગ, અર્થ, આલંબન અને એકાગ્ર્યાત્મક ત્રણ

પ્રકાર છે. અંદરની પાપપ્રવૃત્તિનો શોધક અને પ્રદાસ'વેદ નત્વજનક વિશિષ્ટ બોધમયયોગ-બોધપ્રાપ્તિનું અવ્યભિચારી સાધન તેને યોગ કહીએ. આ પંચવિધ અથવા દ્વિવિધ યોગ, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિને-દેશથી અથવા સર્વથી આરંભ જેણે તત્ત્વો છે તેને-નિશ્ચયથી હોય છે. કારણકે તેઓ હુમેશાં મોક્ષના ઉપાયને વિષે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે સિવાયના અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ અને માર્ગાનુસારી વગેરેમાં પણ બીજા માત્ર-યોગોત્પત્તિ હેતુમાત્ર કિંચિત-નો સંભવ છે.

કૃપાનિર્વેદસંવેગપ્રદામોત્પત્તિ કારિણઃ ।

ભેદાઃ પ્રત્યેકમત્રેચ્છાપ્રવૃત્તિસ્થિરસિદ્ધયઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—કૃપા, નિર્વેદ, સંવેગ અને પ્રશમના ઉત્પત્તિકારણો, ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થિરતા, અને સિદ્ધિઓ, એવા હરેક યોગના ભેદો છે.

વિવેચન—આ જે પાંચ પ્રકારના યોગ કહ્યા તે પ્રત્યેક સ્થાનાદિના ભેદ કહે છે, ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થિરતા સિદ્ધિઓ તે હરેકના ભેદો છે. તે ભેદ કેવા છે તો કહે છે કે કૃપાદિનું ઉત્પત્તિનું કારણ છે. કૃપા એટલે પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા; નિર્વેદ એટલે ભવબંધનથી ત્રાસ, આ ભવમાથી હું કયાં તે સંવેગ એટલે મોક્ષનો અભિ-

લાય; જન્માદિ કલેશના બિંદુથી રહિત મોક્ષ મારો કયા
 રે થશે તે, પ્રથમ એટલે ઇન્દ્રિય વિષયકપાયોનું શાંત થ-
 નું તે; આરેનો લબ્ય પુરૂષોના હૃદયને વિષે જે પ્રાદુર્ભાવ
 કરે છે એવા ઇચ્છાદિ પ્રત્યેક યોગના ભેદ છે.

इच्छा तद्वत्कयामीति; प्रवृत्तिः पालनं परम् ।

स्वैर्मे वाधकभीष्ट निः मिद्धिरन्यार्थमादनम् ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તદ્વત્ કયામીતિ; પ્રવૃત્તિઃ પાલનં પરમ્ ।
 સ્વૈર્મે વાધકભીષ્ટ નિઃ મિદ્ધિરન્યાર્થમાદનમ્ ॥ ૪ ॥
 શબ્દાર્થ—તદ્વત્ કયામાં જેને પ્રીતિ છે તે ઇચ્છાયોગી
 થાય છે; વિધિપૂર્વક મતાદિનું સેવનું જેને છે તે અવૃત્તિ-
 યોગી થાય છે; વાધકની બીકનો જેને અભાવ છે તે
 વિશ્વરયોગી થાય છે અને બીજાના અર્થનું જે સાધન તે
 ત્રિવિધયોગી થાય છે.

વિવેચન—શાસ્ત્રોકત ક્રિયા કરવાને જે 'લબ્ય પુરૂષની
 શક્તિ નથી એમો યોગ જેને છે તેઓ સંબંધી કથાના શુદ્ધ-
 ના રાણી, વિદ્વાનોએ કરાતી યોગીના શુભની વાર્તા અથવા ત-
 દ્વતીયોગના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનારી કથા તેને વિષે જેને
 પ્રીતિ છે, પ્રેમપરતા થાય છે. તે ઇચ્છાયોગી કહેવાય છે. શા-
 સ્ત્રોકતભાવ કરવાની અભિલાષા છે તેથી તે સિવાય બીજી
 કથામાં તેને પ્રીતિ થાય નહિ. વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રોકતમત,
 ક્રિયા, શ્રુત, અને અભ્યાસાદિનું સેવન કરવું તે પ્રવૃત્તિ; તે જેને
 છે તે પ્રવૃત્તિયોગી કહેવાય છે. શાસ્ત્રોકત અર્થમાં પ્રવૃત્તિ થયાથી

જ્ઞાનાદિ ગુણના રોધક, વિરુદ્ધ ઓશયોના ભયનો જેને અભાવ છે, જે નિરતિચારવૃત્તિ છે તે સ્થિરયોગી થાય છે. અંદરનું તેમજ બહારનું અચલપણુ જવાથી આત્માથી ભિન્ન અન્ય ભવ્ય પુરુષોના અર્થનું સાધન-દેશનાદિએ કરીને યોગપ્રાપ્તિવિધાન જેને છે તે સિદ્ધયોગી થાય છે. કારણકે ખીન્નઓની યોગ નિષ્પત્તિ કરેછે.

अर्थालंघनयोर्वैत्यवन्दनादौ विभावनम् ।

श्रेयसे योगिनःस्थानदर्शयोर्यत्न एव च ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—અર્થ અને આલંબનનું વૈત્યવંદનાદિમાં સ્મરણ કરવું તથા સ્થાન અને વર્ણના વિષયમાં યત્ન કરવો તે યોગીના કલ્યાણને માટે છે.

વિવેચન—વૈત્યવંદન એટલે પ્રશ્નિપાતદંડક પાઠે કરીને જ્ઞાનગિર્ધનનું સ્તવન કરવું, શુદ્ધવંદન કરવું, અને આવશ્યકાદિનું ઠરવું તેને વિષે પૂર્વોક્ત અર્થ અને આલંબનનું એકાગ્ર મને કરીને સ્મરણ કરવું, હૃદયચક્ષુથી જોવું, તે તથા સ્થાન એટલે વિવિધ પ્રકારના આસનો, અને વર્ણ એટલે વિભક્તિએ કરીને સ્ફુટ ઉચ્ચાર કરવો; તે વિષયમાં જે ઉપયોગ-ઉદ્યમ-તે યોગીના મોક્ષપ્રાપ્તિ આદિ કલ્યાણને માટે છે.

આલંબનમિદ જ્ઞેયં દ્વિવિધં રુપ્યરુપિ ચ ।

અરુપિગુણસાયુજ્ય યોગોનાલંબનં પરમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં આલંબનરૂપી અને અરૂપી એવું બે પ્રકારનું છે. અરૂપીના શુદ્ધને વિષે સાયુજ્ય, ઉત્કૃષ્ટ અનાલંબનયોગ થાય છે.

વિવેચન—આલંબન યોગના બે ભેદ છે એક રૂપી અને બીજું અરૂપી. રૂપી એટલે ભૂતમાન્ અર્હતમિ'બ, શુદ્ધ, લોકાકારાદિરૂપ. બીજું અરૂપી. સિદ્ધઆત્મજ્ઞાનાદિ શુદ્ધરૂપ આ બે પ્રકારનું આલંબન ચૈત્યવંદનાદિને વિષે જાણ્યું. લોકાકાર ગગનપ્રદેશાદિનું આલંબન, અતુલિ'શતિ-સ્તવ અને સ્તુતસ્તવનો ઉચ્ચાર કરવાથી થાયછે એમ જાણ્યું. અરૂપી એટલે સિદ્ધ તેના નિરાકાર, અવિનાશિત્વાદિ શુદ્ધ તેને વિષે જે સાયુજ્ય છે. એકત્ર અલેદ પરિણતિમાં અલેદ જાવે કરીને પરિણમન સ્થિતિ જેની છે, તે પ્રકૃષ્ટ નિરાલંબન-પરરૂપનું જેમાં પ્રકૃષ્ટ નથી એવો નિરાલંબન-યોગ છે.

પ્રીતિમક્તિવચોડસંગૈઃ સ્થાનાણ્યપિ ચતુર્વિધમ્ ।

તસ્માદયોગયોગાસિ મૌલયોગઃ ક્રવાદ્ ભવેત્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન, અને અસંગે કરીને

સ્થાનાદિ ચાર પ્રકારના છે. તેમાંથી અયોગ યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને ક્રમે કરીને મોક્ષયોગ થાય.

વિવેચન—પ્રીતિ એટલે ઉક્ત અનુષ્ઠાન પરમ આદરથી કર્યું તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન; ભક્તિ એટલે જે અનુષ્ઠાનમાં કર્તા, બહુમાને કરીને ગૌરવ વિશેષથી અશ્વત્થાનાદિ બહુમાન તત્ત્વ પર થઈને વિશુદ્ધતર યોગે કરીને કરે છે તે ભક્તિઅનુષ્ઠાન; વચઃ એટલે આગમોક્ત અનુસારે કરીને જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે વચનઅનુષ્ઠાન; અસંગ એટલે અતિશય અભ્યાસથી આત્મીયભાવ થઈ હોય તેમ શાસ્ત્રસ્મરણ કર્યા વિના જે આચરણ કરવી તે અસંગઅનુષ્ઠાન, તેણે કરીને સ્થાનાદિ પાંચ પ્રકારના યોગ હરેક ચાર ચાર પ્રકારના થાય છે. સ્થાનાદિ પાંચ યોગને ઇન્ધ્રાદિએ ગુણતાં વીશ પ્રકાર થાય; અને હરેકને પ્રીતિ આદિ ચાર પ્રકારે ગુણતાં એ'શી પ્રકાર થાય. પૂર્વોક્ત યોગારાધનથી અયોગયોગ-જેમાં મન, વચન, અને કામાનો વ્યાપાર નથી તે-ની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વાતિમ કર્મક્ષય કરવાના ઉપાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે પછી તરતજ મોક્ષયોગ થાય છે. સકલ કર્મમલનો અભાવ થાય છે.

સ્થાનાયયોગિનસ્તીર્યોઽઞ્જેદાદ્યાલંબનાદપિ ।

સૂત્રદાતે । इत्याचार्याः प्रवक्षते ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—સ્થાનાદિથી જે રહિત છે તેને તીર્થના ઉ-
ચ્છેદાદિનું આલંબન કરીને પણ સૂત્ર ભણાવવામાં મહા-
દોષ છે એમ આચાર્યો કહે છે.

વિચેચન—પૂર્વોક્ત સ્થાનાદિ યોગથી જે રહિત છે તેને
તીર્થ એટલે જિનશાસન તેના અભાવાદિ આલંબનથી પણ,
સૂત્ર ભણાવવાથી અનંત સંસાર અને દુર્લભ બોધી આદિ
મહા અપરાધ થાય છે, એમ યોગશાસ્ત્રના કર્તા કહે છે. સૂત્ર
શબ્દ મૂખ્યે કરીને આગમોને માટે છે. એટલે કે સ્થા-
નાદિથી જે રહિત હોય તેને આગમો ભણાવવામાં—અપ-
વાદે પણ શીખવવામાં—મહાદોષ છે. કારણ કે કદાચ તીર્થો-
ચ્છેદ થવાનો સંભવ હોય તોપણ સૂત્ર ભણવાની જેનામાં
યોગ્યતા નથી તે તીર્થોચ્છેદનો અટકાવ કરી શકશે જ નહીં.

નિયાગાષ્ટકમ્ ॥ ૨૮ ॥

યઃ કર્મ હુનવાન્ દર્શિતે દ્રક્ષ્યાગ્રી ધ્યાનધ્યાયયા ।

સનિશ્ચિતંન યાગેન નિયાગમતિપત્તિમાન્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—તીર્થ પ્રક્ષાલિને વિષે ધ્યાનરૂપી ધ્યાયાએ
કરીને કર્મનો હોમ જેવું કર્યો છે, તે નિશ્ચિત યોગે કરીને
નિયાગને વિષે ગૌરવવાનું છે.

વિવેચન—ધ્યાયા એટલે યજ્ઞની અગ્નિમાં સમિધનો પ્રક્ષેપ કરવાનું સાધન, ઉપકરણ. ધ્યાનરૂપી સાધનથી, જાતવદ્યમાન પ્રજ્ઞાગ્નિ—નિર્વૌકાર ચૈતન્યસ્વરૂપરૂપી અગ્નિ—ને વિષે આઠ પ્રકારના કર્મનો જેણે હોમ કર્યો છે, ધર્મધ્યાનાદિ પરિણામયુક્ત, શુદ્ધ આચાર પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રજ્ઞને વિષે સ્થિત થઈને કર્મસમૂહનો જેણે ક્ષય કર્યો છે; એવા મુનિ મુનિચારરૂપ મહામંત્રે કરીને યુક્ત છે. અને નિયાગ એટલે અતિશયે કરીને પરમેશ્વર પૂજામાં ગૌરવવાનું છે.

પાપધ્વંસિનિ નિષ્કામે જ્ઞાનયજ્ઞે રતો ભવ ।

સાવધૈઃ કર્મયજ્ઞઃ કિં તિકામનયાવિલૈઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—પાપનો નાશ કરનાર અને અભિલાષા રહિત એવા જ્ઞાનમય યજ્ઞને વિષે પ્રીતિવાળા થાઓ. વિભૂતિમાં અભિલાષાએ કરીને મલિન એવા સાવધ યજ્ઞોએ કરીને શું લાભ ?

વિવેચન—અશુભ કર્મનો જે નાશ કરે છે, અને નિષ્કામ અભિલાષ જેમાંથી ચાડ્યો ગયો છે, એવા સ્વપર સ્વરૂપ અવલાસી અને વિશુદ્ધકારી ગોધરૂપી યજ્ઞમાં પ્રીત ચિત્ત થાઓ. ભૂતિ એટલે સુખસંપત્તિ. તેની અભિલાષાએ કરીને

મલિન, અને પશુવધાદિ પાપમય અગ્નિદોષાદિથી કહ્યું
કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ? અર્થાત્ કેંઈ સિદ્ધ થતું નથી.

વેદોક્તત્વાન્મનઃ શુદ્ધ્યા કર્મયજ્ઞોઽપિ યોગિનઃ ।

વ્રહ્મયજ્ઞ ઇતીચ્છંતઃ ક્ષ્યેનયાર્ગં ત્યજન્તિ કિમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—કેંઈ કહે ॥ કે વેદોક્ત હોવાથી કર્મયજ્ઞ
પણ મનશુદ્ધિએ કરીને બ્રહ્મયજ્ઞ છે, એવી ઇચ્છાવાળા યો-
ગીઓ ક્ષ્યેનયાગને શા માટે તજે છે ?

વિવેચન—પૂર્વોક્ત પશુવધાદિ ક્રિયારૂપ યજ્ઞ જો કે
હિંસામય ॥ તોપણ તે કરવાનું વેદશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેથી
વેદમાં જો કહ્યું છે તે કરવામાં દોષ નથી તેથી, મનશુદ્ધિના
હેતુએ કરીને, કર્મયજ્ઞથી ચિત્તની વિમલતા થાય છે એવા
હેતુએ કરીને પૂર્વોક્ત યજ્ઞ જ્ઞાનમય થાય છે એવું ક્ષણ ઇચ્છ
વાવાળા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ કર્મયજ્ઞની અભિલાષાવાળા ક્ષ્યેનયા-
ગનો કેમ ત્યાગ કરે ॥ ? વેદમાં કહ્યું છે કે ‘ક્ષ્યેનેનામિચરન્
મજેત્’ માટે ક્ષ્યેનયાગ પણ વેદોક્ત છે તેથી મનશુદ્ધિ કરશે.
માટે તેનો ત્યાગ કેમ કરે છે ? માટે સર્વ પ્રકારના હિંસક-
યજ્ઞો હુમ્મુક્તિએ તજવા યોગ્ય છે.

વ્રહ્મયજ્ઞં પરં કર્મ મૃદસ્યસ્યાધિકારિણઃ ।

પૂનાદિ વીતરાગસ્ય જ્ઞાનમેવ તુ યોગિનઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—વીતરાગની પૂજાદિરૂપ ગૃહસ્થ અધિકારીનું ઉત્કૃષ્ટ કર્મ, બ્રહ્મચર્યરૂપ છે અને યોગીઓને જ્ઞાન એજ ઉચિત કર્મ છે.

વિવેચન—હમેશાં કુટુંબપાલનાદિએ કરીને ગૃહારંભમાં પ્રવર્તન કરનાર ન્યાયોપાસ દ્રવ્યાદિપણાએ કરીને કર્મયજ્ઞ વિધિને વિષે મોખ્ય, એવાની સાવધ પ્રવૃત્તિ છે તેથી વીતરાગ એટલે સકલ કર્મના જવાથી જે નિરંજન છે એવા પરમેશ્વરની જલ, અંદન, પુષ્પ, હ્રુપ, દીપ, અલંકારોએ કરીને પૂજા કરવી, જિનજિંજની પ્રતિષ્ઠા કરવી, મુનિને દાન આપવું, વગેરે તદ્દરૂપ ઉત્કૃષ્ટ કર્મ-પ્રોકત પૂજારૂપ કર્મયજ્ઞ-પ્રોકત જ્ઞાનયજ્ઞનો હેતુ છે, માટે જ્ઞાનયજ્ઞ છે એમ જાણવું. સર્વ આરંભરહિત મુનિને તો સ્તુતિ, સ્તોત્રાદિએ કરીને જ્ઞાનયજ્ઞ ઉચિત છે.

મિત્રોદેશેન વિદિતં કર્મ કર્મસયાસપમ્ ।

કૃત્તિમિત્રાધિકારં ચ પુત્રેષ્ટ્યાદિવદિશ્યતામ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—મિત્ર ઉદ્દેશથી કરેલી ક્રિયા કર્મશ્રય કરવાને અશકત છે. રચનાએ કરીને જેનો અધિકાર મિત્ર છે તે પણ; પુત્રેષ્ટ્યાદિવેત્ અનર્થકારી છે એમ સમજવું.

વિવેચન—આત્માગી મોક્ષપ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય ઉદ્દેશ-
થી કરેલું પૂજાદિ કર્મ-ભોગ પ્રાપ્તિ આદિ રૂપ પ્રવૃત્તિના
પ્રયોજને કરેલું કર્મ, જ્ઞાનાવરણાદિ કિલ્લ-કર્મનો વિનાશ
કરવાને સમર્થ નથી. રચનાએ કરીને ચોગ્યતા જ્યાં લિપ્ત
છે, તે પણ પુત્રેષ્યાદિવત્ અનર્થકારી છે. જેમકે ગૃહસ્થઉ-
ચિત્ત ક્ષિપ્તકરે તો તે સાધુને અનર્થકારી છે. પુત્રને માટે
યજ્ઞ કરવો તે પુત્રેષ્ટિ કહેવાય છે. કે સ્પર્શત્યા પચયર્ષિયં પુત્રે-
ષ્ટિ પ્રથમ ચરેત્. ' તેની જેમ આ પણ અનર્થકારી છે એમ
સમજવું ભાવાર્થ એવો છે કે જમદગ્નિએ રેણુકાની પ્રા-
ર્થનાથી પુત્રેષ્ટિએ કરીને વિપ્રપુત્રત્વ અને ક્ષત્રિયપુત્રત્વ નિ-
મિત્તે વિપ્રચર અને ક્ષત્રિયચર સાધ્યાં. લોભને વશ થઈ
રેણુકાએ ક્ષત્રિયચરનું લક્ષણ કર્યું; અને વિપ્રચર કૃતવીર્ય-
ની પત્નીને આપ્યો. ચોગ્યતા ભેદ થવાથી મહા અનર્થ
થયો. તેજ પ્રમાણે ગૃહસ્થચોગ્ય સ્નાનપૂજાદિ કરનાર ત્યા-
ગી અને ત્યાગી ચોગ્ય લિપ્તાદેશનાદિ કરનાર ગૃહસ્થ અ-
નર્થકારી હોવાથી, અનર્થ પ્રાપ્ત કરે છે.

ब्रह्मार्पणमपि ब्रह्मयज्ञांतर्मावसाधनम् ।

ब्रह्माग्नौ कर्मणो युक्तं स्वकृतस्वस्ये हुते ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—બ્રહ્માર્પણ પણ બ્રહ્મયજ્ઞના અંતર્ભાવનું
સાધન છે, એમ માનો તો સ્વકૃત અહિકારનો હોમ કર્યો

સતે પ્રદ્ધાગ્નિને વિષે કર્મનો હોમયુક્ત છે.

વિવેચન—હું જે સર્વ કાંઈ કરું છું તે કાંઈ મારું નથી સર્વ પ્રદ્ધાર્પણ છે. આવી બુદ્ધિને જ્ઞાનયજ્ઞના અંતરભાવનું કારણ બને માનો તો સ્વકૃતપણાના આ મેં કર્યું એવા અહંકારનો હોમ કયે સતે પ્રદ્ધાગ્નિને વિષે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો હોમ કરવો યુક્ત છે. પોતે જે કાંઈ કરે તે સર્વનું પ્રદ્ધાને અર્પણ કરે અને તેથી કરીને સ્વત્વ અહંકારનો હોમ કરે તો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો પ્રદ્ધાગ્નિને વિષે હોમ કરવો યુક્ત છે.

ब्रह्मण्यर्पितसर्वस्वो ब्रह्मदग् ब्रह्मसाधनः ।

ब्रह्मणा जुह्वद्ब्रह्म ब्रह्मणि ब्रह्मणुस्तिमान् ॥ ७ ॥

ब्रह्माध्ययननिष्ठावान् परब्रह्मसमाहितः ।

ब्राह्मणो लिप्यते नार्धनિયાगप्रतिपत्तिमान् ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રદ્ધાને વિષેજેણે સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે, જેની પ્રદ્ધાદગ્નિ છે, પ્રદ્ધા જેનું સાધન છે, પ્રદ્ધા કરીને અપ્રદ્ધાનો જેણે હોમ કર્યો છે, પ્રદ્ધાઅધ્યયને વિષે નવ પ્રકારના શીલનું રક્ષણ કરનાર છે, જે પ્રદ્ધાઅધ્યયનની નિષ્ઠાવાળા છે, પર-પ્રદ્ધાને વિષે સમાહિત છે, એવા નિયાગપ્રતિપત્તિવાળા પ્રદ્ધાવેદી પાપોએ કરીને લેપાતા નથી.

વિવેચન—નિર્વિકાર ચૈતન્ય સ્વભાવને વિષે સર્વ આત્મભાવ જેણે નિર્મિત કર્યો છે, પ્રજ્ઞા એટલે શુદ્ધજ્ઞાનરૂપ જેનું નેત્ર છે, પ્રજ્ઞા એટલે શુદ્ધસ્વભાવમય મોક્ષ તેજ જેનું નિર્માદન છે, શુદ્ધ તપે કરીને મદનવિકારનો જેણે હોમ કર્યો છે, અને પ્રજ્ઞાચર્યને વિષે નવ પ્રકારના શીલનું જે રક્ષણ કરે છે, અને વળી પ્રજ્ઞા એટલે સાધુનો શુદ્ધ આચાર તેનું પ્રતિપાદન કરનાર આચારાંગણના નવ અધ્યયનો તેમાં કહેલા આચારની પૂર્ણતા જેને છે, અને પરપ્રજ્ઞા એટલે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને વિષે એકત્વભાવ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે. અને પરમેશ્વર પૂજાને વિષે કર્તવ્યતા જ્ઞાનવાળા પ્રજ્ઞાવેદી પાપકર્મોએ કરીને લેપાતા નથી.

પૂતાદકમ્ ॥ ૨૯ ॥

દયામિતા કૃતજ્ઞાનઃ સંતોષશુભવસ્રમૃત્ ।

વિવેકતિલકશ્ચાજી માવનાપાવનાગયઃ ॥ ૧ ॥

મક્તિશ્ચદ્વાનધુમળોન્મિશ્રગાદીરજદ્રવૈઃ ।

નવંદ્રહ્માંગતો દેવં શુદ્ધમાત્માનમર્ચય ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—દયારૂપી જલથી જેણે સ્નાન કર્યું છે, સંતોષરૂપી શુભ વસ્ત્રો જેણે ધારણ કર્યા છે, વિવેકરૂપી તિલકથી

જે શોભે છે, ભાવનાએ કરીને જેનો આશય પવિત્ર છે, એ-
વા તમે ભક્તિ એને શ્રદ્ધારૂપી કેશરથી મિશ્રિત ચંદને ક-
રીને નવ પ્રકારે શુદ્ધાત્મારૂપ દેવની પૂજા કરો.

વિવેચન—હયા એટલે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે હૃદય
અને ભાવકરૂણા તે રૂપી જલથી જેણે સ્નાન કર્યું છે પાપ-
મેલના ત્યાગરૂપ આત્માંગનું પ્રક્ષાલન જેણે કર્યું છે, સ્વભા-
વને વિષે નિશ્ચલપણું તે સંતોષ, તે રૂપી સકલ મુખના હે-
તુભૂત ઉન્નવળ વચ જેણે ધારણ કર્યા છે—મનરૂપી અંગ ઉ-
પરધર્યાં છે;—વિવેક એટલે સ્વપર સ્વરૂપની લિપ્તતાનો નિ-
ર્ધાર કરનાર જ્ઞાન. તે રૂપી તિલકથી જે શોભે છે, ભાવના એટલે
દેહાદિ અનિત્ય છે, અને આત્મા અવિનાશી છે, તે રૂપી ચિં-
તાનની પરિણતિ, તેણે કરીને જેનો અભિપ્રાય પવિત્ર છે એ-
વા તમે ભક્તિ એટલે એકાગ્ર ચિત્તરત્તિરૂપ આરાધ્યતાની
પરિણતિ, અને શ્રદ્ધાનું એટલે ચિત્તની પ્રસન્નતા. તે પૂર્વ-
ક જ્ઞાન મતમાં પરમ અસ્તિત્વ, તે રૂપી કેશર સાથે
મિશ્રિત ચંદને પ્રકાશરૂપ રક્ષણના નવ અંગ-ઉપાયો—ને વિ-
ષે પૂજા કરતા, નિર્વિકાર આત્મસ્વભાવરૂપ દેવને પૂજે.

સમાપ્તપરજ્ઞ ધર્મયુગ્મસૌમદ્યં તથા ।

ધ્યાનાભરણસારં ચ તદંગે વિનિવેશય ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હમારૂં પી પુષ્પનો હાર, એ ધર્મરૂપી જો વસો, અને ધ્યાનરૂપી શ્રેષ્ઠ આભરણ, તે પ્રભુના અંગે સ્થાપો.

વિવેચન—હમા એટલે -કોષત્યાગની પરિણતિ, તે રૂપા સુગંધી પુષ્પની માલા, ધર્મ એટલે શુભ, ચારિત્રરૂપ અથવા દેશવિરતિ, સર્વવિરતિરૂપ; અથવા નિમગ્ન, બ્યન્નકારરૂપ, તેનું પુષ્પ, તે રૂપી એ વર્ણો. અને ધર્મ અને શુભ ધ્યાનરૂપ શ્રેષ્ઠ અલંકાર, પૂર્વોક્ત શુદ્ધાત્મ દેવના શરીર ઉપર વિશિષ્ટ વિધિએ રચો-સ્થાપો.

મદસ્થાનભિદાત્યાગે લિસાગે ચારમંગલીમ્ ।

જ્ઞાનામૌ શુભસંસ્પર્શકારતુંહં ચ ધૂપય ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—મદસ્થાનના પ્રકારોના ત્યાગે કરીને તે દેવની અમક્ષ અહ મંગળ રચો; અને જ્ઞાનાગ્નિને વિષે શુભ સંસ્પર્શરૂપ કૃષ્ણાગુરુનો ધૂપ કરો.

વિવેચન—મદ એટલે અહંકાર વિશેષ. તેના આઠ સ્થાનો છે. જાતિમદ, કુલમદ, જાળમદ, રૂપમદ શ્રુતમદ તપમદ વાહન્યમદ અને લાભમદ. તેનો પ્રકારોનો પરિહાર કરી શુદ્ધાત્મ દેવના મુખાંત્રે સ્વરિતકઆદિ અહમંગલ રચો. અને

નિર્મલજ્ઞાનરૂપી ધૂમરહિત વન્દિને વિષે ઉલ્લસન મનોરથરૂ-
પી કૃષ્ણાશુરનો ધૂપ કરો.

પ્રાગ્ધર્મલવણોત્તારં ધર્મસંન્યાસવન્દિના ।

કુર્વન્ પૂરય સામર્થ્યરાજક્ષીરાજનાંવિધિમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મસંન્યાસરૂપી અગ્નિએ કરીને પૂર્વે ધર્મો-
ને લવણાવતરણ કરીને, સામર્થ્ય યોગે કરીને શોભતા આ-
રતિવિધિ કરો.

વિવેચન—ધર્મસંન્યાસ એટલે આદ્યિક સ્વભાવરૂપ
ધર્મીના પરિણામોનો દ્વિતીય અપૂર્વકરણનેવિષે ત્યાગ, તે
રૂપી અગ્નિકુટે કરાને, પ્રાગ્ધર્મ એટલે સરાગ અવસ્થાથી
થતા ક્ષાયોપશામિક ધર્મો, સમ્યક્ દર્શનાદિ તેનું ક્ષાયિકભાવ-
ની પ્રાપ્તિએ કરીને લવણાવતરણ રચીને, સામર્થ્ય, એટલે
ક્ષપકથેણિના શિખર ઉપર લબ્ય પરિણામ, તેણે કરીને શોભ-
તા આરતિનીવિધિ પૂરો રચો. પ્રાગધર્મ એટલે પૂર્વના સરા-
ગધર્મ તે રૂપી લુણ-મીઠું-અણુ ઉપરથી ઉતારીને અગ્નિમાં
નાંખો. એટલે સરાગ ધર્મનો ત્યાગ કરો. ધર્મસંન્યાસ અ-
ગ્નિએ કરીને આરતિ ઉતારો, વીતરાગ ધર્મનો આદર કરો.

સ્ફુરન્ મંગલદીપ્ય ચ સ્થાપયાનુવવં પુરઃ ।

યોગનૃત્યપરસ્તૌર્યત્રિકસંયમવાન્ભવ ॥ ૬ ॥

શાખાર્થ—અનુભવરૂપી રુદ્રેત્વ મંગલદીપ તે દેવનાં
અર્થે સ્થાપે, યોગરૂપી નૃત્યને વિષે તત્પર થાઓ, અને
તૌર્ણત્રિકરૂપ સંયમવાળા થાઓ.

વિવેચન—અનુભવ એટલે આત્મસ્વરૂપના આસ્વાદન-
મુક્ત સ્પર્શજ્ઞાન, તે રૂપી વિભાસ પારબ્રહ્મરૂપવાળા સર્વ ઉ-
પદ્રૂપને ચાંત કરનાર મંગલનો મદીપ શુદ્ધાત્મ દેવનાં પ્રમા-
ણે સ્થાપે, અને યોગ એટલે મન વચન અને કાયાનું શુદ્ધ
આત્મભાવને વિષે એકાગ્ર્ય પ્રવર્તન, તે રૂપી નૃત્યને વિષે
તત્પર થાઓ, ઉપયોગવૃત્તિ કરો; તૌર્ણ એટલે સુરભારિ
વાદિત્રના ધ્વનિઓ તેનો ત્રિક-સંય-તે રૂપી ઇન્દ્રિયયોગ,
કથાય નિઘરુદ્ધ સંયમવાળા થાઓ. મનસંયમ, વચન-
સંયમ અને કામસંયમવાન થાઓ.

उष्ठसन्मनसः सत्यर्षदां वादयतस्तव ॥

भावपूजार्तस्मैर्ष करकोटे महोदया ॥ ७ ॥

શાખાર્થ—આ પ્રમાણે ભાવપૂજાને વિષે તત્પર, ઉઘાસ-

મુક્ત મનવાળા અને સત્યર્ષદા નાદ કરનારનો મહોદય
કરકોટને વિષે છે,

વિવેચન—પૂજોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભાવપૂજા એટલે શુદ્ધ
સ્વભાવે કરીને પૂજા અથવા શુદ્ધ સ્વભાવ સામગ્રીમય પૂજા,

નિર્મલસાનંરૂપી ધૂમરહિત વન્દિને વિષે ઉત્તમ ભવોરથરૂ-
પી કૃષ્ણાશુરનો ધૂપ કરો.

પ્રાગ્ધર્મલવણોત્તારં ધર્મસંન્યાસવન્દિના ।

કુર્વન્ પૂરય સામર્થ્યરાજાઞ્જીરાજનાવિધિમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મસંન્યાસરૂપી અગ્નિએ કરીને પૂર્વ ધર્મો-
ને લવણાવતરણ કરીને, સામર્થ્ય થોડે કરીને શોભતા આ-
રતિવિધિ કરો.

વિવેચન—ધર્મસંન્યાસ એટલે ઔદયિક સ્વભાવરૂપ
ધ્વજાના પરિણામોનો દ્વિતીય અપૂર્વકરણનેવિષે ત્યાગ, તે
રૂપી અગ્નિકુંડ કરાને, પ્રાગ્ધર્મ એટલે સરાગ અવસ્થાથી
થતા દ્વાયોપશાંભક ધર્મો, સમ્યક્ દર્શનાદિ તેનું દ્વાયિકભાવ-
ની પ્રાપ્તિએ કરીને લવણાવતરણ રચીને, સામર્થ્ય, એટલે
દાનકર્ત્રેણિના શિખર ઉપર લબ્ય પરિણામ, તેણે કરીને શોભ-
તા આરતિનીવિધિ પૂરો રચો. પ્રાગ્ધર્મ એટલે પૂર્વના સરા-
ગધર્મ તે રૂપી હ્રુણ-મીઠું-પ્રભુ ઉપરથી ઉતારીને અગ્નિમાં
નાંખો. એટલે સરાગ ધર્મનો ત્યાગ કરો. ધર્મસંન્યાસ અ-
ગ્નિએ કરીને આરતિ ઉતારો, વીતરાગ ધર્મનો આદર કરો.

સ્ફુરન્ મંગલદીપં ચ સ્થાપયાનુમત્તં પુરઃ ।

સંયમવાન્મય ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—અનુભવરૂપી સ્ફુરત મંગલદીપ તે દેવની
અંશે રથાપો, યોગરૂપી નૃત્યને વિષે તત્પર થાઓ, અને
તૌર્થત્રિકરૂપ સંયમવાળા થાઓ.

વિવેચન—અનુભવ એટલે આત્મસ્વરૂપના આધવાદન-
શુદ્ધ સ્પર્શજ્ઞાન, તે રૂપી વિતાસ ધારણકરવાવાળાં સર્વ વે-
પદ્રવને શાંત કરનાર મંગલનો પ્રદીપ શુદ્ધાત્મ દેવના મુખા-
એ રથાપો, અને યોગ એટલે મન વચન અને કાયાનું શુદ્ધ
આત્મભાવને વિષે એકાગ્ર્ય પ્રવર્તન, તે રૂપી નૃત્યને વિષે
તત્પર થાઓ, ઉપયોગવૃત્તિ કરે, તૌર્થ એટલે મુરબદિ
વાદિત્રના પ્વનિઓ તેનો નિક-સંઘ-તે રૂપી દ્વિધ્યયોગ,
કથાય નિઘકરૂપ સંયમવાળા થાઓ. મનસંયમ, વચન-
સંયમ અને કાયાસંયમવાન થાઓ.

उद्धतन्मनसः सत्यपंढां वादयतस्तव ॥

भावपूजारतस्तेर्त्य करकोटे महोदयः ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—આ પ્રમાણે ભાવપૂજાને વિષે તત્પર, ઉદ્ધાસ-
શુદ્ધ મનવાળા અને સત્યપંડા નાદ કરનારનો મહોદય
કરકોટને વિષે છે.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભાવપૂજા એટલે શુદ્ધ
સ્વભાવે કવીને પૂજા અથવા શુદ્ધ સ્વભાવ સામગ્રીમય પૂજા,

અથવા શુદ્ધ સ્વભાવની પૂજા, અર્ચના, તેને વિષે જે તત્પર છે તેનો, અને જેનું ચિત્ત પરમ અલ્હાદવાળું છે તેનો તથા સત્ય એટલે યથાર્થ સ્વરૂપ, યથાવાદી તથા કારિત્વરૂપ પ્રસિદ્ધ વાદ તે રૂપ ઘંટા બજાવનારનો, મોક્ષ હસ્તતલ-હથેળી-માંજ છે.

द्रव्यपूजोचिता भेदोपासना गृहमेधिनाम् ।

भावपूजा तु साधुनामभेदोपासनात्मिका ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—લેદન વિષે આરાધના રૂપ દ્રવ્ય પૂજા ગૃહ-સ્થાને ઉચિત છે, અને અલિપ્ત આરાધનના સ્વરૂપ ભાવ પૂજા સાધુને ઉચિત છે.

વિવેચન—લેદોપાસના એટલે સ્વાત્મસત્તાથી લિપ્ત આનંદ વિદ્ય વિલાસી સકલ કૃત્યો જેનાં સિદ્ધ થયાં છે એવા અર્હત પરમેશ્વરને વિષે આલંબનવાળી આરાધના, તે રૂપી દ્રવ્ય પૂજા ગૃહસ્થાને ઉચિત છે. અલિપ્ત આધારને અવલંબન કરનારી ભાવપૂજા-નિવિકલ્પ સેવા-સાધુઓને ઉચિત. સવિકલ્પ ભાવ પૂજા ગૃહસ્થને પણ ઉચિત છે.

ધ્યાનાદિકમ્ ॥ ૧૭ ॥

ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ધ્યાનં ત્રયં યસ્યૈકતાં ગતમ્ ।

મુનેરનન્યચિત્તસ્ય તસ્ય દુઃખં ન વિષ્યતે ॥ ૧ ॥

સાધાર્થ—ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનું ત્રિક જેનું એકતાને પામ્યું છે એવા અનન્યચિત્તમુનિને કાંઈ દુઃખ હોતું નથી.

વિવેચન—ધ્યાતા, એટલે ધ્યાન કરતાં, ધ્યેય એટલે ધ્યાન કરવા યોગ્ય વસ્તુ; અને ધ્યાન એટલે ધ્યાન કરતાનો વ્યાપાર તે વસ્તુત્રિક-ત્રણ-જેનું એક ભાવને, અલિપ્ત આધારતાને, પામ્યું છે; અને આત્મ સ્વરૂપથી અન્યત્ર જેના મનનો ઉપયોગ નથી, એવા એકાગ્રચિત્તવાળા મુનિને, સગાદિ જનિત કલેશ, અંતાપ, હોતો નથી. કારણ કે તે દુઃખના નિમિત્તભૂત મનના ચપળપણાનો તેમને અભાવ છે.

ઉપાધ્યાયજી અન્યત્ર પણ એ વાત કહે છે. જુઓ પદ નવમું.

ધ્યાતા ધ્યેય ભયે દોઝી એકહું, મિટયો લેદકો ભાગ
કુલ બિહારી છેલે જબસરિતા, તળ નહિ રહત તકાજ.

એરે પ્રભુશું પ્રગટેયો પૂરન રાગ ॥ ૨ ॥

ધ્યાતાંતરાત્મા ધ્યેયસ્તુ પરમાત્મા પ્રકીર્તિતઃ ।

ધ્યાનં ચૈકાગ્ર્યસંવિત્તિઃ સમાપત્તિસ્તદેકતા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—અંતરાત્મા ધ્યાતા છે, અને પરમાત્મા ધ્યેય છે. એકાગ્ર્યસંવિત્તિ ધ્યાન છે, અને તેઓની સમાપત્તિ એ એકતા છે.

વિવેચન—ધ્યાતા એટલે ધ્યાનભાવનો સાધક. તે કોણ છે તો કહે છે કે તે અંતરાત્મા છે. બહિર્ગતિ જેણે ત્યાગ કરી છે, સાધક દશા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે તે છે. ધ્યેય કોણ છે? કોનું ધ્યાન કરવાનું છે? તો કહે છે કે પરમાત્મા ધ્યેય છે, અષ્ટ કર્મ જેનાં ક્ષય થઈ ગયાં છે એવા પરમ ન્યોતિરૂપ સિદ્ધ પરમાત્મા, તથા ચાર કર્મ જેનાં ક્ષય થઈ ગયાં છે એવા અરિહંત પરમાત્મા ધ્યેય છે. ધ્યાન શું છે તો કહે છે કે એકાગ્ર્યરૂપ સંવિત્તિ એટલે જ્ઞાન તે ધ્યાન છે. તેઓની સમાપત્તિ એટલે ધ્યાતાને વિષે ધ્યેય અને ધ્યાનની એકી ભાવે કરીને પ્રાપ્તિ, લય સમવતાર પરિણામતા, તે એકતા છે. અભેદ ભાવતા છે. ધ્યાતાનું લક્ષણ પૂજ્યપાદ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિ શ્રી યોગશાસ્ત્ર ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

અર્ઘ્વચન્ પ્રાણનાથોડપિ સંયમૈકધુરીણતામ્ ।

સત્ત્વરૂપાપરિચ્યુતઃ ॥ ૨ ॥

અપતાપમસંપાત્તઃ ક્ષીતવાતાતપાદિભિઃ ।

પિપાસુરમરાકારયોગામૃતરસાપનમ્ ॥ ૨ ॥

રાગાદિભિરનાક્રાન્તં ક્રોધાદિભિરદૂષિતમ્ ।

આત્મારામં મનઃ કુર્મ્ન નિર્લેપઃ સર્વકર્મસુ ॥ ૩ ॥

વિરતાકામરાગેભ્યઃ સ્વશરીરેઽપિ નિઃસ્પૃહઃ ।

સંવેગોદીધિનિર્મલઃ સર્વં સમર્તાશ્રયન્ ॥ ૪ ॥

તરેદ્રે વ્રા દરિદ્રેવા સુલ્લક્ષ્યાણકામનઃ ।

અમાત્રકરુણાપાત્રં ભવમૌચ્યપરાઙ્મુક્તઃ ॥ ૫ ॥

સુમેહુરિવ નિઃકંપઃ ક્ષણીવાનંદદાયકઃ ।

સંમીરં ઇવ નિઃસંગઃ સુધીર્ઘ્યાતા મશસ્યતે ॥ ૬ ॥

‘મળાવિચ’મતિજ્ઞાયા સમાપત્તિઃ પરાત્મનઃ ।

‘લીળવૃત્તૌ’મવેદ્ધ્યાનાદંતરાત્માને નિર્મલે ॥ ૭ ॥

સામ્યાર્થ—ધ્યાનથી વૃત્તિનો અભાવ થયે સતે, મણિને

વિષે પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ, નિર્મલ અંતરાત્મામાં પર-

માત્માની સમાપત્તિ થાય છે.

વિવેચન—એમ ચંદ્રકાંત સ્ફટિક આદિ રત્નોને વિષે

પટ્ટાદિ પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ, ધ્યાને કરીને, એકાગ્ર

પરિણતિવાળા આત્માને વિષે, મનની પ્રવૃત્તિઓનો અભા-
વ થયે સતે, સંગાદિ વિક્ષોભરૂપી પંકરહિત, અને સાધ-
ક દશા વિરાજીત, જીવને વિષે અથવા તેના ઉપયોગને વિ-
ષે, પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે. એટલે પ્રજ્ઞસ્વરૂપ તેને
વિષે જાણી રહે છે. કહ્યું છે છે:—

મળેરિવાભિજાતસ્ય ક્ષીણદ્વેરસંસયમ્ ।

તાત્પર્યાત્તદંજનત્વાચ્ચ સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા ॥

આપત્તિશ્ચ તત્તઃ પુણ્યતીર્થકૃત્કર્મવંધતઃ ।

તદ્ભાવાભિમુલ્લેખને સંપત્તિશ્ચ ક્રમાદ્ ભવેત્ ॥ ૪ ॥

સંક્રાંત્ય—(ધ્યાનથી) પહેલી આપત્તિ થાય છે. ત્યાર પ-
છી પવિત્ર, તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થાય છે; અને કર્મે-
કરીને તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યાથી સંપત્તિ થાય છે.

વિવેચન—ધ્યાન કર્યાથી પ્રથમ આપત્તિ થાય છે. આ-
પત્તિ એટલે પરિપૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ; અને શુદ્ધ
સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનચારિત્રને વિષે પરમ લક્ષિતભાવની પ્રાપ્તિ. તે
આપત્તિની પ્રાપ્તિ થયાપછી તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જન
થાય છે એવા કર્મનો બંધ થાય છે કે જેનું કાળ પવિત્ર,
સદ્કર્મનાં આધાર, તીર્થપ્રવર્તક જિનેશ્વર છે. ત્યારપછી

આંતરને વિષે રિયતિ આદિનાં પરિપાકયો તે તીર્થંકર
નામકર્મનો ઉદય થવાથી સંપત્તિ એટલે તીર્થંકરપદની પ્રા-
પ્તિ થાય છે.

इत्थं ध्यानफलाशुक्तं विंशतिस्थानकाद्यपि ।

कष्टमात्रंस्वभव्यानामपि नो दुर्लभं भवे ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—આ પ્રમાણે ધ્યાનનું ફળ જેને વિષે છે એ-
વો વીશસ્થાનક તથા પશુ સુક્ત છે. કષ્ટ માત્રનો અભવ્ય-
ને પશુ સંસારમાં દુર્લભ નથી.

વિવેચન—પૂર્વોક્ત પ્રકારે કરીને અર્હતપદપ્રાપ્તિરૂપ
ધ્યાનનું ફળ જેને વિષે છે એવો વીશસ્થાનકની ઝાણીનો
તથા પશુ સુક્ત છે. શરીરનું ચોપણ માત્ર જેનું ફળ છે
એવો તથા તે આ સંસારમાં અભવ્યને પશુ-સુક્ત પા-
મવાને અયોગ્ય હવને પશુ-સુલભ છે.

जितेन्द्रियस्य धीरस्य प्रज्ञातस्य स्थिरात्मनः ।

सुखासनस्य नासाग्रन्यस्तनेत्रस्य योगिनः ॥ ६ ॥

रुद्धबाह्यमनोवृत्ते धारिणाधारयारयात् ।

मसमस्याममतस्य चिदानंदमुवालिहः ॥ ७ ॥

સામ્રાજ્યમપ્રતિદ્વંદ્વમંતરેવ વિતન્વતઃ ।

ધ્યાનિનો નોપમા લોકે સદેવમનુજેડપિ હિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—જે નિતેન્દ્રિય છે, ધીર છે, પ્રશાંત છે, સ્થિરાત્મા છે, સુખાસન છે, નાસાએ નેત્રને જેણે સ્થાપ્યાં છે; (૬) ધારણની ધારાએ કરીને બાહ્ય મનોવૃત્તિનો શીઘ્રપણે જેણે રોધ કર્યો છે, જે પ્રસન્ન છે, અપ્રમત્ત છે, ચિદાનંદરૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેનાર છે; (૭) અંતરને વિષેજ અપ્રતિદ્વંદ્વ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર કરનાર છે; એવા યોગીની સદૃશ દેવ અને મનુષ્ય દોઝમાં પણ કોઈ નથી (૮)

વિવેચન—નિતેન્દ્રિય એટલે બહિર્વૃત્તિના નિરોધે કરીને નિજસ્વરૂપના શ્રદ્ધાની અભિમુખ ઇન્દ્રિઓને જેણે દોરી છે તે, ધીર એટલે પરિપક્વ તથા ઉપસર્ગના નિષાતમાં જે કંપાયમાન થતા નથી, પ્રશાંત એટલે વિષય અને ક્વાયના વિકારોનાં જેણે નાશ કર્યો છે, સ્થિરાત્મા એટલે નિજ સ્વરૂપમાં રમણને વિષે જેણે મનનો ઉપયોગ નિશ્ચલ કર્યો છે, સુખાસન એટલે ધ્યાનનો ઘાત નહીં કરનાર પદ્માસનાદિરૂપ જેનાં આસન છે, અન્ય દિશાઓમાં વિલોકનનો નિપેધ કરીને નાસીકાના અંગભાગને વિષે નેત્રપ્રસાર જેણે સ્થાપ્યો છે; (૬) ધારણ એટલે ક્ષેપ વસ્તુને વિષે મનનું નિરંતર સ્થિર નિવેશન, તેની અખંડ ધારાએ કરીને શીઘ્રપણે જેણે અના-

ત્રીય વિષયમાં જતી ચિત્તપ્રવૃત્તિનો રોધ કર્યો છે, અને કલેશરહિત હોવાથી જેનું હૃદય શુદ્ધ છે; નિષ્કાંત્યાદિ સર્વ પ્રમાદથી રહિત છે, અને જ્ઞાનજનિત સ્વાભાવિક આનંદથી અમૃતનું આસ્વાદન કરે છે. (૭). સ્વાત્મસ્વભાવની અભ્યંતરને વિશે રાગાદિ કલેશનો ઉદભવ નથી એવાં અષ્ટ ધારાવહી જ્ઞાનસામ્રાજ્યનો વસ્તિાર ફરનાર યોગીની ચદશ ચરાચર વિશ્વને વિશે કાઈ નથી; કારણકે તેણે અવિનાશી પરમ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

તપાટકમ્ ॥ ૩૧ ॥

જ્ઞાનમેવ મુષાઃ પ્રાહુઃ કર્મણાં તપનાંતપઃ ।

તદાભ્યંતરમેવેદં યાદીં તદુપવૃંદકમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—કર્મોનું જ્વલન કરવાથી જ્ઞાન જોઈ તપ છે એમ તત્ત્વજ્ઞો કહે છે, તે અભ્યંતર તપજ થઈ છે, બાહ્ય તપ તેને વધારનાર છે.

વિવેચન—તત્ત્વ ભણવામાં જે કુશલ છે તે કહે છે કે જ્ઞાન છે તે આત્મપ્રદેશોને વિશે ગાઢતર સંજમ કરીને સંજ છે એવાં જ્ઞાનાવરણાદિ અષ્ટ પ્રકારના કર્મોનું જ્વલન

કરે છે. તેથી જ્ઞાન તેજ તપ છે; માટે જ્ઞાન નિરપેક્ષ કા-
ચકદૃષ્ય તપનો ત્યાગ કરવો, કર્મમલ પ્રજવલન કરવાનો
જેનો સ્વભાવ છે એવો માત્ર અભ્યંતર તપ પ્રમાણુ છે.
અંતર્ગત કાર્મણુ શરીરને જે તપાવી દે છે, સ્વાધ્યાય, ધ્યા-
ન, કાયોત્સર્ગ, વિનય, વેયાવૃત્તિ અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ જે
તપ છે તેજ પ્રમાણુ છે; કારણ કે કર્મનો નાશ કરવાનો
તેમનો સ્વભાવ છે. બાહ્ય તપ જે છે એટલે બાહ્ય શરીર-
ને જે તપાવે છે તે તપ અભ્યંતર તપને વધારે છે; અ-
મે તેટલા માટે તે પણ ધૃષ્ટ છે.

આતુશ્રોતસિકી વૃત્તિર્વાલાનાં મુલ્લશીલતા ।

પ્રાતિશ્રોતસિકીવૃત્તિર્શાનિનાં પરમ તપઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—બાલની આતુશ્રોતસિકીવૃત્તિ મુખે કરીને
અભ્યસનીય છે. જ્ઞાનીની પ્રાતિશ્રોતસિકીવૃત્તિ પરમ તપ છે,
વિવેચન—બાલ એટલે તત્ત્વનો અર્થ જેણે જાણ્યો
નથી તે, અનુ એટલે લોકપ્રવર્તને કરીને સદૃશ અને શ્રા-
ત એટલે દૃષ્ટાદૃષ્ટ મુખાલિલાપપૂર્વક તપાદિ પ્રવર્તનનો પ્ર-
માદ તેને વિવેચયેલી વર્તના સ્થિતિ, બાલ જીવને અના-
માસે કરીને અભ્યસનીય છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી તે-
નો અભ્યાસ છે. પરંતુ યથાર્થ વસ્તુસ્વભાવ જેણે જાણ્યો

છે તેમની લોક પ્રવૃત્તિથી વ્યાવૃત્ત નિરાશંસ ભાવના પ્ર-
વાહને વિશે થયેલી વર્તના સ્થિતિ, સર્વોત્કૃષ્ટ તપ છે એમ
ભણવું.

ધનાર્થિનાં યથા નાસ્તિ શીતતાપાદિ દુસ્તહમ્ ।

તથા ભવવિરક્તાનાં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થિનામપિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—લખથી વિરક્ત થયેલા તત્ત્વજ્ઞાનતા અર્થીને
પણ ધનાર્થીની જેમ શીત તાપાદિ દુઃસહ નથી.

વિવેચન—સુવર્ણ રત્નાદિ પ્રાપ્ત કરવાનું જેતું પ્રયોજન
છે તેને શીત, તાપ, છુધા, વધા, વગેરે દુઃસહ નથી; તેજ
આયે કરીને જન્મ મરણાદિય સંસારથી જે ઉદ્ધિગ્નચિત્ત
છે એવાને, અનુભવ, અવધિ, મનઃપર્યવ, અને દેવલાભક
જ્ઞાન જેતું પ્રયોજન છે તેને પણ, શીતતાપાદિ દુઃસહ નથી.

સદુપાયમવૃત્તાનામુપેયમધુરસ્વતઃ ।

જ્ઞાનિનાં નિત્યમાનંદવૃદ્ધિરેવ તપસ્વિનામ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સદુપાયને વિશે પ્રવૃત્ત થયેલા જ્ઞાની અને
તપસ્વિના આનંદની, ઉપેયની મધુરતાથી, નિત્ય વૃદ્ધિ
પામે છે.

વિવેચન—સદુપાય એટલે ઇદ સિદ્ધિને વિશે અન્ય-
ઉપાય તપ સંયમાદિ રૂપદય પ્રકારનો બુનિનો ધર્મ

તેને વિષે જે ઉદ્યમવંત છે, જે જ્ઞાની છે, વસ્તુપરમાર્થ જેણે જાણ્યો છે, અને જાર પ્રકારનો તપ કરે છે, તેઓના જ્ઞાનંદની વૃદ્ધિ થાય છે. પરંતુ દુઃસહત્વ તેમના મનમાં પ્રવેશ કરતું જ નથી. ઉપેય મધુરત્વ છે માટે ઉપેય એટલે સર્વ ઉપાયે કરીને જે સાધ્ય વિશિષ્ટ જ્ઞાનંદમય શાસ્ત્ર તેને વિષે જે મધુરતા-પ્રેમની ગરિષ્ઠતા-છે તેથી તેમના જ્ઞાનંદની વૃદ્ધિ થાય છે.

इत्थं च दुःखरूपत्वात् तपो व्यर्थमितीच्छताम् ।

बौद्धानां निहता बुद्धिर्बौद्धानंदापरीक्षयात् ॥ ५ ॥

શાસ્ત્રાર્થ—એ પ્રમાણે દુઃખરૂપ હોવાથી તપ વ્યર્થ છે એમ ઇચ્છતા બુદ્ધિમાં થયેલ જ્ઞાનંદના અવિનાશથી જોદોની મતિ હણાયેલી છે.

વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે તપનું જ્ઞાનંદાપિત્વ જાણીને અને અનુભવ કરીને અંધકાર કયા સિદ્ધાંત ઉપર આવે છે તે કહે છે. જોદ્ધ એટલે સુગતના મતાનુયાયી એમ માને છે કે તપ કરવો તે વ્યર્થ છે, મિથ્યા છે. કારણકે તે માત્ર દુઃખરૂપ છે. તે તપનું કંઈ પ્રયોજન નથી. આવી ઇચ્છા ધરાવવાળા જોદોની મતિ કુંઠિત થયેલી છે, હણાયેલી છે. કારણકે બુદ્ધિ એટલે જ્ઞાન તેને વિષે સંમુત્પન્ન જે જ્ઞાનંદ, તેનો અવિનાશ છે. અર્થાત્ તે જ્ઞાનંદ અવિનાશી છે.

પામતા નથી, અથવા પાંચે ઇંદ્રિયો જે કે ધર્મના હેતુ છે તે ક્ષીણ થતી નથી.

મૂલોત્તરગુણત્રેણિપ્રાજ્યસામ્રાજ્યસિદ્ધયે ।

વાહ્યામાખ્યંતરં ચેત્યં તપઃ કુવાર્દ મહામુનિઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—મૂલ અને ઉત્તરગુણની શ્રેણી ૩૫ વિશાલ સામ્રાજ્યની સિદ્ધિને માટે મહામુનિ એ પ્રમાણે બાહ્ય અને અંતર તપ કરે.

વિવેચન—મહાન તત્ત્વો જેણે જાણ્યા છે એવા નિઃસ્પૃહ સાધુ અનંશન આદિ બાહ્ય, અને પ્રાયશ્ચિત આદિ અંતર, જ્ઞાનેવિશિષ્ટ તપ પૂર્વોક્ત પ્રકારે આદરે તેથી કઈ સિદ્ધિ છે તે કહે છે. મૂલગુણ એટલે ધર્મ રૂપી વૃક્ષના મૂળરૂપ જ્ઞાનચારિત્રાદિઃ અથવા પંચમહામત અને ચરણસંપત્તિ ૩૫; ઉત્તરગુણ એટલે તે ધર્મવૃક્ષની શાખા પ્રતિશાખાનુસંધ સમિતિ, પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ કરણસમ્પત્તિ ૩૫; તે ગુણોની શ્રેણી એટલે પરંપરા, પ્રવાહ, તે રૂપી વિશાલ સામ્રાજ્ય, તેની નિષ્પત્તિ, પ્રાપ્તિ, ને માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે તપ કરે.

યત્ર દ્રહ્મ જિનાર્ચા ચ કપાયાણાં તથાં દત્તિ ।

સાનુબંધા જિનાદ્વા ચ તત્ત્વપઃ શુદ્ધમિષ્યતે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ તપ જિનેશ્વરે શુદ્ધ કરેલ છે કે જેને વિશે પ્રહ્મત્વ છે, જિનગુણ છે, કપાયો હણાય છે; અને સાનુબંધ જિનાદ્વા છે.

વિવેચન—તપ કર્યે સતે પ્રહ્મત્વ નિર્મલ, સુકરે ધાય છે; અને વળી વીતરાગની પૂજા, ભક્તિ; સુખે કરીને ધાય છે. અને કપાયોનો નાશ થાય છે. અને જિનેશ્વરની આજ્ઞા જિનવચન સદૃશ થાય છે એવો તપ દોષરહિત છે, શુદ્ધ છે, એમ જિનેશ્વર ભગવાને કહ્યું છે.

તદેવ હિ તપઃ કાર્યં કુર્ધ્યાનં યત્ર નો ભવેત્ ।

યેન યોગાન દિષ્યન્તે સ્તિયન્તે નેત્રિયાણિ ષા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ તપ કરવો કે જેને વિશે કુર્ધ્યાન નથી; જેને વિશે યોગહીન થતા નથી અને ઇન્દ્રિયોનો નાશ થતો નથી.

વિવેચન—વક્ત્રમાણુ વિધિમુક્ત તપજ કરવા યોગ્ય છે કે જે તપ કર્યે સતે સુધા અથવા પિપાસાએ કરીને આત્મધ્યાન થતું નથી. અને સ્વાધ્યાય આદિ સંયમના વ્યાપારો હાનિ

પામતા નથી, અથવા પાંચે ઇંદ્રિયો જે કે ધર્મના હેતુ છે તે ક્ષીણ થતી નથી.

મૂલોત્તરગુણશ્રેણિમાઙ્ગ્યસામ્રાજ્યસિદ્ધયે ।

વાસ્યામાભ્યંતરં ચેત્યં તપઃ કુપાર્દ મહામુનિઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—મૂલ અને ઉત્તરગુણની શ્રેણિ રૂપ વિશાલ સામ્રાજ્યની સિદ્ધિને માટે મહામુનિ એ પ્રમાણે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ કરે.

વિવેચન—મહાન તપ્તો જેણે જાણ્યા છે એવા નિઃસ્પૃહ સાધુ અનશન આદિ બાહ્ય, અને પ્રાયશ્ચિત આદિ અભ્યંતર, જ્ઞાનવિશિષ્ટ તપ પૂર્વોક્ત પ્રકારે આદરે તેથી ધર્મ સિદ્ધિ છે તે કહે છે. મૂલગુણ એટલે ધર્મ રૂપી વૃક્ષના મૂળરૂપ જ્ઞાનચારિત્રાદિ. અથવા પંચમહામત અને ચરણસપ્તતિ રૂપ; ઉત્તરગુણ એટલે તે ધર્મવૃક્ષની શાખા પ્રતિશાખાતુલ્ય સમિતિ, પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ કરણસપ્તતિ રૂપ; તે ગુણોની શ્રેણી એટલે પરંપરા, પ્રવાહ, તે રૂપી વિશાલ સામ્રાજ્ય, તેની નિષ્પત્તિ, પ્રાપ્તિ, ને માટે પૂર્વોક્ત પ્રકારે તપ કરે.

સર્વનયાશ્રયાદિકમ્ ॥ ૧૨ ॥

ધાવન્તોડાપિ નયાઃ સર્વે સ્યુર્માવે કૃતવિધાયાઃ ।

વારિપ્રગુણલીનઃ સ્યાદિતિ સર્વનયાશ્રિતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—ટોડતા એવા સર્વે નયો સ્વભાવને વિષે વિ-
શ્રામ કરનારા થાય છે. તે કારણુ માટે ચારિત્ર શુભમાં જો-
લીન છે. તે સર્વે નયના ધારક હોય છે.

વિવેચન—નય એટલે વસ્તુ સ્વરૂપે જાણવાવાને કરેલો
વચન માર્ગ તે નયના નેગમઆદિ ભેદ છે. તે સર્વે નયો પો-
તાનો પક્ષ સ્થાપવાને પ્રતિપક્ષ નયની અપેક્ષા રહિત છે તેથી,
શીઘ્રગામી છે. પોતાના પક્ષપાતી છે તે સર્વે, ભાવ એટલે વ-
સ્તુના મૂળ સ્વભાવને વિષે, વસ્તુ ધર્મને વિષે પ્રવૃત્તિ વ્યાપાર-
નો નિશ્રામ કરે છે. એટલે કે સર્વે નયો પોત પોતાનો મત
સ્થાપવામાં રહિત છે. વસ્તુધર્મ અનંત છે તેથી એક એક
ધર્મની મુખ્યતાએ કરીને ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ વસ્તુનું સ્થા-
પન કરે છે તોમણુ તેમનો સઘળો વ્યાપાર વસ્તુધર્મને વિષે
સમાપ્ત થાય છે પરંતુ તેનાથી બહાર નથી. કારણુ કે વસ્તુનું
અનંત ધર્મત્વ છે તેથી તે સર્વ નયોના મત રૂપેજ વસ્તુ છે
તે કારણુથી ચારિત્ર એટલે નિશ્ચય વ્યવહાર રૂપ સંયમ તેના
જે શુભ, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપ ફલ, તેને વિષે

જેનું ચિત્ત મગ્ન છે, એવા સાધુ સર્વ નયમતના આરાધન માટે મન અર્પે છે—સર્વ નયના આરાધક થાય છે.

પૂર્ણ નયામિયઃ પક્ષપ્રતિપક્ષકદર્શિતાઃ ।

સમવૃત્તિમુલાસ્વાદી જ્ઞાની સર્વનયાશ્રિતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—એક એક નય પરસ્પર પક્ષ પ્રતિપક્ષ કરીને કદર્શિત છે, તેથી સમવૃત્તિવાળા, સર્વ નયાશ્રિત જ્ઞાની, મુગ્ધનો આસ્વાદ કરે છે.

વિવેચન—એકેકત્વે કરીને લિપ્ત, સ્વસ્વમતના અપેક્ષી પૂર્વોક્ત નયો કદર્શિત છે, વિહંગિત છે, તેનું કારણ કહે છે. પક્ષ એટલે સ્વસંમત બળને વિષે અલ્પત આશ્રય જેમકે જ્ઞાનજ છે. આરિત્રથી શું લાભ છે? પ્રતિપક્ષ એટલે પોતાને વિરોધી પરસંમત બળે કરીને થયેલા પ્રતિઘાત. તેથી કદર્શિત છે એટલેકે દરેક નય પોતાના મતમાં સત્ય છે પરંતુ બીજા નય આવીને તેનું ઉત્થાપન કરે છે તે કદર્શના કહેવાય છે પૂર્વોક્ત કારણથી જે જ્ઞાની છે, સ્વપરસ્વરૂપના બાણનાર છે, પોતાના જ્ઞાનનું સાક્ષ્ય ધરે છે; તે, સર્વ નય સાપેક્ષભાવે કરીને સ્વીકારે છે; અને વળી સમવૃત્તિ છે, સર્વ નયે કહેલા ભાવને વિષે માધ્યસ્થભાવે કરીને જેની તુલ્યદષ્ટિ છે તેવા મુનિ િ અને શ્રદ્ધાબળિત આનંદનો અનુભવ

સર્વનયાથ્યાપ્તકમ્ ॥ ૨૨ ॥

ધાવન્તોઽપિ નયાઃ સર્વે સ્વર્માર્થે કૃતવિશ્રાયાઃ ।

ચારિત્રગુણહીનઃ સ્વાદિતિ સર્વનયાશ્રિતઃ ॥ ૨૩ ॥

સંખ્યાર્થ—હોડતા જોવા સર્વે નયો સ્વભાવને વિશે
આમ કરનારા યાચ છે. તે કારણે આટલે ચારિત્ર ગુણ
હીન છે. તે સર્વે નયના ધારક હોય છે.

વિવેચન—નય જોડે વસ્તુ સ્વરૂપ જતાવવાને
વચન માર્ય તે નયના નેગમઆદિ લેદ છે. તે સર્વે નય
તાનો પક્ષ સ્થાપવાને
શીઘ્રગામી છે. પોતાના

રતુના મૂળ સ્વભાવને વિં, પદ્મ પમનં ૧૫૧ પ્રકાંત જ
નો વિશ્રામ કરે છે. જોડે કે સર્વે નયો પોત પોતાને
સ્થાપવામાં રસિક છે. વસ્તુધર્મ અનંત છે તેથી જોડ
ધર્મની મુખ્યતાએ કરીને લિપ્ત લિપ્ત સ્વભાવ નહીં.
પન કરે છે તોપણ તેમનો સઘળો વ્યાપાર વસ્તુધર્મ
સમાપ્ત યાય છે પરંતુ તેનાથી જહાર નથી. કારણ કે
અનંત ધર્મત્વ છે તેથી તે સર્વ નયોના મત રૂપે જ
તે કારણથી ચારિત્ર જોડે નિશ્ચય વ્યવહાર રૂપ સ
ને શુષ્ક, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપ ફલ, તે

(ગર્વની ઉદ્વિગ્નતા.) અથવા અતિવિશ્વદ્રષ્ટા (કલહદ્રુણ) ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિવેચન—નેગમાદિ સર્વ નયને જે જાણે છે; અથવા સર્વ નયસંમત વાક્યનું ઉચ્ચારણ કરવું જે જાણે છે, તેનું રાગદ્વેષાદિ બંધનથી વિમુક્તિ, પૃથક્ત્વ, લોકને વિષે ઉપકારને માટે થાય છે. લોક એટલે પોતાના મતનો કદાચક, વિષય, કથાય, અસાન અને મોઢે કરીને જે અસ્ત છે એવા લોકોને વિષે ઉપકારને માટે થાય છે. અને એક એક નયના આશયે કરીને જેઓની મતિ બ્યામોહિત છે, તેઓને સ્વમત પાંડિત્યનો હર્ષ, અને જીજ્ઞાસા મત પરાસ્ત કરવાનો ગર્વ થાય છે, અથવા ફર્નિવાર્ય વિવાદકલેશ થાય છે.

શ્રેયઃ સર્વનયજ્ઞાનાં વિપુલં ધર્મવાદતઃ ।

શુષ્કવાદાદિવાદાચ પરેષાં સું વિપર્યયઃ ॥ ૧ ॥

સાબ્દાર્થ—ધર્મવાદથી સર્વ નય જાણનારનું મોઢું કયાંથી થાય છે. પરંતુ શુષ્કવાદ વિવાદથી એક નયના આશ્રય કરનારનો વિપર્યય થાય છે.

વિવેચન—ધર્મવાદ એટલે તત્ત્વના બોધને માટે પરસ્પર પ્રશ્નોત્તર કરવા—અથવા તેનું શ્રવણ કરવું—અથવા પરાંપકારને માટે ધર્મોપદેશ દેવો. તેથી સર્વનયસંમત

વાક્યોના આશય જેણે બણ્યો છે તેનું આ લોક તેમ
પરલોકમાં કહ્યાણુ થાય છે, પરંતુ જે એક નયને વી
વ્યાપોહિત છે, તેમને શુષ્કવાદથી-અર્થ તત્ત્વસ્વરૂપ
ફક્ત જેમાં નથી એવા વાદથી-અને વળી પરપક્ષનો પર
ભય અને 'સ્વપક્ષનું' સ્થાપન રૂપ વિવાદથી, પૂર્વોક્ત ફક્ત
વિપરીત ફક્ત થાય છે. અચૂર કથાયને લીધે દુઃખની પા
પરા થાય છે.

प्रकाशितं जनानां यैर्वतं सर्वनयार्थितम् ।

चित्ते परिणतं चेदं येषां तेभ्यो नमोनमः ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—લોકના હિતને માટે સર્વ નયાધિત મ
જેણે પ્રકાશિત કર્યો છે, અને જેના ચિત્તમાં તે પરિણ
મયો છે, તેને વારંવાર નમસ્કાર છે.

।षवेयम्—सर्व लब्ध एवेना हितने अर्थे पूर्वोक्त
સર્વનયઆધિત મત જેણે કથન કર્યો છે, પરોપકારી પુર
સ્કારને પ્રકાશિત કર્યો છે તેને, અને જે મુમુક્ષુઓના ચિત્ત
સર્વનય કરીને સુંદર આગમશાસ્ત્ર પરિણત થયું છે-અ
ગિત થયું છે-તેને અમારા વારંવાર નમસ્કાર છે.

निवर्पे व्यवहारे च त्यक्त्वा ज्ञाने च कर्मणि ।

एकपातिकाविस्त्रेपमारुदाः शुद्धमूयिकाम् ॥ ૭ ॥

અમૂલકયાઃ સર્વત્ર પક્ષપાતવિવર્જિતાઃ ।

જયન્તિ પરમાનંદમયાઃ સર્વનયાશ્રયાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—નિશ્ચયમાં તેમજ વ્યવહારમાં, જ્ઞાનમાં તેમજ ક્રિયામાં એક પાક્ષિક વિશ્લેષ તજીને શુદ્ધ ભૂમિકાત્મ જેણે આદેહણુ કહ્યું છે, વ્યાપારહિત જેતું લક્ષ્ય છે, જે પક્ષપાત રહિત છે, સર્વનયનો આશ્રય છે અને જે પરમાનંદમય ॥ તેજ જયવંત છે.

વિવેચન—નિશ્ચય એટલે શુદ્ધ આત્માદિ દ્રવ્ય માત્ર સ્વભાવને વિષે, તેમજ વ્યવહાર એટલે શુદ્ધપર્યાય આદિ વિભાગ રૂપને વિષે, જ્ઞાનને વિષે તેમજ ક્રિયાને વિષે, એક સ્થક એટલે એકજ પક્ષના સ્વીકારની પ્રતિજ્ઞા જેમાં છે જેમકે નિશ્ચય એજ વર્તે છે, વ્યવહારથી શું છે ? તે રૂપ વિ. શ્લેષ—વિપરીત સંસર્ગ—તેનો ત્યાગ કરીને, નિષ્કલાશ્લેષ કરીને વિમલ ચિત્તદશા જેણે પ્રાપ્ત કરી છે, જે સહજ આનંદમય છે, અને સર્વ નયાશયોના આધારભૂત છે, અને જેની અંતર દષ્ટિ વ્યાપારહિત છે, તે વિજયવંત છે.

पूर्णो मयःस्यरोऽयोदो ज्ञानी शान्तो जितेन्द्रियः ।

त्यागी निर्लेपो निःस्पृहो मुनिः ॥ १ ॥

વિદ્યાવિવેકસંપન્નો મધ્યસ્થો મયવર્જિતઃ ।

અનાત્મશંસકસ્તત્ત્વદાષ્ટિઃ સર્વસમૃદ્ધિમાન્ ॥ ૨ ॥

ધ્યાતા કર્મવિપાકાનામુદ્વિષ્ણો મવવાસ્થિઃ ।

લોકસંજ્ઞાવિનિર્મુક્તઃ શાસ્ત્રદગ્ નિઃપરિગ્રહઃ ॥ ૩ ॥

શુદ્ધાનુભવવાન્ યોગી નિયામપ્રતિપત્તિમાન્ ।

ભાવાર્ચાધ્યાનતપસાં ભૂમિઃ સર્વ નયાશ્રયઃ ॥ ૪ ॥

સ્પર્શ નિર્દેશિતં તત્ત્વમદૃકૈઃ પ્રતિપત્તિમાન્ ।

મુનિર્મહોદયજ્ઞાનસારં સમપ્રિગચ્છતિ ॥ ૫ ॥

અર્થ—આ શ્લોકે કરીને બત્રીશ આદ્યક્રમ ત વિષયોના નામોને મુનિના વિશેષણો કરીને કહે છે, અને અંથતુ નામ સૂચયે છે. (૧) જે મુનિ પૂર્ણ છે, પૂર્ણ સ્વભાવને વિષે જેણે દષ્ટિ રચાવી છે. (૨) જે મમ છે, પૂર્ણાનંદના શુણ્યને વિશે ભક્ત છે. (૩) જે સ્થિર ચિત્ત છે, (૪) મોહનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે, (૫) જે જ્ઞાની છે. (૬) જેણે અંતઃકરણ શાંત છે. (૭) ઉદ્વિગ્ધોને જેણે છુટી છે. (૮) જેણે ધન કુટુંબાદિનો ત્યાગ કર્યો છે. (૯) જે ક્રિયાને વિશે તત્પર છે. (૧૦) આત્માને વિશે જે તપ્ત છે. (૧૧) જે પાપલેપ રહિત છે. (૧૨) જે નિરભિલાષ છે. (૧૩) અને જે મૌનવાન છે. (૧૪) જે વિદ્યાવાન છે. (૧૫) જે વિવેક સંપન્ન છે. (૧૬)

જે મધ્યસ્થ છે. (૧૭) જે ઇહલોકાદિ ભયરહિત છે. (૧૮)
જે આત્મશુભની પ્રશંસા કરતા નથી. (૧૯) જે તત્ત્વદષ્ટિ
છે. (૨૦) જે સર્વ સમૃદ્ધિવાળા છે. (૨૧) જે કર્મવિ-
પાકના ચિંતક છે. (૨૨) ભવસમુદ્રથી જે ઉદ્ધિસ, વિર-
હા છે. (૨૩) લોકસંજ્ઞા જેણે તણ દીધી છે. (૨૪)
શાસ્ત્રરૂપી જેની દૃષ્ટિ છે. (૨૫) જે અકિંચન છે. (૨૬)
શુદ્ધ અનુભવજ્ઞાનવાન છે. (૨૭) જે જ્ઞામકર્માદિ યોગવાન
છે. (૨૮) નિશ્ચિત કર્તવ્યતાના જ્ઞાનવાન છે. (૨૯) ભાવ-
પૂર્ણનું, (૩૦) ધ્યાનનું અને (૩૧) તપનું જે સ્થાન છે
અને, (૩૨) સર્વ નયાશયોના જે ભાજનભૂત છે. પૂર્વોક્ત ય-
ત્રીશ અષ્ટકોએ કરીને સ્પષ્ટ કરેલું તત્ત્વનું સ્વરૂપ જેણે સ્વી-
કાર્યું છે. તેવા મુનિ પરમાર્થરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. કેવા મુનિ
મોક્ષને પામે છે તેનું સ્વરૂપ ઉપાધ્યાયજી અન્યત્ર બતાવે છે.

જીવ્યો પદ ૨૧ મું રાગ જયજયવંતી.

ધર્મકે વિલાસવાસ, જ્ઞાનકે મહાપ્રકાસ,

દાસ ભગવંતકે, ઉદાસ ભાવ લગેહે,

સમતા નદીતરંગ, અંગદી ઉપંગ ચંગ,

મજ્જન પ્રસંગ રંગ, અંગજગમગેહે ॥ ૫૦ ૧ ॥

કર્મકે સંગ્રામ ધોર, લરે મહામોહયોર,

જોર તાકાતોરવેકું, સાવધાન જંગેહે,

શીલકે ધરી સનાહ, ધનુષ્ય મહા ઉત્સાહ,

જ્ઞાનજ્ઞાનકે પ્રવાહ, સમવેરી બગેહે ॥ ૫૦ ૨ ॥
 આપેહે પ્રથમસેન, કામકો ગયો હે રેન,
 હરિહર સહા જેણે, એકસને ડગેહે
 ક્રોધ, માન, માઝા, લોભ, સુખટ મહા અહોમ,
 હરિ સોય છોડ થોભ, મુખ દેધ બગેહે ॥ ૫૦ ૩ ॥
 નોકપાય બધે ખિન, પાપકો પ્રતાપહીન,
 આર બટ બધે દીન તાકે પમ ડગેહે,
 દાવ નહીં રહે ઠાઠે, કર્મ જો મિલેતે ગાઠે,
 અરણ્યકે નિહાં કાઠે, કરવાલ નગેહે, ॥ ૫૦ ૪ ॥
 જગત્રય બધો પ્રતાપ, તપન અધિક તાપ,
 તાતેં નહિં રમી આપ, અરિ તમતગેહે,
 સુજસ નિસાન સાન, વિજય વધાર્ધ સાન,
 એસે મુનિરાજ તાકો, હમ પામ લગેહે. ॥ ૫૦ ૫ ॥

નિર્વિકારં નિરાશાર્થં જ્ઞાનસારમુપેયુષામ્ ।

વિનિવૃત્તપરાજ્ઞાનાં મોક્ષોઽયૈવ મહાત્મનામ્ ॥ ૬ ॥

ચિત્તમાર્દ્રાકૃતં જ્ઞાનસારસારસ્વતોર્મિભિઃ ।

નામોતિ તીવ્રમોહાગ્નિષ્છોપશોષકદર્યનામ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—આ જે શ્લોકોએ કરીને જ્ઞાનસાર જેણે પ્રાપ્ત
 કર્યો છે તેનું ફલ બતાવે છે. નિર્દોષ, અને વસ્તુધર્મમાં વિ-
 રહિત, જ્ઞાનસાર જેણે પ્રાપ્ત કર્યો છે; અને ચૈદ્રલિક

સોગાદિની જેની તૃષ્ણાનો વિશેષ કરીને વિનાશ થયો છે; એવા ઉત્તમ પુરુષોનો આ જન્મને વિષે જ મોક્ષ છે. (૬) જ્ઞાન છે, રહસ્ય જેનું જોવી વાણીવિલાસની ઉર્મિઓએ કરીને જેનું ચિત્ત સ્તિગ્ધ થયેલું છે તે, ભયાનક મોહરૂપી અગ્નિદાહથી થયેલી શુષ્કતારૂપી પીડા પામતો નથી.

અર્ચિત્યા કાપિ સાધૂનાં જ્ઞાનસારગરિષ્ઠતા ॥

ગતિર્યયોર્દમેવ સ્યાદધાપાતઃ કદાપિ ન ॥ ૮ ॥

અર્થ—મુનિની જ્ઞાનજનિત ગરિષ્ઠતા ચમત્કાર આપવા વાળી છે અને વળી અચિન્ત્ય છે, જે ગરિષ્ઠતાએ કરીને ઉપરના પ્રદેશોને વિષે ગમન થાય છે. પરંતુ કદાપિ અધાપાત થતો નથી. ભારે હોય તે વસ્તુ ઉપર નહીં જતાં નીચે પડે છે પણ જ્ઞાનગરિષ્ઠતા તેથી વિલક્ષણ છે.

ક્લેશસયો હિ મંદુકચૂર્ણતુલ્યઃ ક્રિયાકૃતઃ ।

દગ્ધતચૂર્ણસદૃશો જ્ઞાનસારકૃતઃ પુનઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—જ્ઞાનરહિત કેવલ ક્રિયાએ કરીને થયેલો રાગાદિનો ક્ષય મંદુકચૂર્ણતુલ્ય છે. દેહકાના શરીરના ઠડકા થઈ ગયા હોય, અને તેની ઉપર વરસાદનું વાણી પડવાથી તેનાં ઠડકાં થાય છે, તેવી રીતે કેવળ ક્રિયાએ કરીને રાગાદિ મૂળમાંથી અપ્રાપ્ત નથી, ફરીથી ઉર્જા પામે છે. પરંતુ જ્ઞા

સારે કરીને થયેલો કલેશનો કાય દગ્ધ શરીરના ચૂર્ણ સદર્શ છે. એટલે દેહકાના શરીરની બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ હોય તે કૂરીથી તેનો ઉર્લૂંવ થતો નથી, તેમજ જ્ઞાનથી જે રાગાદિનો કાય થાય છે તે કૂરીને પ્રાકુર્ભાવ પામતા નથી.

જ્ઞાનપૂતાં પરેડ્વ્યાહુઃ ક્રિયાં હેમઘટોપમાય્ ।

યુક્તં તદપિ તદ્ભાવં ન યદ્દમ્માપિ સોક્ષતિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—બ્યાસ આદિ પણ જ્ઞાનયોગે કરીને પવિત્ર ધર્મ-ક્રિયાને સુવર્ણના ઘડાની ઉપમા આપે છે તે યથાર્થ છે, સુવર્ણનો ઘડો ભાંગી જાય તોપણ સુવર્ણનો ભાવ, સુવર્ણનું મૂલ્ય તજતો નથી. તેમ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા, કર્મોદયના વૃક્ષથી પતિત થાય તોપણ તે ભાવનો ત્યાગ કરતી નથી.

ક્રિયાશૂન્યં ચ યદ્જ્ઞાનં જ્ઞાનશૂન્યા ચ યત્ક્રિયા ।

અનયોરંતરં જ્ઞેયં ભાનુલ્લઘોતયોરિવ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—ક્રિયારહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા એમાં સૂર્ય અને આગીઆ જેટલું અંતર છે. ક્રિયારહિત જ્ઞાન સૂર્ય છે અને જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આગીઆ છે. આગીઆમાં અને સૂર્યમાં જેટલું અંતર છે તેટલું જ્ઞાનરહિત ક્રિયામાં ક્રિયારહિત જ્ઞાનમાં અંતર છે.

ચારિત્રં વિરતિઃ પૂર્ણા જ્ઞાનસ્યોત્કર્ષ એવં હિ ।

જ્ઞાનાદૈતનયે દાષ્ટિ દેયા તદ્યોગ મિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—સંપૂર્ણપણે સકલ વિભાવની નિવૃત્તિ છે જેમાં, એક એક ચારિત્ર જ્ઞાનના ઉત્કર્ષથીજ હોય છે. પૂર્વોક્ત ચારિત્રના સંબંધની પ્રાપ્તિને અર્થે જ્ઞાનથી અભિન્ન ચારિત્રરૂપ સંબોધ માગને વિષે ઉપયોગરૂપી થકુ રાખવી.

સિદ્ધિ સિદ્ધપુરે પુરંદરપુરસ્પધાવદે લગ્ન્યવાં

શ્વિદ્દીપોડ્યમુદારસારમહસા દીપોત્સવે પર્વાણિ ।

एतद् भावनभावपावनमनश्चच्चमत्कारिणां

तैस्तैर्દીપિશતેઃ મુનિશ્વયમતૈર્નિત્યોડ્મત્તદીપોત્સવઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—આ અંથ ઉપાધ્યાયજીએ ક્યારે સંપૂર્ણ કથા તે કહે છે. મુરેંદ્રના અમરાવતી નગરની સ્પર્ધા કરનાર સિદ્ધપુર નગરને વિષે, ઉદાર અને મનોહર તેજોમય દીવાળીપર્વને દિવસે આ અંથ સંપૂર્ણતાને પામ્યો. આ અંથોક્ત ભાવનાઓ કરીને યવિત્ર થયેલા જેઓના મનમાં મનોહર અમત્કાર છે તેઓને અપૂર્વ વિલાસોએ કરીને નિશ્ચય નયમતની પ્રાપ્તિ થયેલ દીપકશ્રેણીએ કરીને અવિનાશી દીવોત્સવ થયો.

સારે કરીને થયેલો કલેશનો ક્ષય હજી શરીરના સૂક્ષ્મ સદૃશ છે. એટલે દેહકાળા શરીરની બળીને બરબ થઈ ગઈ હોય તો ફરીથી તેનો ઉર્જિત થતો નથી, તેમજ જ્ઞાનથી જે રાગાદિનો ક્ષય થાય છે તે ફરીને પ્રાદુર્ભાવ પામતા નથી.

જ્ઞાનપૂતાં પરોડપ્યાહુઃ ક્રિયાં હેમયટોપમામ્ ।

યુક્તં તદપિ તદ્ધાવં ન ચદમયાપિ સોક્ષતિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—જ્યાસુ આદિ પશુ જ્ઞાનયોગે કરીને પવિત્ર ધર્મ-ક્રિયાને સુવર્ણના ઘડાની ઉપમા આપે છે તે મથાર્થ છે. સુવર્ણનો ઘડો ભાંગી બચ તોપણ સુવર્ણનો ભાવ, સુવર્ણત્વ મૂલ્ય તજતો નથી, તેમ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા, કર્મોદયના વશથી પતિત થાય તોપણ તે ભાવનો ત્યાગ કરતી નથી.

ક્રિયાશૂન્યં ચ ચદજ્ઞાનં જ્ઞાનશૂન્યા ચ ચત્ક્રિયા ।

અત્યોરંતરં જ્ઞેયં માનુષ્યોત્તયોરિવ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—ક્રિયારહિત જ્ઞાન અને જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા એમાં સૂર્ય અને આગીઆ જેટલું અંતર છે. ક્રિયારહિત જ્ઞાન સૂર્ય છે અને જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આગીઆ છે. આગીઆમાં અને સૂર્યમાં જેટલું અંતર છે તેટલું જ્ઞાનરહિત ક્રિયામાં અને ક્રિયારહિત જ્ઞાનમાં અંતર છે.

ચારિત્રં વિરતિઃ પૂર્ણા જ્ઞાનસ્યોત્કર્ષ એવ હિ ।

જ્ઞાનાદ્વૈતનયે દૃષ્ટિ દેયા તથોગ સિદ્ધયે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—સંપૂર્ણપણે સકલ વિભાવની નિવૃત્તિ છે જેમાં, એવું એક ચારિત્ર જ્ઞાનના ઉત્કર્ષથીજ હોય છે. પૂર્વોક્ત ચારિત્રના સંબંધની પ્રાપ્તિને અર્થે જ્ઞાનથી અભિન્ન ચારિત્રરૂપ સદ્બોધ માર્ગને વિષે ઉપયોગરૂપી ચક્ષુ રાખવી.

સિદ્ધિ સિદ્ધપુરે પુરંદરપુરસ્પર્શાવહે લગ્નધર્મા

શ્વિદ્દીપોડ્યમુદારસારમહસા દીપોત્સવે પર્યાણિ ।

एतद् भावनभावपावनमनश्चंचमत्कारिणां

तैस्तैर्દોષિશતૈઃ સુનિશ્ચયમતૈર્નિત્યોડસ્તુદીપોત્સવઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—આ ગ્રંથ ઉપાધ્યાયશ્રીએ ક્યારે સંપૂર્ણ કર્યો તે કહે છે. સુરેંદ્રના અમરાવતી નગરની સ્પર્શા કરનાર સિદ્ધપુર નગરને વિષે, ઉદાર અને મનોહર તેજોમય દીવાળીપર્વને દિવસે આ ગ્રંથ સંપૂર્ણતાને પામ્યો. આ ગ્રંથોક્ત ભાવનાઓ કરીને પવિત્ર થયેલા જેઓના મનમાં મનોહર ચમત્કાર છે તેઓનો અર્પણ વિલાસોએ કરીને નિશ્ચય નયમતની પ્રાપ્તિ થયેલ દીપકગ્રંથોએ કરીને અવિનાશી દીવોત્સવ થયો.

કેપાંચિદ્વિષયજ્વરાતુરમહો ચિત્તં પરેપાં વિપા
ધેગોદર્કકુનર્કમૂઢિતમયાન્યેપાં કુવૈરાગ્યતઃ ।

લગ્નાલર્કમચોપકૂપપવિતં ચાસ્તે પરેષામપિ

• સ્તોકાનાં તુ વિકાર ભારરહિતં તદ્જ્ઞાનસારાશ્રિતમ્ ॥૧૪॥

અર્થ—આધર્મની વાત છે કે જ્ઞાનસાર સતે વિવેકહીન
કેટલાએકના મન વિષયસુખરૂપી નવરથી આકુલ છે; ખીજા
ઓનાં મન વિષયામિતિરૂપી ઉદર્ક-ધર્મ અને ભવિતને શીમ
પણે હરણકરનાર-રૂપી ક્રુતકોને વિષે મૂઢિછત છે; વળી અન્ય-
ના મન કુવૈરાગ્યથી અલર્ક-હડકવા-થી લગ્ન છે; અને વળી
અન્યનું મન અજ્ઞાનરૂપી રૂપમાં પડેલું છે. માત્ર યોગાનું જ
મન વિકારભારરહિત જ્ઞાનસાર આશ્રિત છે.

જાતોદ્રેકવિવેકતોરણતતૌ ધાવત્યમાતન્વતે

૮દ્રેહે સમયોચિતઃ પ્રસરતિ સ્ફીતથ ગીતધ્વનિઃ ।

પૂર્ણાનંદધનસ્ય કિં સહજયા તદ્વાગ્યભંગ્યા મયન્

નૈતદ્ ગંધમિષાત્ કરગ્રહમહશ્ચિત્રં ચરિત્રશ્રિયઃ ॥૧૫॥

અર્થ—જે પૂર્ણાનંદધન આત્મા છે તેના હૃદયરૂપી ઘ-
રને વિષે કે જેને અતિશય વૃદ્ધિ પામેલા વિવેકરૂપી તોરણમા-
લાની શ્રેણિ છે તેમાં ઉન્નવલતા વિસ્તારે છે, અને અવસર-

ઉચિત શદ્ધિસ્વભાવરૂપ ગીતધ્વનિ વિસ્તાર પામે છે. આ જ્ઞાનસાર અંથની રચનાના મિષથી તેની સ્વાભાવિક ભાગ્યરચનાએ કરીને વિવિધ ઉત્સવમય આરિત્ર લક્ષ્મીને વિવાહમહોત્સવ શું નથી થતો ? અર્થાત્, થાય છેજ.

ભાવસ્તોમપવિત્રગોમયરસૌલ્લસૈવ ભૂઃ સર્વતઃ

સંસિક્તો સમતોદકૈરય પથિ ન્યસ્તા વિવેકસ્રજઃ ।

અધ્યાત્મામૃતપૂર્ણકામકલશશ્રક્રેઽન્ન શાસ્ત્રપુરે

પૂર્ણાનંદયને પુરં પ્રવિશતિ સ્વીયં કૃતં મંગલમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—સમિચ્છદાનંદ મૂર્ધ્ન પ્રલસસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા પોતાના ભત્રીશ અધિકારે રચિત અપ્રમાદ નગરને વિષે પ્રવેશ કર્યે સતે, આદે દિશાએ સમતારુપી જલથી ભૂમિને છંટકાવ કરેલો છે, ભાવનાં સમૂહરૂપી પવિત્ર ગોમયથી ભૂમિ લિપાયેલી છે; માર્ગમાં વિવેકરુપ પુષ્પની માલા લટકાવેલી છે અને આત્મીય ભાવરૂપી અમૃતથી ભરેલા મંગલકલશે જ્યાં છે તેણે કરીને આત્મીયમંગળ કરેલું છે.

ગच्छे श्री विजयादिदेवसुगुरोः स्वच्छे गुणानां गणैः

पौष्टिं प्रौढिगयास्त्रि जीतविजयमाज्ञाः परामेयकः ।

तत्सातीर्थ्यभृतां नयादिविजयमाज्ञोचमानां शिशोः

श्रीमन् न्यायविशारदस्य कृतिनामेपाकृतिः प्रीतये ॥

અર્થ—જ્ઞાનાદિ ગુણોના સમૂહ કરીને નિર્મલ અને સ-
કલ વૃદ્ધિનું ગૃહ એવા શ્રી વિજયાદિ દેવસૂરિના ગમ્મને
વિષે દેવસૂરિય તપગરુણે વિષે છત્રવિજયછ ઉત્કૃષ્ટ
વૃદ્ધિ પામ્યા. પંડિત પ્રધાન નયવિજયઆદિ જેના શુભ-
ભાઈ છે એવા શ્રીનયવિજયછના શિષ્ય શ્રી-યાયવિશ્વારૂઢ
યશોવિજયછની આ રચના પંડિતોની પ્રીતિને અર્થે ધાઓ.

સમાપ્ત.

અકિંચન
અદ્યક્ષ
અનરામરત્ન

અર્તીદ્રિય

અતિમસંગદૂષણ

અંતરાક્ષતી
અનપેક્ષણતા
અનાગત
અનાદ્યનંત

અતુત્પત્ત

અતુસ્રોત

અંપરાવર્તનીય
અપાય
અભિગમ
અભિમત

નિધરિશ્રદ્ધી
પાત-પડવું ન થાય તે
વૃદ્ધાવરથારહિત અને મૃત્યુ
રહિતપણું
ઇદ્રિયોને અગોચર, ઇદ્રિયો-
નો વિષય નથી તે
અતિવ્યાપ્તિ, અલક્ષ્યને વિષે
લક્ષણનું જવું
મધ્યમાં રહેનાર
નિરપેક્ષપણું
ભવિષ્ય
જેની શરૂઆત નથી અને
જેનો અંત નથી એવું
જેની કોઈ કાળે ઉત્પત્તિ
થઈ નથી
નદીના વેગ-લોક-ની પાછળ
જવું
પાછું ન ફરે એવું
પીઠા
રાજચિન્હાદિનો ત્યાગ
ઇચ્છિત

અભ્યસરત
અભ્યુત્થાન

અભ
અર્ચના
અવધાર
અવદ્ય
અવિનશ
અભ્યભિચારી
આધાત
આત્મતિકી
આર્દ્ર
આસક્તિ
આશ્રવ

ઉત્પાદ
ઉદ્ધાટન
ઉદભવ
ઉપચય
ઉપસર્ગ
ઉપાદેય
ઉપેય
ઉર્મિ
કયાય
કાયોત્સર્ગ
કિંકર

અધ્યયન કરેલ
માન આપવાને માટે આસ-
ન ઉપરથી ઉભા થવું તે
વાદળાં

પૂજા
નિર્ણય
અમોઘ, જયવંત
જેનો નાશ થતો નથી તેણું
અપવાદરહિત
મારવું તે
છેવટની
લીલું, લીનું
લોહપીપણું
જે થકી કર્મ આવે, આત્મા-
ને કર્મ લાગે તે

ઉત્પત્તિ
ઉદ્ધાડવું તે
ઉત્પત્તિ
સંગ્રહ, સંગ્રહ
દુઃખ
અહણ કરવાયોગ્ય
આપ્ત કરવાની વસ્તુ, મોક્ષ
મોક્ષ
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ
કાલિસંગ
હાસ

કુટિલ
કુત્સિત
કુલ્લુલેશ્યા
કાશાગાર
કલાંતિ
મવેષણા
અસન
અરાચર
ચિદાનંદ ધન
જુજુઆ
તનુતા
દુર્ગમ
ધ્રુવ
નાનાત્વ
નિકૃષ્ટ
નિર્મોહ

નિદિધ્યાસ

નિમજ્જન
નિયંત્રણા
નિરિક્ત
નિર્ધામક
નિવર્ત કરીને
નિર્વેદ
નિષ્કુર

વક, વાંકી
અધમ
હીણા પરિણામ
ભંડાર
સાંસારિક કાર્યમાં થતી ખીટા
જાણું તે
ગળી જવું તે
સ્થિરાસ્થિર, સ્થાવરજંગમ
જ્ઞાનના આનંદનો સમૂહ
નાક ચડાવવું તે
ઓછાપણું
દુઃખે કરીને જવાય તેણું
સ્થિતિ
ભેદ
અધમ
અનંત જીવોનું એક શરીર
હોય તે
એકાગ્રચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક વિ-
ચારવું તે
મસતા
પ્રતિબંધ
ખાલી
સંસારનો પાર ઉતારનાર
પાછી વાળીને
બવશ્વમણ્ડળી ત્રાંસ
સખત

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

સિદ્ધિ

પ્રાપ્તિ

ઉત્પત્તિ કરનાર

સહજ

રૂપાંતર

પરિણામ

મુગ્ધ

ની આરે તરફ વિદળાઈ ગ

યેલ

કર્મની નિર્જરા કરવા માટે

સમસ્ત પ્રકારે સહન કરવું

લ્યાન

પુરણ ગગન-વધવાનો, ઘટ

વાનો જેનો સ્વભાવ છે તે

આત્માથી વિત્ત પદાર્થ

અનંત કળયક, કાળવૃ

એક માપ

દેશમાંચિત

ઉત્તમતા

ધણ

કર્તવ્યતાસાન

સાને પૂર જવું તે

ઉત્પત્તિ

ને લાયક (ને) આપે એવું

પ્રેમથી-ચર્મ બારેપણ

પ્રકરસ્વરૂપને અણનાર

માસપણ

મુમુક્ષુ
યથાસ્થિત
શૌર્યધ્યાન
લય
લવણાવતરણ

વત્સલ
વર્તના
વાલ્લભ્ય
વિકલેદ્રિ
વિજગ્નિત
વિપર્યય
વિલસિત
વિહુગ્નિત
વિધાંદ
વિશ્લેષ
વૈકલ્ય
વ્યાગ્નિત

વ્યાવૃત્તિ
સંચાલન
સત્તાગત
સંપાદક
સમવતાર
સમાલિંગિત
સમાહિત

મોક્ષની ઇચ્છાવાળા
યથાર્થ
કુધ્યાન, માકું ચિંતવન
તદ્વીનપણું
મીકું ઉતારીને . અગિ, ૧૬
નાંખવું

દેતાણુ
પ્રવૃત્તિ
વહાલાપણું
બેરિંદ્રિ, ત્રેરિંદ્રિ, ચૌરિંદ્રિ
જ્ઞાન
વિરુદ્ધતા
કૃત્ય
નાશ
શોક, દિલગિરી
લેહ
નિષ્કલતા
ઝોક સરખું અનુપંગીપણું
સાથે રહેવાપણું
પાછા ફરવું તે
ચાલવું તે
સંત્રામાં રહેલ
ઉત્પન્ન કરનાર
ઉતરવું તે
આલિંગન કર્યું છે તેવું
ગરકાવ થઈ ગયું

સંવિત્તિ
 સંશિલ્પ
 સહજાનંદ
 સાવધ
 સુકર
 શૌભન્ય
 રકંધ
 રખલના
 સ્વત્વ
 શ્રમધુ
 શૈલિશ્યામન
 હસ્તામલકવત્
 હીન
 હેય
 હેય

શાન
 એકઠા મળેલા
 આત્માનો અકૃત્રિમ આનંદ
 હિંસક
 સુખે યદ્ય શકે તેણું
 કુવીનતા
 પરમાણુઓનો સમૂહ
 ઠાકર
 પોતાપણું
 સાધુ
 યોગનિરોધ
 બસાળર સમજાય તેમ
 ન્યૂન, ઓછો
 તબવાયોગ્ય
 બાળવાયોગ્ય

આ પુસ્તક નીચે લખેલે ઠેકાણેથી મળશે.

લાવનગર—શાહ હરીચંદ હગનલાલ,
રાધણપરી બનર.

મુ'બઈ—મુની ડોટાલાલ હરગોવીંદલાલ. બી. એ.

બારકેટ, બારબાયા સ્ટ્રીટ.

નારણ મોદીના માળામાં. બીજે દાદરે.

રા. રા. લખમસી હીરજી મેસરી.

બી. એ. એલ. એલ. બી.

કાલબાદેવી રોડ.

